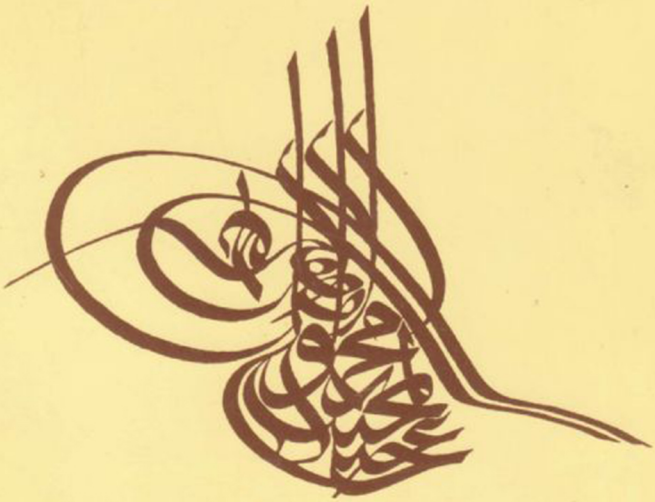
HALİL İNALCIK

TANZİMAT
VE
BULGAR MESELESİ

Doktora Tezi'nin 50. yılı

Yayımlayan: Muhittin Salih EREN
İstanbul 1992
34-92-Y-70-030

ISBN 975-7622-11-7

EREN Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
Tünel, Sofyalı Sokak No: 34 BEYOĞLU-İSTANBUL
Tel: 251 28 58 - 252 05 60
Telefax: 243 30 16

Şube: Sahaflar Çarşısı No: 16 BEYAZIT - İSTANBUL
Tel: 522 85 31

Baskı: Çetin Ofset

HALİL İNALCIK

TANZİMAT
VE
BULGAR MESELESİ

(Doktora Tezi'nin 50. yılı)
1942-1992

EREN

Halil İnalcık
ve
Eserleri

Uluslararası üne sahip tarihçimiz Halil İnalcık, bundan elli yıl önce, 1942'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adını taşıyan tezi ile Doktor ünvanını almıştır. On yıllık bir süre içinde yoğun çalışmaları sonunda, 1952'de, Yeniçağ kürsüsü'nde profesörlüğe atanan İnalcık'ın araştırmaları büyük bir ilgi çekmiş, kendisi 1956'da, aynı zamanda A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdarî Teşkilât ve Devrim Tarihi derslerine atanmıştır. 1949-1950 yıllarında arşiv ve kütüphanelerde araştırma yapmak üzere birbuçuk yıl Londra'da bulunmuş; 1956'da bir Rockefeller bursu kazanarak Harvard Üniversitesi'nde *fellow* sıfatı ile incelemeler yapmıştır. 1953-1954 ders yılında Columbia; 1967, 1990-1992 yıllarında Princeton gibi tanınmış Amerikan üniversitelerinde misafir profesör olarak dersler vermiştir.

1972'de emekli olan İnalcık, Chicago Üniversitesi'nin davetini kabul ederek, 1986 yılına değin orada Osmanlı Tarihi okutmuş, bugün bir çok Amerikan bilimsel kuruluşunda Osmanlı ve Yakın-Doğu tarihi konusunda profesörlük yapan kıymetli bilim adamları yetiştirmiştir.

Araştırmalarını Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yoğunlaştıran İnalcık, genellikle Osmanlı tarihinin, idarî, sosyal ve ekonomik yönlerini açıklığa kavuşturan çalışmaları ile bilim dünyasında geniş bir ün ve saygınlık kazanmıştır. Uluslararası bilimsel dergi ve ansiklopedilerde, bu arada

Encyclopaedia of Islam'ın yeni basımında, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili birçok maddeler İnalcık tarafından kaleme alınmıştır.

Halil İnalcık'm 1942'den günümüze kadar süren çalışmaları, herbiri ayrı bir kıymet taşıyan dokuz kitap ile sayıları 200'ü aşkın bilimsel makaleyi kapsar. Bunlara eklenecek yenileri ise şunlardır: *Cambridge University Press* için dört bilim adamının katılımı ile *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi* adlı büyük eseri tamamlamış ve baskıya vermiştir. Bundan başka, *Karadeniz Ticaret Tarihine Katkılar* adlı eseri, Harvard Üniversitesi tarafından; *The Middle East and the Balkans under The Ottoman Empire* adlı eseri de Indiana Üniversitesi'nce basılmaktadır. Bunların yanında Prof. İnalcık'ın *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600* (1. basım Londra 1973; 2. basım La Rochelle 1990) adlı eseri Sırpça ve Rusça'ya çevrildiği gibi, Yunanca ve Romence çevirileri de yapılmaktadır.

Burada hemen ilâve edelim ki, bilginimizin yukarıda adlarını verdiğimiz eserlerinin bir özeti olarak, üç ciltlik bir *Osmanlı Tarihi,* Eren Yayıncılık için hazırlanmaktadır.

İnalcık, UNESCO tarafından hazırlanmakta olan *A History of Cultural and Scientific Development of Mankind* adlı eserin 1492-1789 dönemini kapsayan V. cildinin direktörlüğüne, İngiliz Peter Burke ile birlikte, seçilmiştir. Bu eserin de önemli bir bölümü yazılmıştır.

Prof. İnalcık, bu yoğun bilimsel çalışmaları yanında Osmanlı araştırmaları konusunda iki önemli dergi, *Archivum Ottomanicum* (T. Halasi-Kun'la birlikte) ve *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin (N. Göyünç ve H. Lowry ile) editörüdür; ayrıca birçok bilimsel derginin yayın kurulu üyesidir.

İnalcık, aynı zamanda Osmanlı-Türk tarihiyle ilgili bazı bilimsel projelerin ve milletlerarası kuruluşların örgütlenmesinde önayak olmuştur. Bu arada, 1977'de Profesör Osman Okyar ve Emel Doğramacı ile birlikte kurdukları Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihi Komitesi bu yıl altıncı kongresini Fransa'da Aix-en-Provence'da toplamıştır. Keza, 1990 da Istanbul tarihi üzerinde Müftülük arşivinde saklı Istanbul kadı sicilleri

üzerinde araştırma ve yayın yapmak üzere bir araya getirdiği değerli bir uzmanlar grubu halen faaliyettedir. Bu yıl, Eyüp Sultan Tarihini araştırma ve koruma için yaptığı proje, Tarih Vakfı ve T. C. Kültür Bakanlığınca benimsenmiş ve destek görmüştür.

Prof. İnalcık'ın, bilimsel araştırmaları ve yayınları bilim dünyasında ilgi toplamış, birçok bilimsel kuruluşa üye seçildiği gibi çeşitli bilimsel ödüllere lâyık görülmüştür.

Ülkemizde, 1947'den beri Türk Tarih Kurumu'nun aslî üyesi olan Prof. İnalcık'a, İngiltere'de *Royal Historical Society* muhabir üyelik ve *Royal Asiatic Society* fahri üyelik pâyeleri vermiş; *American Academy of Arts and Sciences* ve *Sırp Akademisi* üyeliklerine seçilmiş; Atina, Boğaziçi, Konya Selçuk ve Bükreş üniversiteleri fahrî doktor ünvanı tevcih etmişlerdir. 1990'da *Türkiye'yi Tanıtma Vakfı* ödülünü alan Prof. İnalcık, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nca, *Yüksek Hizmet Madalyası*'na lâyık görülmüştür.

Prof. İnalcık, Chicago Üniversitesi'nde onbeş yıl hizmetten sonra halen Bilkent Üniversitesi'nde tarih bölümünü kurmaya davet edilmiş bulunmaktadır.

Tıpkı basımını Türk bilimine armağan etmekle gurur duyduğumuz Prof. Dr. Halil İnalcık'ın *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adlı doktora tezi, kanaatimizce iki yönden önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi ve başlıcası, mevcudu çoktan tükenen ve aranan bu eserin güncel sorunlara ışık tutması ve açıklığa kavuşturmasıdır. İkincisi, bizim açımızdan önemlidir: Prof. İnalcık'ın 1942'de doktora tezi olarak takdim ettiği bu eserin, bugün **50. Yılı** dolmuştur. Bu tıpkı-basım, Türkiye'yi uluslararası bilimsel alanda temsil etmiş ve tarih biliminin, özellikle Osmanlı Tarihi'nin az bilinen sosyal ve ekonomik yönüyle kurum ve sorunlarına açıklık ve yeni yaklaşımlar getirerek, haklı bir ün sağlamış olan Prof. İnalcık'a minnettarlığımızın küçük bir armağanıdır.

Kendisine uzun ömürler dilediğimiz ve yeni eserlerini beklediğimiz büyük bilginimiz Prof. Dr. Halil İnalcık'ın yarım yüzyıldan beri süregelen araştırma, inceleme ve çalışmalarını Ek'te tarih sırası ile sunuyoruz.

EK

Halil İnalcık Bibliyografyası

1941

1. "Tanzimat Nedir?" *TA*, I (1941), *DTCFD*, I (1940-1941) 237-263.

1942

2. "Tanzimat ve Fransa", *TV*, II (1942), 128-139
3. "Saray Bosna Şer'iye Sicillerine göre Viyana Bozgunundan sonraki Harp Yıllarında Bosna", *TV*, II (1942-1943), 178-187, 372-383.
4. "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", *TV*, I (1942), 374-389.

1943

5. "Osmanlı Tarihi hakkında mühim bir Kaynak", *DTCFD*, I (1943), 89-96.
6. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara, 1943, XI+161 (Fransızca özeti, 134-143).

1944

7. "Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiliğine girmesi ve Ahidnâme Meselesi", *B*, VIII (1944), 185-229.

1946

8. "Yaş Muâhedesinden sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri", *DTCFD*, IV (1946), 195-203.

1947

9. "Bursa Şer'iye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed'in Fermanları", *B*, XI (1947), 693-708 (Almanca özeti ile).
10. "The Origins of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal, 1569", *Les Annales de l'Université d'Ankara*, I (1947), 47-106; Türkçesi için bkz no. 15.

1948

11. "Erzurum", *İA*, IV (1948), 345-357.
12. "Gâzi Giray II", *İA*, IV (1948), 734-736.
13. "Gâzi Giray III", *İA*, IV (1948), 738.
14. "Giray", *İA*, IV (1948), 783-789.
15. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü, 1569", *B*, XII (1948), 349-402; İngilizcesi için bkz. no. 10.
16. "Tarih Enstitüsü'nün Orta Anadolu Gezisi" (H. Demircioğlu ile birlikte), *DTCFD*, VI (1948).

1949

17. "Yeni Bulunmuş bir *Gazavât-i Sultan Murad*" (Mevlût Oğuz ile birlikte), *DTCFD*, VII (1949).

1950

18. "Hacı Giray I", *İA*, V (1950), 25-27.
19. "Hacı Giray II", *İA*, V (1950), 27-28.
20. "Hüsrev Paşa", *İA*, V (1950), 609-616.
21. "İslâm Giray I", *İA*, V (1950), 1104-1105.
22. "İslâm Giray II", *İA*, V (1950), 1105.
23. "İslâm Giray III", *İA*, V (1950), 1105-1108.
24. "İskender Bey", *İA*, V (1950), 1079-1082.

1951

25. "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *B*, XV (1951), 629-690.

1952

26. "Timariotes Chrétiens en Albanie au XVe siècle d'après un registre de Timars Ottoman, *MÖSA*, IV (1952), 118-138.

1953

27. "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fİ*, I-II (1953), 152-175.
28. "od Stefana Dušana do Osmanskog Čarstva", *Prilozi za Orijentalni filologiju i istorija jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, 3-4 (1952-1953), 23-54, no. 32'ün Sırpça çevirisi.
29. "15. asır Türkiye iktisadî ve içtimaî tarihi kaynakları", *İFM*, XV (1953-1954), 51-57.
30. "İstanbul Fethinin yakın Sebepleri", *DTCFD*, XI (1953), 345-354.
31. "The Ottoman Timar System", *Proceedings of the Twenty-Second International Congress of Orientalists* (Istanbul: 1951), ed. Z. V. Togan, Leiden (1953), vol. II, 386.
32. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. asırda Rumeli'de Hristiyan sipahiler ve menşeleri", *Fuad Köprülü Armağanı/Mélanges Fuad Köprülü*, Istanbul (1953), 207-248, Sırpçası için bkz. no. 28.
33. "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries", *MEJ*, 7 (1953), 451-455.

1954

34. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* I, Ankara: TTK, 1954, VII+245.
35. *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara: TTK, 1954, XXXVI+157.

36. "Ottoman Methods of Conquest", *SI*, III (1954), 103-129. Türkçe çevirisi için bkz. no. 221.

1955

37. "XV. asır Osmanlı maliyesine dair Kaynaklar", *TV*, I (1955), 128-134.
38. "Land Problems in Turkish History", *MW*, 45 (1955), 221-228.
39. "Kalgay", *İA*, VI (1955), 131-132.
40. "Kaplan Giray I", *İA*, VI (1955), 202-205.
41. "Kaplan Giray II", *İA*, VI (1955), 205-206.
42. "Kırım Hanlığı", *İA*, VI (1955), 746-756.

1956

43. "Ahmed Pasha, called Bursalı", *EI*^{2}, 1 (1956), 292.
44. "Ahmed Pasha, Gedik", *EI*^{2}, 1 (1956), 292-293.
45. "Ahmed Pasha, Khā'in", *EI*^{2}, 1 (1956), 293.
46. "Bender", *EI*^{2}, 1 (1956), 1166-1167.
47. "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi", *B*, XX (1956), 223-236.
48. *Kanūnnâme-i Sulṭān-*ı *ber Müceb-i 'Örf-i 'Oşmâni* (R. Anhegger ile birlikte), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956, XXIII+95.

1957

49. "An Ottoman Document on Bayezid I's Expedition into Hungary and Wallachia", *Onuncu Milletlerarası Bizans Tarihi Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 1955*, Istanbul (1957), 220-222.
50. "Mahkeme", *İA*, VII (1957), 149-151.
51. "Mehmed II", *İA*, VII (1957), 506-535.
52. "Osmanlılarda Ateşli silâhlar", *B*, XXI, 83 (1957), 508-512.

1958

53. "Arnawutluk (Albania)", *EI*^{2}, 1 (1958), 650-658.
54. "Azaḳ (Azov)", *EI*^{2}, 1 (1958), 808.

55. "Osmanlı Hukukuna Giriş", *SBFD*, XIII (1958), 102-126.
56. "Osmanlı Padişâhı", *SBFD*, XIII (1958), 68-79.
57. "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses* (München 1958), 237-242.

1959

58. "Bāyazīd I", *EI*^{2}, 1 (1959), 1117-1119.
59. "Bennâk", *EI*^{2}, 1 (1959), 1160-1170.
60. "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *SBFD*, XIV (1959), 69-94.
61. "Osmanlılarda Raiyyet Rusûmu", *B*, XXIII (1959), 575-610.
62. "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerile Mukayesesi", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1-1 (1959, Ankara), 29-46.

1960

64. "Balkan", *EI*^{2}, 1 (1960), 998-1000.
65. "Boghdan", (Moldavia), *EI*^{2}, 1 (1960), 1252-1253.
66. "Budjak", (Southern Bessarabia), *EI*^{2}, 1 (1960), 1286-1287.
67. "Bulgaria", *EI*^{2}, 1 (1960), 1302-1304.
68. "Bursa", *EI*^{2}, 1 (1960), 1333-1336.
69. "Bursa and the Commerce of the Levant", *JESHO*, 3 (1960), 131-147.
70. "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *B*, XXIV (1960), 45-102.
71. "Çerkes", *EI*^{2}, II (1960), 14-24.
72. "Çift-Resmi", *EI*^{2}, II (1960), 32.
73. "Çiftlik", *EI*^{2}, II (1960), 32-33.
74. "Die Türkei und der Westen: die kulturelle und politische Angleichung der Türkei and den Westen", *Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht*, VII (1959-1960), 10-20.

75. "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time", *Speculum*, XXXV (1960), 408-427.
76. "Murad II", *İA*, VIII (1960), 598-615.

1961

77. "Dâr al-'Ahd", *EI*^{2}, II (1961), 116.
78. "Ḍarība", *EI*^{2}, II (1961), 146-148.
79. "Dâr al-Ḍarb", *EI*^{2}, II (1961), 118-119.

1962

80. "Ḍjaʿmâlī", *EI*^{2}, II (1962), 420.
81. "Pitanje Segedinskogo mira i kriza turske drzave 1444 godine", *Prilozi*, 12-13 (1962-1963), 269; İngilizce orijinali için bkz. no. 93.
82. "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis and P. M. Holt, London (1962), 152-167.

1963

83. "Atatürk ve Atatürk Devrimi Üzerinde Yabancı Tarihciler", *TK*, 13 (Kasım 1963), 50-63.
84. "Eyâlet", *EI*^{2}, II (1963), 721-724.
85. "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *B*, XXVII (1963), 625-632.
86. "Dış Türkler Kültürünün Korunamaması Meselesi Üzerine", *TK*, 7 (1963), 6-11.
87. "Kıbrıs Tarihinin ana meseleleri", *TK*, 4 (1963), 31-36.
88. "Ḍjebeli", *EI*^{2}, II (1963), 528-529.
89. "Ḍjem", *EI*^{2}, II (1963), 529-531.
90. "Ḍjizya", *EI*^{2}, II (1963), 563-566.
91. "Dobruḍja", *EI*^{2}, II (1963), 613.
92. "Doghandjı", *EI*^{2}, II (1963), 614-615.

1964

93. "Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444 in the Light of Turkish Sources", *Actes du XIIe Congrès International d'Études*

Byzantines, Ochrida 1961, Belgrade, 1964, 159-164; (Sırpça çevirisi için bkz. no. 81).

94. "Edirne'nin Fethi, 1361", *Edirne Armağanı*, Ankara: *TTK* (1964), 189-196; İngilizce çevirisi için bkz. no. 156.
95. "Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve İmparatorluk", *TK*, 20 (1964), 8-13.
96. *Kıbrıs ve Türkler* (C. Gürsoy, E. Kuran, H. Alasya ile birlikte), Ankara: TKAE, 1964.
97. "Filâha", *EI*^{2}, II (1964), 906-909.
98. "Kırım Türk Yurdunun Yok Edilişi", *E*, IV (1964).
99. "The Main Problems Concerning the History of Cyprus", *CT*, I (1964), 44-55.
100. "Pâdişâh", *İA*, IX (1964), 491-495.
101. "Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri", *B*, XXVIII (1964), 623-690; İngilizce basımı için bkz. no. 161.
102. "Türkiye'de Cumhûriyet Fikrinin Gelişme Safhaları", *TK*, 25 (1964), 10-13.
103. "Türk donanmasının beşiği: Gelibolu", *TK*, 22 (1964), 57-60.
104. "The Place of the Ottoman-Turkish Empire in History", *CT*, I (1964), 57-64.
105. "Social Change, Gökalp and Toynbee", *CT*, I (1964), 209-223; Türkçesi için bkz. no. 110.
106. "Örf", *İA*, IX (1964), 671-683.
107. "Reîs-ül-Küttâb", *İA*, IX (1964), 671-683.
108. "Rumeli", *İA*, IX (1964), 766-773.
109. "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", *B*, XXVIII (1964), 603-622.

1965

110. "Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee", *TK 31* (1965), 421-433; İngilizce basımı için bkz. no. 105.
111. "Erzurum", *EI*^{2}, II (1965), 712.
112. "Filori", *EI*^{2}, II (1965), 914-915.

113. "Gelibolu", *EI*^{2}, II (1965),
114. "Ghāzi Giray I, II, III", *EI*^{2}, II (1965), 1046-1047.
115. "Ghurabā", *EI*^{2}, II (1965), 1097-1098.
116. "Giray", *EI*^{2}, II (1965), 1112-1114.
117. "Gönüllü", *EI*^{2}, II (1965), 1120-1121.
118. "Hādjdji Giray", *EI*^{2}, III (1965), 43-45.
119. "Ḥawāla", *EI*^{2}, III (1966), 283-285.
120. "Adāletnâmeler", *Bg*, II (1965), 49-145.
121. "Ghulām", *EI*^{2}, II (1965), 1085-1091.
122. "Cafer Seydahmet Kırımer (1889-4 Nisan 1960)", *TK*, 31 (1965), 473-479.

1967

123. "Notes on N. Beldiceanu's Translation of the Ḳānünnâme, fonds turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris", *Der Islam*, Vol. 43/1-2 (1967), 139-157.
124. "The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed The Conqueror", *CT*, IV (1967). Türkçe çevirisi için bkz. no. 214

1968

125. "Akademi nedir, Türk Akademisi Nasıl Kurulmalıdır, Bir örnek: Japon Akademisi", *TK*, 67 (Mayıs 1968), 486-495.
126. *Encyclopedia of World History*, ed. William L. Langer, 4th ed., Boston 1968 (*Turks, Turkey* ve *Ottoman Empire* bölümü).
127. "Les régions de Kruye et de la Dibra autour de 1467 (d'après les documents Ottomans)", *SA*, V/2 (1968), 89-102.
128. "Ziya Gökalp", *IESS*, ed. D. L. Sills, USA: Macmillan, Vol. V (1968), 194-195.
129. "Türk İlmi ve M. Fuad Köprülü", *TK*, 65 (1968), 189-204.
130. "The Nature of traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, eds. R. E. Ward and D. A. Rustow, Princeton: PUP, 1968, 42-63.
131. "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu", *TK*, 22 (1968), 49-56.

1969

132. "Yükseliş devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumî Bir Bakış", *TK*, 68 (1969), 537-541.
133. "Ḥarir", *EI*^{2}, III (1969), 211-218.
134. "Ḥaydar-oghlu, Mehmed", *EI*^{2}, III (1969), 317-318.
135. "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *TK*, 111-34 (1965), 758-765.
136. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: TKAE, 1966, 259-275.
137. "Professor Uriel Heyd", *B*, XXXIII, 129 (1969), 115.
138. *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, Ankara: Ayyıldız, 1969, 23 s.
139. "Giray", *Tü. A*, XVII (1969), 185.
140. "Gāzî Giray III", *Tü. A*, XVII (1969), 185.
141. "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *AO*, I (1969), 105-138.
142. "Capital Formation in the Ottoman Empire", *JEH*, XXIX-1 (1969), 97-140.
143. "Gāzî Giray I", *Tü. A*, XVII (1969), 184.
144. "L'Empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes, 26 Août-1 Septembre, 1966*, Sofia, (1969), III, 75-104.
145. "Birinci Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan, 1969)", *TK*, VII-79, 508-516.

1970

146. "The policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 23-25 (1969-1970), 231-249.
147. "The Foundations of the Ottoman Economico-Social System in Cities", *La Ville Balkanique* (Sofia, 1970), 17-24.
148. "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, London: Oxford University Press, 1970, 207-218.

149. "The Emergence of the Ottomans", "The Rise of the Ottoman Empire", and "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire", *The Cambridge History of Islam,* eds. P. M. Holt, A. K. Lambton, B. Lewis, CUP, 1970.
150. "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen, Athens, 7-13 May 1970, 73-90;* tıpkıbasımı: *Aspects of the Balkans, Continuity and Change, Contributions to the International Balkan Conference, UCLA 1969,* eds. H. Birnbaum and S. Vryonis, Th Hague: Mouton 1972, 338-354.
151. "Islam in the Ottoman Empire", *CT,* 5-7 (1968-1970), 19-29. Türkçe çevirisi için bkz. no. 227.
152. "Hacı-Ilbeyi", *Tü. A,* XVIII (1970), 279.
153. "Hacı Giray I", *Tü. A,* XVIII (1970), 278-279.
154. "Gülhane Hattı", *Tü. A,* XVIII (1970), 147-148.

1971

155. "Imtiyāzāt", *EI²,* III (1971), 1179-1189.
156. "The Conquest of Edirne (1361)", AO, III (1971), 185-210; Türkçe aslı için bkz. no. 94.

1973

157. "Quelques remarques sur la formation du Capital dans l'Empire Ottoman", *Histoire économique du monde méditerranéen, 1450-1650. Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel,* Paris, 1973, 235-244.
158. "Iskender Beg", *EI²,* IV (1973), 138-140.
159. *The Ottoman Empire in the Classical Age, 1300-1600,* London and New York: Weidenfeld and Nicolson, 1973, xii+248 p.; Sırpça çevirisi için bkz. no. 162.
160. "Istanbul", *EI²,* IV (1973), 224-248.
161. "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *AO,* V (1973), 97-127; Türkçesi için bkz. no. 101.

1974

162. *Osmansko Carstvo,* Beograd: *Kultura,* 1974, 352 p.; No. 159'un Sırpça basımı.
163. "Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work", *Revue Roumaine d'Histoire,* XII (1974), 27-29.
164. "Turkish Impact on the Development of Modern Europe", *The Ottoman State and Its Place in World History,* ed. K. Karpat, Leiden: E. J. Brill, 1974, 51-58.
165. "Mehmed II", *Encyclopaedia Britannica,* fifteenth ed. (publ. H. H. Benton 1974), 859-860.
166. "Lepanto in the Ottoman Documents", *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alia luce di Lepanto,* Firenze: L. Olschki, 1974, 185-192.

1975

167. "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East,* London: OUP, 1975, 195-217.
168. "Köprülü Family', *Encyclopaedia Britannica,* fifteenth ed., 505-506.
169. "Ḳānūn", *EI*^{2}, IV (1975), 556-562.
170. "Ḳānünnāme", *EI*^{2}, IV (1975), 562-566.
171. "Şark Meselesi", *Türkiye Defteri,* Sayı: 18 (İstanbul 1975), 565-571.
172. "Turcoman Principalities and the Emergence of the Ottoman State" and "The Ottoman State", *A History of the Ottoman Empire to 1730; chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History, by Parry, Inalcik, Kurat, Branly,* ed. M. Cook, Cambridge-London-New York-Melbourne, 1975; ash için. bkz. no. 149.

1976

173. "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilât", *Türk Dünyası El-Kitabı,* Ankara: TKAE, 1976, 974-990.

174. "Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El-Kitabı*, Ankara: TKAE, 1976, 943-954; Aslı için bkz. no. 42.

1977

175. "An Outline of Ottoman-Venetian Relations", *II Convegno Internazionale di Storia della Civiltiá veneziana, Venice 3-6, X, 1973, Venezia, Centro di Mediazione tra Oriente e Occidente*, eds. Beck, Manoussacas and Pertusi, Florence, 1977, 83-90.
176. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, eds. T. Naff and R. Owen, London, 1977, 27-52.
177. "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", *WZKM*, 69 (1977), 55-71.

1978

178. *Gazavât-i Sultan Murâd b. Mehemmed Hàn* (Mevlûd Oğuz ile birlikte), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978, XIII+120.
179. "The Impact of the *Anneles* School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, I (Binghamton, 1978), 69-96.
180. Tursun Beg, *The History of Mehmed the Conqueror*, tıpkıbasım, giriş ve İngilizce özeti ile, Chicago and Minnesota: American Research Institute, Monograph Series, I, 1978 (Rhoads Murphey ile birlikte), 263 p.
181. *The Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy*, London: Variorum Reprints, 1978, 362 p. (Tıpkıbasımı yapılan makalelerin numaraları, 36, 38, 57, 69, 130, 138, 141, 142, 146, 148, 150, 156, 161, 166, 167).

1979

182. "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Symposium on the Black Sea, Birmingham, March 18-20, 1978, Arkheion Pontu*, 35 (Athens, 1979), 74-110.
183. "Khosrew Pasha" (H. Inalcik-R. C. Repp), *EI*^{2} (1979), 83-85.

184. "Servile Labor in the Ottoman Empire", *Mutual Effects Between the Islamic and Judeo-Christian World*, eds. A. Archer, T. Halasi-Kun and B. K. Kirâly, New York, 1979, 25-52.

1980

185. "The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *IJTS*, 1/1 (1979-1980), 1-17.
186. "A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *JTS*, 3 (1979-1980), 209-230.
187. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *AO*, VI (1980), 283-337.
188. "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât", *OAD*, I (1980), 1-14.
189. "Osmanh Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *GD*, özel sayı II (1979-1980), 1-65.
190. "Turkey Between Europe and the Middle East", *Dış Politika/Foreign Policy* (Ankara) 8/3-4 (1980), 7-31.
191. *Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi / Social and Economic History of Turkey (1071-1920), First International Congress of the Social and Economic History of Turkey, July 11-13, 1977*. Ankara, 1980, eds. O. Okyar and H. İnalcık, xvi+396 s. (Conference Papers); no. 193'deki makaleye bkz.
192. "Osmanh idare, sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili belgeler: Bursa Kadı sicillerinden seçmeler", *Bg*, X-XIV (1980), 1-90.
193. "Ottoman Social and Economic History: A Review", *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Ankara Hacettepe University, 1980, 1-8.

1981

194. "The Khan and the Tribal Aristocracy: the Crimean Khanate under Sahib Giray I (1532-1551)", *Essays Presented to Omeljan Pritsak, HUS* X (1981), 445-466. Türkçe çevirisi için bkz. no. 203.

1982

195. "Ḳuṭn", *EI*^{2}, V, 557-566.
196. "The Caliphate and Atatürk's Inkilâb", *B*, 46 (1982), 353-365.
197. "Ottoman Archival Materials on *Millets*", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, I, New York: Holmes and Meier, 1982, 437-449.
198. "Rice Cultivation and the *Çeltükci-Re'*āyā System in the Ottoman Empire", *T*, XIV (1982), 59-141.
199. "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *IJTS*, 2/2 (1981-1982), 71-79.

1983

200. "Mâ'", *EI*^{2}, V (1983), 878-883.
201. "Marchés et Marchands Ottomans", *Bulletin du Mauss*, no. 8 (1983), 13-37; No. 142'deki makalenin Fransızca özeti.
202. "Introduction to Ottoman Metrology", *T*, XV (1983), 311-348. Türkçe çevirisi için bkz. no. 219.
203. "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, Sayı: 135 (Mart-Nisan 1983), s. 51-73. Çeviren belli değil, s. 74-96'da İngilizce aslı da konulmuştur: "The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I (1532-1551)". İlk yayımlandığı yer için bkz. no. 194
204. "Arab Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century", *Revue d'Histoire Maghrebine*, X/31-32 (Tunis, 1983), 247-270.

1984

205. "The Emergence of Big Farms, *Çiftliks:* State, Landlords and Tenants", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman, Louvain:* Peeters, 1984, 105-126.
206. "Yük (Ḥiml) in Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *T*, XVI (1984), 131-156. Türkçe çevirisi için bkz. no. 220.

1985

207. "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, IX (Amsterdam, 1985), 179-217.

208. *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London: Variorum Reprints, 1985 (Tıpkıbasımı yapılan makalelerin numaraları: 144, 179, 184, 185, 187, 194, 198, 199, 202, 205).

1986

209. "The Yürüks, Their Origins, Expansion and Economic Role", *Oriental Carpet and Textile Studies*, eds. R. Pinner and W. Denny, London: 1986, 39-65.

210. "Maḥkama", *EI*^{2}, VI (1986), 3-5.

211. "Power Relationship Between Russia, Ottoman Empire and Crimean Khanate as Reflected in Titulature", *Mélenges en l'honneur de Alexander Bennigsen*, Paris 1986.

212. "Arab-Turkish Relations in Historical Perspective (1260-1914)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, (İstanbul 1986), 148-157. Türkçe çevirisi için bkz. no. 213.

1988

213. "Tarihi Perspektif içinde Arab-Türk ilişkileri (1260-1914)", çeviren: Oktay Özel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 (Samsun 1988), s. 205-214. İngilizce aslı için bkz. no. 212.

214. "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaası", çevr. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 (Samsun 1988), s. 215-225. İngilizce aslı için bkz. no. 124.

1990

215. "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", çevr. Mehmet Özden-Fahri Unan, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 11 (Ankara 1990), 30-41.

216. "Istanbul: An Islamic City" *Journal of Islamic Studies,* (1990), 1-23. Türkçe çevirisi için bkz. no. 226.

216 a "Ottomans" *Crusades*, VI ed. K. Setton, Madison 1990.

217 b "Köy, Köylü ve İmparatorluk" *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989.* (Ankara 1990), 1-11.

1991

217. "Ottoman Galata, 1453-1553", *Première Rencontre Internationale sur l'empire Ottoman et la Turquie moderne,* ed. Edhem Eldem, Istanbul: l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 1991, 17-105.

218. "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans" *T*, XXI-XXIII (1991), 407-436.

219. "Osmanlı Metrolojisine Giriş", çevr. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı: 73 (İstanbul, Ağustos 1991), 21-51. İngilizce aslı için bkz. no. 202.

220. "Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik ve Ziraatinde Yük (Himl)", çeviren: Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı: 75 (İstanbul, Aralık 1991), s. 9-29. İngilizcesi için bkz. no. 206.

221. "Osmanlı Fetih Metodları", çeviren: Tahir Sünbül, *Yeni Forum,* Sayı: 263 (Ankara, Nisan 1991), 21-25; Sayı: 264 (Mayıs 1991), 17-21. İngilizce aslı için bkz. no. 36

1992

222. "Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Taxation", *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatie* eds. Christa Fragner and Klaus Schwarz, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1992, 100-116.

223. "Comments on *Sultanism,* Max Weber's Typification of Ottoman Polity", Ch. Issawi and B. Lews, eds., *Occasional Papers,* Princeton 1992.

224. "Süleyman the Magnificent: The Man and the Statesman", *Soliman Le Magnifique et son temps, Actes du Colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 Mars 1990*, ed. G. Veinstein, Paris: Ecole du Louvre 1992.

225. "Tax Collection, Embezzlement and Bribery in Ottoman Finances", *Turkish Studies Association Bulletin*, 1992.

226. "İstanbul: Bir İslâm Şehri", çevr. İbrahim Kalm, *Dergâh*, Sayı: 24, 14-15; Sayı: 25, 15-17 (İstanbul 1992). İngilizce aslı için bkz. no. 216.

227. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", çeviren: Mustafa Özel, *Dergâh*, Sayı: 30, 1-12; Sayı: 31, (İstanbul 1992).İngilizce aslı için bkz. no. 151.

Kitap Tanıtmaları

1. L. Rásonyi, *Dünya Tarihinde Türklük: DCFD* (1943), 89-96.
2. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı: DTCFD*, V (1947), 241-244.
3. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilâbı Tarihi: DTCFD*, V (1947), 244-247.
4. M. M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402), B*, XI (1947), 341-345.
5. David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom, A Challenge to a Medieval Society: B*, XXI (1957), 501-512.
6. R. E. Kreutel, *Kara Mustafa vor Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wien 1683, verfast vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte, B*, XXI (1957), 514-515.
7. C. B. McLean, J. B. Christopher and R. L. Wolf, *A History of Civilization, B*, XXI (1957), 513-514.
8. L. A. Mayer, *Bibliography of Moslem Numismatics, B*, XXI (1957), 195-197.
9. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, B*, XXI (1957), 512.
10. K. H. Karpat, *Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System, B*, XXIV (1960), 501-508.
11. R. Mantran, *Istanbul dans la second moitié du XVIIe siècle*, DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi, II/2-3 (1964), 381-402.
12. R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, B*, XXVIII (1964), 791-793.
13. R. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament, B*, XXIV (1965), 663-666.

14. V. L. Ménage, *Neshrī's History of the Ottomans: The Sources and Development of the Text, B,* XXIX
15. Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir, XV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıl Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler, B,* XXIX (1965), 673-674.
16. Kenan Akyüz, *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar; I. Belgeler; B,* XXX (1966), 163-164.
17. B. Krekić, *Dubrovnik et Le Levant au Moyen Âge, AO,* I (1969), 322-324.
18. Gabriel Baer, *Egyptian Guilds in Modern Times: AO,* I (1969), 317-319.
19. N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey, OLZ,* LXIV/9-10 (1969), 438-446.
20. M. Baulant, *Lettres de négociants marseillais, AO,* I (1969), 319-321.
21. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law,* ed. V. Ménage, *BSOAS,* 37 (1974), 696-698.
22. F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time,* American Historical Review, 84-2 (1979), 510-511.
23. S. Skilliter, *Williams Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582,* IJMES, 34-4 (1980), 514.
24. K. K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1709-1758,* AHR, 87-2 (1982), 509.
25. A. Bennigsen, et al, *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı: IJMES,* 13-3 (1981), 373-374.
26. *The Islamic Middle East, 700-1900, Studies in Economic and Social Studies,* ed. A. L. Udovitch, *JAOS,* vol. 105-1 (1985), 162-164.
27. C. Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914, IJMES,* 17/2 (1985), 273-276.

Kısaltmalar

AHR : American Historical Review (New York)
AO : Archivum Ottomanicum (The Hague)
B : Belleten (Ankara, TTK)
Bg : Belgeler (Ankara, TTK)
BSOAS : Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London)
CHI : *Cambridge History of Islam*, eds. P. M. Holt, Ann K. S. Lambton and B. Lewis (CUP, 1970)
CUP : Cambridge University Press
CT : Cultura Turcica (Ankara)
DOP : Dumbarton Oaks Papers (Washington)
DTCFD : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Ankara)
E : Emel (İstanbul)
EI^2 : Encyclopaedia of Islam, Second Edition (Leiden)
Fİ : Fâtih ve İstanbul (İstanbul)
GD : Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi (Ankara)
HUS : Harvard Ukrainian Studies (Cambridge, Massachusetts)
IESS : International Encyclopedia of the Social Sciences (USA)
IJMES : International Journal of Middle East Studies
IJTS : International Journal of Turkish Studies (Madison, Wisconsin)
İA : İslâm Ansiklopedisi (İstanbul)
İFM : İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası (İstanbul)
JAOS : Journal of the American Oriental Society (Connecticut, New Haven)
JESHO : Journal of the Economic and Social History of the Orient (Leiden)

JEH : Journal of Economic History (New York)
JTS : Journal of Turkish Studies (Cambridge, Massachusetts)
MEJ : Middle East Journal (Washington)
MÖSA : Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (Vienna)
MW : The Muslim World (Hartford, Connecticut)
OAD : Osmanlı Araştırmaları Dergisi (The Journal of Ottoman Studies) (İstanbul)
OUP : Oxford University Press
Prilozi : Prilozi za Orientalnu Filologiu (Sarajevo)
SBFD : Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Ankara)
SA : Studia Albanica (Tirana)
SI : Studia Islamica (Paris)
Speculum : Speculum (Cambridge, Massachusetts)
T : Turcica (Paris/Louvain)
TA : Tarih Araştırmaları (Ankara)
TTK : Türk Tarih Kurumu
TK : Türk Kültürü (Ankara)
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Tü. A : Türk Ansiklopedisi
TV : Tarih Vesikaları (Ankara)
WZKM : Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (Vienna)

o

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL ve TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
DOKTORA TEZLERİ SERİSİ No. 2

Dr. Halil İnalcık

Tanzimat ve Bulgar Meselesi

Le Tanzimat et la Question Bulgare

(Thèse de doctorat)

ANKARA
TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1 9 4 3

Dekan : Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu

Jüri : Prof. E. Ziya Karal
Doç. Dr. B. Sıtkı Baykal
Doç. Dr. Şinasi Altundağ
Doç. Dr. A. Nimet Kurat

29. VI. 1942

İçindekiler

Önsöz . . . . . V—XI.

I. İmparatorluğun umumî durumu : Tanzimat, merkezî, idarî ve malî teşkilâtta islâhat; toprak meselesi. — 1848 Avrupa ihtilâlleri ve Osmanlı İmparatorluğu. 1—16

II. imparatorluk idaresinde Bulgarların umumî durumu : Patrikliğin Bulgarları Rumlaştırma siyaseti.— Aksülâmel ve millî uyanış. — 1841 den önce muhtelif isyan teşebbüsleri. — Niş isyanı (1841). — Kalas ve İbrail hadiseleri. — Bulgaristan'da hoşnutsuzluğun devamı. — Tahrikât. — Sırbistan ve Bulgarlar. 17—44

III. Vidin isyanı : İlk isyan teşebbüsü ve bastırılması (1849).—1850 isyanının zuhuru, Hükümetin aldığı tedbirler. — Başıbozukların harekete geçmesi ve isyanın bastırılması . . . . . 45—57

IV. Vidin isyanı ve Sırbistan . . . . . 58—64

V. İsyanda komitecilerin rolü . . . . . 65—67

VI. İsyanda Rusların rolü ve İngiltere . . . . 69—73

VII. İdarî ve malî bozukluklar — Yeni islâhat kararları . . . . . 75—81

VIII. Vidin Gospodarlık rejimi ve ilgası — Menşeleri : Osmanlı mirî arazi sistemi ile münasebeti ve fetihten önceki devirlere ait izler. — Vidin gospodarlık rejiminin hususiyetleri, Tanzimat'ın ilânı ile yapılan islâhat. — 1850 deki durum ve gospodarlığın kaldırılması . . . . . 83—107

IX. Umumî netice . . . . . 109—111

Vesikalar . . . . . 115—134

Fransızca hülâsa . . . . . 137—143

Bulgar tarihi üzerinde kısa bir bibliyografya . 145—148

İndeks . . . . . 149—161

Kısaltmalar : Arş. = Vesikanın Arşiv numarası, İ. = İrade numarası, Melf. = Melfuflarından.

ÖNSÖZ

Bulgar Türklerinin Karadeniz şimalinden gelerek ilk Bulgar Devletini kurmalarından (680-681) bugüne kadar Bulgaristan tarihi Türk tarihinin şüphesiz en ziyade dikkatle araştırılmağa değer sahifelerinden birini teşkil etmektedir. Türkler, bilhassa Hunlardan beri Karadeniz şimalindeki memleketleri ve Balkanları kendilerine bir yerleşme ve devlet kurma sahası yapmışlardı. Hunlardan sonra, Türklüğün garp kolunu teşkil eden Ogurlar, kalan Hunlarla karışarak Bulgar adı altında bu sahada hakimiyet kurdular ve buradan zaman zaman İstanbul önlerine kadar ilerlediler. (Meselâ 558-559 kışında Kutrigurlar hanı Zebergan'm İstanbul üzerine yürüyüşü). Bulgarların, sonra onlarla beraber Avarların Bizans'la bu mücadeleleri, idareleri altındaki dağmık İslav kabilelerinin yavaş yavaş Balkanlara sokulup yerleşmesini sağladı, ve böylece Balkan Yarımadası, bilhassa V. asır sonlarından itibaren kuvvetle İslavlaşmağa başladı. Karadeniz şimalinde Kubrat'ın büyük Bulgarya Hanlığının parçalanmasından sonra Bulgarlardan bir kısmı garba ilerliyerek (645) Balkanlar üzerinde Bizans'la asırlık mücadeleyi devam ettirdiler ve nihayet 680-681 tarihlerinde burada, gelip yerleşmiş İslav kabileleri üzerinde - başka yabancı sahalara fatih sıfatiyle gidip devlet kurmuş başka bir çok Türk zümreleri gibi-yepyeni bir devlet kurdular. İşte bu günkü İslav Bulgarlar, tarihlerini bu devletle başlatmaktadırlar. Mözya'ya gelip bu devleti kuranları, ekseriya iddia edildiği gibi savaşcı göçebelerden ibaret tasavvur etmek hakikate tamamile aykırıdır. Bulgar Türkleri yüksek bir kültür sahibi idiler. Geldikleri yerde sürücülük kadar ziraatla da oğraşıyorlardı ve şehirleri vardı. Onlardan kalan muazzam âbideler, kendilerinin hususî bir yazıları, takvimleri (on iki hayvanlı Türk takvimi) ve Bizans'ınkinden ayrı hususî karakterde bir mimarîleri olduğunu ortaya koymuştur[1]. Bu Bulgarların

[1] Bak. Géza Feher, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, Archaeologia Hungarica, VII, 1931, s. 168.

kardeşleri şimalde, bugünkü Kazan mıntakasında tam manasıyla yüksek kültürlü bir Türk Devleti kurarlarken, onlar cenupta, kesif bir İslâv kitlesi ortasında İslâvlaşarak ve hıristiyanlığa girerek aslî karakterlerini kaybettiler. Bilhassa VIII. asırda İslavların Bulgar aristokrasisi arasına kabul olunması bu Türk devletinin İslavlaşmasına doğru büyük bir adım oldu. Omurtag handan (814-831) sonra bu cereyan gittikce kuvvetlendi ve hıristiyanlığın kabul olunması (865) ile beraber Türk-Bulgarlar temamiyle eriyip gitti. Bu devirde bilhassa İslavların havarisi Metod ve Kiril ile temelleri atılan İslav-Bulgar dinî edebiyatı parlak bir şekilde gelişti. Resmi dil islavlaştı, Türkçe unvanlar atıldı. Bulgar tarihinin bu en parlak safhasında bilhassa Bizans'la yapılan asırlık mücadele göze çarpar. Öte taraftan IX. asırda Bulgarlar, Balkan Yarımadasındaki bütün İslavlar üzerinde hakimiyet davasında, ilk defa olarak, yeni kurulan Sırp Devletiyle (Raşka devleti) karşılaşırlar. X. asrın ikinci yarısından itibaren devlet içeriden çökmiye başlar ve Balkanlar'da payıtahtın hemen yanı başında böyle tehlikeli bir devletin varlığını hiç bir zaman kabul etmemiş olan Bizans, uzun ve şiddetli bir mücadele sonunda (976-1018) Bulgaristan'ı tekrar hakimiyeti altına alır. Fakat Bulgaristan'ın Bizans hakimiyeti altında bulunduğu devirde (1018-1185) Karadeniz şimalinde yine bir çok Türk kavimleri (Peçenekler, Uzlar, Kumanlar) Balkanlara inip Bizans'a müşkil anlar yaşatırlar ve bir kısmı burada yerleşirler. Nihayet bunlardan sonuncusu, Kumanlar, Mözya'da yeniden müstakil bir Bulgar devletinin kurulmasında ve yaşamasında başlıca bir amil olurlar[1]. Kumanlar sayesinde Bulgaristan yeniden parlak günler yaşar. Karadeniz şimalindeki Türk yurdunda Kıpçak hanlığı yerine geçen Altm-Ordu, Kıpçakların (Kumanların) Bulgaristan üzerindeki kuvvetli tesirini devam ettirir. İmparatorluğun batısında Don nehri ile Tuna arasında hakim bulunan Altın-Ordu Tuman beyi Nogay, Balkan işlerine karışarak Bulgaristan üzerinde himayesini kurar ve Bulgar tahtına Terter adında bir

[1] «İkinci Bulgar devletini kuran ve kurtaran çar Asen'in, kumanlar yalnız müttefik ve yardımcısı değillerdi, aynı zamanda bizzat kendi adını da kusursuz bir şekilde ancak Kuman dili ile izah edebiliyoruz. Asen sülâlesinin sönmesinden sonraki Bulgar hanedanları, Şişmanlar, Dormanlar, Eltemirler ve Terterler de hep Kumanlardandır.» (L. Râşonyi, *Tuna havzasında Kumanlar*, Belleten, XI ve XII, 1940, s. 422)

kıpçağı getirir (1230)[1]. Artık Bulgaristan'ın şimalinde hemen temamiyle Kıpçaklar (Kumanlar) hakim bulunur. Bu devirde Bulgaristan tarihi üzerinde kıpçakların hakim rolünü Bulgar tarihcileri de temamiyle kabul etmektedirler. Bundan sonra nihayet XIII. asırda Balkanlara Anadolu Türklerinin (evvelâ garbî Anadolu beyliklerinden) akınları başlar. Asrın ortalarında Osmanlı Türkleri yarımadaya sağlam bir şekilde ayak basarlar. Bilhassa büyük Kosova savaşından sonra (1389) başta sırpların temsil ettiği Balkan devletlerinin mukavemeti temamiyle kırılır. Tuna ve Vidin'e kadar bütün Bulgaristan Osmanlı hakimiyeti altına girer.

İtiraf etmek lâzımdır ki İmparatorluğun en önemli bölgelerinden biri haline gelen bu memleketin idarî, iktisadî-içtimaî hayatı hakkında henüz esaslı hiç bir tetkik yapılmamıştır[2]. Burada timar sisteminin tatbiki, büyük malikâneler, Türk kolonizasyonu, yeni Türk şehirlerinin kurulması, Bulgarların durumu, Voynuk, doğancı ve başka Bulgar askerî taifeleri, bu bölgenin İmparatorluk iktisadiyatındaki rolü, muhtelif devirlerde idarî teşkilâttaki değişiklikler ve daha bunun gibi birçok meseleler bu gün için hemen hiç dokunulmamış bir halde bulunuyor.

Umumiyetle bazı Balkanlı müelliflerin de itiraf ettiği gibi[3], Osmanlıların Balkanlara gelişi burada hüküm süren feodal anarşiye son vermiş, köylüyü ezen eski boyarları kaldırarak sıkı, muntazam bir devlet teşkilâtı ve angaryaya, keyfî muamelelere meydan vermiyen sağlam bir zirai-içtimaî nizam kurmuştur. Bulgaristan üzerinde bu suretle kuvvetle yerleşmiş ve benimsenmiş olan Osmanlı hakimiyeti beşyüz yıl sürecektir.

Yukarıdanberi yaptığımız bu seri bakış gösteriyor ki bu memleketin ve Bulgarların Türklükle bütün tarih boyunca çok sıkı münasebetleri olmuştur. Türk tarihi bilinmeden Bulgaristan tarihi anlaşılamaz. Fakat büyük Türk tarihinin bazı

[1] R. Grousset, *L' Empire des steppes*, Paris 1939, s. 480.

[2] Ahmet Refik'in *Türk idaresinde Bulgaristan*(Edebiyat Fa. Mec. cilt VIII. sayı 6-7) adı altında neşrettiği vesikalardan başka bilhassa son zamanlarda Prof. Ö. L. Barkan'ın İmparatorluğun iskân ve toprak meseleleri üzerinde muhtelif mecmualarda çıkan yazıları bu hususta yapılması gereken işlerin büyüklüğünü ve önemini ortaya koymuştur.

[3] N. Iorga, *Hist. des Etats balkaniques*.

önemli noktaları da, ancak Türklüğün bu bölge ile münasebetleri meydana çıkarıldıktan sonra tam olarak aydınlanabilir. Son olarak, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Bulgar meselesinin bizim için gittikçe ne kadar hayatî bir önem kazandığını düşünelim: İmparatorluğun en büyük parçalanma safhalarından birini gösteren 1875-1878 buhranı sırasında Bulgar meselesi, Bulgaristan'ın ayrılma davası birdenbire bütün şiddetiyle patlak vermiş ve İmparatorluğun çöküşünde en önemli amillerden biri olmuştur. İşte bu kadar devamlı ve sıkı olan ve son devirlerde büsbütün büyük bir önem kazanan bu münasebetler hakkında dilimizde umumî mahiyette veya monografi şeklinde esaslı hiç bir eserin bulunmadığını esefle söyliyelim[1]. Biz burada, bu uzun münasebetler tarihinde son ve en kat'î bir safha olan Tanzimat devrinde Bulgar meselesini, ve bunun da 1839-1853 arasındaki ilk devresini inceliyeceğiz.

Tarihler karıştırılırsa Osmanlı imparatorluğunda Bulgar meselesi, birdenbire meydana çıkmış bir mesele olarak görünür. Hakikatte bu meselenin, bütün İmparatorluğun hayatına ve tarihine bağlanan bir kökü vardır. Tanzimatla yeni bir muhteva kazandırılmak istenen İmparatorluğun temel müesseselerinde ve devlet anlayışındaki inkişaf ve büyük köylü kitlelerinin ziraî - içtimaî durumunu tayin eden toprak meseleleri dikkatle araştırılacak olursa, bunların bir Bulgar reayası meselesini çoktan ortaya atmış bulunduğu görülür. Biz, Tanzimat'ın ilânından Kırım harbine kadar Bulgarların durumunu incelerken Tanzimat islâhatı ve toprak meselesi ile derinden bağlı olarak bir Bulgar meselesinin daha o zamanlar, İmparatorluk için nasıl vahim bir safhaya girdiğini göstereceğiz. Kırım harbinden sonra Tanzimat ve Bulgar meselesi yeni bir şekil aldığından 1853-1878 arasındaki devreyi başka bir tetkike bırakıyoruz. Burada inceleyeceğimiz devir için başlıca, Başvekâlet Arşiv Dairesinde saklanan Osmanlı Devleti vesikalarına dayandık. O devirde yaşamış bazı Bulgar aydınla-

[1] Türkçede toplu olarak Bulgar tarihinden bahseden şu üç esere rastladık: 1—A. H. Bulgar tarihi, Trabzon, 1326. - Menşe'den XIX. asır ortalarına kadar gelen eser şuradan buradan tertipsiz bir şekilde yapılmış bir toplamadan ibarettir; 2— H. Zeki, muhtasar Bulgar tarihi, Filibe 1912 - Bulgaristanda İslâm mektepleri için yazılmıştır; 3— M. Şeref, Bulgarlar ve Bulgar devleti, Ankara 1934. - ilmî değeri yoktur.

rının ve rahiplerin hatıraları, gazetler, ecnebî seyyah ve mümessillerin müşahedeleri Türk vesikalarını tamamlamak ve kontrol etmek bakımından şüphesiz ayrıca önemlidir. Vaziyet dolayısiyle bunları temamiyle edinmek mümkün olmadı. Bununla beraber Türk Arşivindeki vesikaların bilhassa bizim araştırmak istediğimiz sahada büyük boşluklar bırakmadığı ve bu devrin daima esas kaynağı olarak kalacağı etüdün mütalâasından da anlaşılacaktır. 1839 dan itibaren Bulgaristan'a ait vesikalar Başvekâlet Arşiv Dairesinde *Bulgar mesalihine dair iradat-ı seniyye defteri*' nde oldukça toplu bir şekilde tesbit edilmiştir. Fakat ayrıca bu deftere girmiyen pek çok vesikanın bulunduğu da muhakkaktır [1]. XIX. asırda Bulgarlar arasında görülen üç büyük ayaklanmadan biri olan *Vidin isyanı*'na ait vesikalar burada hemen hemen tam bir şekilde bulunmaktadır. Biz, bu hadiseyi, bilhassa bu malzemeye dayanarak nisbeten etraflı bir şekilde tetkika fırsat bulduk ve tetkikimizin ağırlık merkezini bu isyan hareketi teşkil etti. Eseri sonradan yazılanlara başlıca mehaz hizmeti gören C. Jireçeck'de [2] ve bu devrin tanınmış Bulgar tarihcisi N. Staneff'de [3] bu isyan hakkında verilen malûmat pek kısa ve eksiktir [4]. Her halde sırf Bulgar kaynakları ile isyanın mahiyeti hakkında doğru bir fikir edinmek mümkün değildir. Staneff, isyan sebebleri olarak artık her isyan için kılişe haline gelen, "tazyik, soygunculuk, Türk memurlarının ahlaksızlığı, ver-

[1] Aynı vesikaların suretleri Dolmabahçe Sarayında on üç defter halinde toplanmış bulunmaktadır. Bu defterleri bana ilk defa haber vererek çalışmalarıma çok yardım etmiş olan Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye hey'eti üyelerinden sayın Faik Reşid Unat'a ve bunlardan istifade etmekliğim için bütün kolaylıkları göstermiş olan millî saraylar müdürü sayın Sezai Selek'e burada bilhassa teşekkürü borç bilirim. Biz etüdde esas itibariyle vesikaların Arşiv'deki asıllarını kullandık. Fakat Arşivde asıllarını bulamadığımız bazı vesikalar da yok değildir. Bunlar için Dolmabahçe'deki suretlerine baş vurduk. Vesikalar için kullandığımız kısaltmalardan Arş. Arşiv numarasını, I. irade numarasını, melf. melfufu göstermektedir.

[2] *Geschichte der Bulgaren*, Leipzig ve Prag, 1876.

[3] Blgarija pod igo, Vazrazdane i osvobozdenie, Sofya, 1935 (Bulgarca).

[4] Vidin isyanı üzerine V. Todorof'un Bulgarca *Vidinsko vzstanie* (Sofya 1924-1925) adlı monografisini maalesef temin edemedik. N. Staneff, yukarda adı geçen kitabında bundan faydalanmıştır.

gilerin arttırılması ve cebren toplattırılması.. „ maddelerini sıralayıvermektedir. Halbuki Türk Arşiv vesikaları bize isyanın hakikî mahiyetini, safhalarını ve sebeblerini esaslı bir şekilde tetkik imkânını vermektedir.

Mevzuu işlerken evvelâ Bulgar reayası meselesinin İmparatorluğun umumî hayatı ile sıkı ilgisini göstermek üzere Tanzimat'tan sonra katî surette yeni bir istikamete yönelen devletin umumî durumunu, büyük meselelerini inceledik. Bundan sonra 1850 Vidin isyanına kadar Bulgarların bir varlık olarak ortaya çıkmasına, faaliyet ve mücadelelerine geçerek bunları ayrı bir bölümde anlattık. Burada, belli başlı eserlerden aldığımız malûmatı vesikalarla tamamladık veya düzelttik. Nihayet bu bahsin sonunda Bulgaristan'da bir isyan havası yaratan âmilleri toplu bir şekilde göstermeğe çalıştık. Bundan sonra temamiyle orijinal vesikalara göre 1850 Vidin isyanını anlattık ve isyan sebeplerinin ve bunlarla sıkı sıkıya bağlı olan islâhatın tahliline ve bilhassa, gerek umumiyetle imparatorluğun içtimaî tarihi, gerekse Bulgar reayası meselesi bakımından çok dikkate değer bir mahiyet gösteren Gospodarlık rejiminin tetkikine geçtik. Etüdün sonundaki netice ile de bütün bu hadiselerin tarihî manasını umumî bir görüşte toplamıya çalıştık. Nihayet şunu işaret edelim ki hadiseleri mümkün olduğu kadar vesikalarıyla göstermek için notlarda bunlardan sık sık nakillerde bulunduk ve bu uzun haşiyeler bazan okuyucu için esas metnin akışını bozacak bir mahiyet aldı. Fakat işlenen noktaların yeniliği ve tetkikin mahiyeti göz önüne alınırsa, bunun zarurî olduğu her halde teslim olunur. Bundan başka kitabın sonuna, esas iddiaları tevsik edecek mahiyette bazı vesikalarla yabancı devletlerin gönderdiği bazı önemli yazıların tam suretlerini ekledik. En nihayette de Bulgaristan tarihi üzerine daha geniş bilgi edinmek istiyeceklere yardım olmak üzere umumî bir bibliyografya ilâve ettik.

Sözüme son vermeden önce, etüdün hazırlanmasında büyük yardımlarına mazhar olduğum Sayın Hocam Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın yakın ilgisini, keza Sayın hocalarım Prof. A. Muzaffer Göker, Prof. E. Ziya Karal ve Şinasi Altundağ'ın değerli irşatlarını burada şükranla anmağı borç bilirim. Bulgarca metinlerin tercü-

mesinde nazikâne yardımlarını esirgemiyen Fakülte talebelerinden Bn. Firuze Edümen'e de bilhassa minnettarım.

Nihayet bağışladığı imkânlarla eserin çıkmasını sağhyan sayın Dekan Prof. Dr. Ş. A. Kansu'ya burada ayrıca teşekkürü bir borç sayarım.

Halil İnalcık

23. IV. 1943-Ankara

İMPARATORLUĞUN UMUMÎ DURUMU

Tanzimat: merkezî, idarî ve malî teşkilâtta islâhat; toprak meselesi. — 1848 Avrupa ihtilâlleri ve Osmanlı İmparatorluğu

XIX. uncu asır ortalarına doğru Osmanlı Devleti, henüz Avrupanın yarısı kadar bir saha üzerinde, üç kıt'aya yayılmış, hemen hemen 36 milyon nüfusu ihtiva eden koca bir İmparatorluk halinde görünmektedir.[1] Fakat hakikatta, bu koca siyasî hey'et, iktisadî, siyasî her türlü birlik esasını gaybederek dağılıp parçalanma yoluna girmiş bir heyûlâdan başka bir şey değildi. Daha o zaman Balkanlarda beş milyon nüfus resmen muhtar idarelerle İmparatoluktan ayrılmış bulunuyor ve hakikî hudutlar, ancak Niş-Vidin hattı ile Tuna nehrine gidebiliyordu. Cenupta ise Osmanlı hakimiyeti Anadolu sınırlarını pek aşmıyordu. Tamamen muhtar idareler altında bulunan şimalî Afrika memleketlerinden başka Suriye, Irak gibi diğer arap memleketlerinde de aşîretler ve yerli âyan merkezi tanımaz, vergi vermek istemezlerdi. İmparatorluğun kalan kısımlarında ise ahali, bilhassa hıristiyan reaya büyük bir hoşnutsuzluk içinde, zorla itaat altında tutulmakta idi. Her tarafta türemiş olan tufeylî sınıflar yanında, Anadolu ve Rumeli'de Türkmen, Kürt, Arap, Arnavut gibi göçebe veya yarı göçebe zümreler yalnız Devlet otoritesini tanımamakla kalmaz[2], fırsat buldukça

[1] 1841 de askerî tensikat dolayısıyla yapılan bir nüfus sayımına göre, bütün tabi memleketler de dahil olarak İmperatorluğun nüfusu 36 milyon tahmin edilmekte idi. Muhtar veya tabiiyeti zayıf memleketler (Eflâk - Buğdan ve Sırbistan 5 milyon, Afrika'da Osmanlı Devletine tabi sayılan yerler 5 milyon ve Asya'da tabiiyetleri çok gevşek bazı mıntakalar ahalisi) çıkarılırsa bu adet takriben 23 milyona inmektedir. İmparatorluğun mesahasına gelince, bütün tabi yerler dahil 4.721.341 Km² idi. Doğrudan doğruya tabi yerler ise 1.717.680 Km² idi (N. Michoff, La population de la Turquie et de la Bulgarie, Sofya 1915, S. 144 - 145). Ubicini'ye göre 36 milyon nüfusun ancak 12 milyonu türktür. 7 milyon islavın 4 milyonunu Bulgarlar teşkil etmektedir. (A. Ubicini, Lettres sur la Turquie, Paris 1851, S. 14). Muntazam istatistik olmadığı için bütün bu adetlerde yanlışlık nisbetlerinin büyük olacağını göz önünde tutmalıdır.

[2] Bir alayla birlikte Siverek'e giden Zarif efendiye, oralarda çöl padişahı namını alan Millû aşireti reisi, «sizin padişahınız bu çöllere karışmaz; fakat siz

ziraatcı mıntakalara karşı yaptıkları yağmalarla ayrıca mühim bir karışıklık unsuru teşkil ederlerdi. Hükümet, bunlara karşı muhtelif şekillerde daima mücadele etmek zaruretini hissetmiştir.[1]

Velhasıl geniş hudutları içinde Osmanlı İmparatorluğu, kuvvetli ve muntazam bir devlet kadrosu göstermekten uzak, her taraftan dağılmağa doğru gitmekte idi. Hiç ardı arası kesilmiyen gaileler ekseriya büyük buhranlar ve parçalanmalarla neticelenmekte idi: İmparatorluğu on sene kan ve ateş içinde bırakan ve ilk müstakil Balkan Devletinin teşekkülü ile neticelenen "Rum Fetreti„ ni Mehmed Ali isyanı takibetmiş, ve Osmanlı Devleti bir on sene kadar daha ağır tehlikelere göğüs gerdikten sonra nihayet, Avrupanın vesayetini kabul etmek suretile (1839 müşterek notası ve 1841 Boğazlar mukavelenamesi) nisbî bir istikrar kazanabilmişti.

İşte Tanzimat, geçen felâketli asırların bıraktığı ve son buhranların pek ziyade sarstığı bu çürük yapıya, muntazam bir devlet kadrosu vermek, Osmanlı Saltanatını modern esaslara dayanan bir Avrupa devleti yapmak iddiasında idi. Bir bakıma Tanzimatı, *temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğunun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupanın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilâtlanma teşebbüsünün kat'î safhası* olarak telâkki etmek mümkündür[2]. Bizce bu hareketin umumî tarih içinde en geniş manası da budur. Bununla beraber Tanzimat devri daha yakından tetkik edilecek olursa, onun çok muhtelif unsurlarla başka başka yönleri bulunduğu görülür. Tanzimat, şübhesiz evvelâ, İmparatorluğu garp örneklerine göre tensik etme, yahut kısaca, bir garplılaşma hareketidir. Bu yolda atılan müteredditadımların, muhtelif tarihî âmillerin tesirile nasıl gittikçe hızlanarak nihayet bugün bütün varlığımıza hakim olduğu malûmdur.[3] İmparatorluğun bekasıyla alâkadar bir mesele olarak tanzimat

misafir gelmişsiniz ve seni göndermişler, eğer gelip ifade etmiye idin, cümlenizi harap edecektim» demişti. (E. Ziya Karal, Zarif Paşanın hatıratı, Belleten, C. IV, Sayı 16, S. 456. - Aşiretler hakkında ayrıca S. 466 ve müt.)

[1] Tanzimat devrinde aşiretlerin iskânı hakkında bilhassa bak: Cevdet Paşa Marûzat, T. T. E. M., cilt 15, Sayı 10 ve müt. Ayrıca, Takvim-i Vekayi, sene 1266 defa 432.

[2] Bunun için daha geniş izahat: Halil İnalcık, Tanzimat nedir?, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları Dergisi, 1940 - 41, Tarih araştırmaları Cildi, S. 237 - 263.

[3] Garplılaşma hareketi tarihi için Maarif Vekâletinin teşebbüsüyle meydana

tarihinde en önemli bir nokta da, "bilâ tefrik-i cins ü mezheb„ müsavat meselesidir. Sonu gelmiyen reaya isyanlariyle gittikçe ehemmiyet kazanarak nihayet 1876 kanun-i esasisinde bütün şümûlünü alan bu siyaset[1], esasen garplılaşma hareketiyle de sıkı sıkıya bağlıdır. Zira garba mahsus hürriyet esaslarından mülhem her modern prensip ve müessesenin kabulü ile[2] beraber bu yolda bir adım daha atılmış oluyordu. Yalnız şunu eyice belirtmeliyiz: 1839 Hattı Hümayûnu ile resmen açılan tanzimat devrinin, Devleti tensik etme teşebbüsünde esas gaye ve meşguliyeti, hep hukuk müsavatı prensibile *hıristiyan tebaayı devlete bağlamak, İmparatorluk vahdetini koruyup sağlamlaştırmak* olmuştur. *Osmanlılık siyaseti* adını verebileceğimiz bu hareketin İmparatorluk tarihinin son devrinde dahilî siyaset, garplılaşma ve islâhat hareketleri, isyanlar, hatta haricî politika ile alâkalı veya onları izah eden en temelli hadise olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı

getirilen eser (Tanzimat, I, Yüzüncü yıl dönümü münasebetile, İstanbul, 1940) değerli bir mehaz mahiyetindedir.— Engelhardt, bu garba yaklaşma hareketinde lâikleşmenin, dinin devletten ayrılması cereyanının en esasî nokta olduğu kanaatındadır (Türkiye ve tanzimat, S. 7).

[1] Gülhane hattında Padişah, «*ehli İslâm ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilâ istisna mazhar olmak üzere*» sözlerile hukuk müsavatı prensibini açıkca ifade etmişti. Bu esas, bütün teşkilât ve kanunlara hakim olacaktı. On sene kadar sonra Sadrazam Koca Reşit Paşa, bir arz tezkiresinde şunları yazmaktadır: «Mevadd-ı hukukiyede *her kes yeksân ve seyyan olarak* kendi hukukunu bilip ondan vazgeçmemek ve diğer birisi hukukuna tasallut eylediği halde ref'ini talep ve davaya muktedir olmak kanunname-i hümayun muktezasından» dır. Tanzimattan sonra reaya arasında hoşnudsuzluk sükûn bulacağı yerde bilâkis gittikce artmış, ve reayanın müsavatı prensibi de gittikce büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. 1856 İslâhat Fermanında artık doğrudan doğruya gayri müslim tebaayı alâkadar eden meseleler hattın esasını teşkil etmektedir. Hattın bir yerinde, «*hukukca olan müsavat vezâifce olan müsavatı müstelzim olduğundan*» sözleriyle bu islâhatın temel taşı ifade olunmakta idi. Abdülâziz, 1868 de Şura-i Devleti açış nutkunda bizzat, «*Hangi mezhebde bulunursa bulunsunlar bütün tebaam aynı vatanın evlâdıdırlar*» dedi. Şura-i Devlet ve bu nutuk, 1876 meşrutiyetinin öncüsü sayılabilirler; bu tarihte neşredilen kanun-i esasîde, Tanzimatın bu ana prensibi nihayet şu şekilde formüllendirilmiştir: «M. 8 - Devlet-i Osmaniye tâbiiyetinde bulunan efradın cümlesine *herhangi din ve mezhebden olurlarsa olsunlar* bilâ istisna Osmanlı tâbir olunur».

[2] Meselâ angaryanın ilgası meselesinin reaya için ne kadar ehemmiyetli olduğunu ve bu islâhatın nasıl yapıldığını ileride göreceğiz; (Bak. bölüm VIII).

tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu yeni siyasetin parolası, *İmparatorluk tebaasının hukuk müsavatına dayanan Osmanlı birliği* dir. İşte Garp devletlerinde içtimaî sınıfların siyasî müsavatı istikametinde ilerliyen XIX. uncu asır, Osmanlı İmparatorluğunda, onun bünyesi icabı, böyle bir yol takip etmiştir. İlerde vakıalarla göreceğimiz gibi, reaya, her türlü angaryanın kalkmasını, her sahada tam bir müsavatın tesisini, şahsî emniyet ve hürriyetin tam bir şekilde teminini talep etmekte, ve bazan da millî ve müstakil bir idare istemeğe kadar varmaktadır. İşte Tanzimat'ın sırf Avrupayı oyalamak için baş vurulmuş tedbirlerden ibaret olmadığı, daha ziyade, isteyen, isyan eden geniş reaya kitlelerini tatmin maksadiyle ortaya atıldığı bundan da anlaşılabilir. Böyle bir kalkınmanın Garp devletleri tarafından da istendiği ve binaenaleyh bu hareketin devletin haricî nüfuzunu da artırdığı şüphesizdir.[1] Böylece İmparatorluğun bütünlüğünü korumak, yeniden teşkilâtlandırmak isteyenlerin en ziyade güvendikleri esas, reayaya verilecek hukuk müsavatiyle İmparatorluğun ruhunu teşkil edecek bu vahdetçi Osmanlılık zihniyetini yaratmaktır. Reaya meselesinin İmparatorluğun ana meselesi olduğunu, hatta ekseriya Avrupa istismar ve istilâ siyasetinin bile onun arkasına gizlendiğini düşünürsek[2], Tanzimat'ta Osmanlılığın neden birinci plâna geldiği daha kolay anlaşılır.

[1] Engelhardt'a göre, müslümanlarla hıristiyanlar arasında bu müsavat kaidesi Avrupanın teveccüh ve yardımını çekmek maksadıyla kabul edilmiştir. (Türkiye ve Tanzimat, S. 6). Fakat yalnız bu maksatla değil, aynı zamanda istilâ etmek, vesayet altına almak isteyen aynı Avrupanın müdahalelerini önlemek, Balkan reayasının İmparatorluk nizamına samimiyetle bağlanmasını temin etmek için kabul ve ilân edilmişti. Tanzimatın ilânında haricî tesirler meselesi için bilhassa Prof. Cemil Bilsel'in şu makalesi dikkate değer: Tanzimatın haricî siyaseti, Tanzimat, 1. 664 - 669 ve 680 - 682.

[2] Şayanı dikkat bir misal olarak şunu zikredeceğiz: Tanzimatın ilânından üç sene sonra (1258 hicrîde) Rusya hükümeti, «Bulgaristan reayasıyle Bosna eyaleti reayası haklarında gerek küçük memurlar ve gerek ehl-i islâm ile arnavutlar tarafından yeniden bir takım mezalim ve taaddiyat vukua» geldiğini ileri sürerek «hıristiyan sekenesi beyninde âsâr-ı nahoşnudî ve muadatın ref' ü izalesi zımnında (Devlet-i âliyyenin) kendi evamir-i seniyyesinin kâmilen icrası» hususunda ihtarda bulunmaktadır (Arş. 4/1, İ. 3, 18 Cemaziyyülevvel 1258, Kont Nesselrode tarafından Rusya Maslahatgüzarı Titof canibine varid olan tahrirat-ı mahremane; Bak. Zeyil vesika No. 2). Halbuki öte taraftan Rus casusları Balkanlarda mütemadi tahrikâttan geri durmamaktadırlar. Bu vaziyet karşısında Babı

XIX. uncu asır ortalarına doğru Osmanlı tarihinin en mühim ve esasî değişimini teşkil eden Tanzimat hareketini bu suretle karekterlendirdikten sonra onun belli başlı icraatından bahsetmek şüphesiz zaruridir; fakat bunu yaparken de bilhassa, mevzu ile doğrudan doğruya alâkalı noktalara önem vereceğiz.

Tanzimat, getirdiği müesseseler, aldığı bazı cezrî tedbirlerle yeni bir devri müjdeliyordu. Bizzat 1839 hattı, Garptaki manasıyla, hükümdarın kendi mutlak hakimiyetini bazı umumî prensiplerle tahdit ettiğini gösteren bir berat (chartes) mahiyetinde idi.[1] Diğer taraftan II. Mahmud zamanında, 1838 de teşkil olunan "Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye„ Gülhane hattının hükümleri uyarınca tensik edilerek, hükümetin yanında islâhata müteallik yeni kanunlar yapmak, tatbikatını takip etmek vazifelerile mükellef mühim bir müessese haline getirildi. Padişah, bu meclisin Tanzimat esasları dahilinde kararlaştıracağı kanunlara "müsaade edeceğine„ ve değiştirilmesini "tecviz buyurmıyacağına„ resmen yemin etti. Bu suretle, imkân dahilinde kanunî ve istişarî bir devlet hayatının temeli atılmış bulunuyordu.[2]

Âlî, müdahale ve tahrikâtı önlemek için «alelhusus şimdiki hale göre icra-i adalet ve celb-i kulûb-i tebaa ve raiyyetle idare-i hükümet olunması daha münasip ve mültezem olacağına binaen zîr-i idare-i behiyyelerinde bulunan mahaller reayasının mümkün mertebe hoş tutulup ve elden geldiği ve *şer'-i şerîfin mesağ olduğa derece her sınıf tebaa-i devlet-i aliyyenin hukuk-i nefsiye ve maliye ve ırziyyelerinden dolayı hüsnü himayet* ve *sıyanet* olunup iğfalât-ı vakıaya temayülden muhafaza» edilmeleri lüzumunu bütün valilere bildirdi. (Arş. 7/1, İ. 6, 3 Receb 1259, Rumelide bulunan müşiran hazeratına yazılacak tahrirat müsveddesi).

[1] Yavuz Abadan, Tanzimat Fermanının tahlili, Tanzimat, I, İstanbul, 1940, S. 39 ve müt. Karşılaştır: Prof. Ö. Lûtfi Barkan, Tanzimat tedkiklerinın ortaya koyduğu bazı meseleler, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. II, S. 295 - 302. - Padişah 1256 senesi başında Meclis-i Valâ'ya gelip okuttuğu nutukta Hatt-ı hümayundan «ihsan-ı hümayunumuz olan hukuk ve imtiyazat» şeklinde bahsetmiştir (Lûtfi tarihi, C. VI, S. 53).

[2] Meclis-i Valâ'nın teşkilât ve salâhiyetleri hakkında bak: Takvim-i Vekayi, sene 1255, defa 187 ve 188 - Lûtfi tarihi, C. VI, S. 75 - Düstur, 1282, S. 491, «Meclis-i Valâ'nın tertib-i aksamı ve vezaif-i umumiyesi hakkında nizamname». -Meclis-i Valâ'nın işleyiş tarzı ve mahiyeti ileride hadiseleri tahlil ederken müşahhas bir şekilde meydana çıkacaktır (S. 77 ve müt). - Tanzimat devrinde yetişmiş bir mütefekkir olarak Namık Kemal, bu hareket hakkında kanaatını şu şekilde ifade etmektedir: «Tanzimat hükümetin istibdadını tadil etti; teşkilât-ı idarenin teşettütünü intizam ve ittihada tahvil eyledi...« (İhsan Sungu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, Tanzimat, I, 824).

Tanzimatın ilk hamlede vilâyet teşkilâtında yaptığı değişiklik İmparatorluğun mukadderatı bakımından daha az ehemmiyetli değildir. Abdülmecid, Gülhane hattının ilânından sonra Meclis-i Valâ'da verdiği sene başı nutkunda bundan büyük bir ehemmiyetle bahsetmiştir.[1] Vilâyetlerde yapılan yeni teşkilâtla, bilhassa o zamana kadar çok geniş salâhiyetlere sahip bulunan ve bu yüzden sui istimale sapan valilerin nüfuzunu tahdid etmek, her sınıf halkın idareye nisbî bir şekilde iştirakini temin etmek noktaları düşünülüyordu. Bu maksatla bir çok sancaklarda[2] meclisler teşkil olundu. Liva (sancak) başındaki mülkî memurun (vali, mutasarrıf veya muhassıl) tabii reisi bulunduğu bu meclisler, o memleket âyanından dört müslümanla diğer milletlerin (bununla dinî cemaatler yani Rum patrikine tabi ortodokslarla ermeniler, yahudiler vesair cemaatler kastedilmektedir) ileri gelenlerinden seçilmiş birer kişiden mürekkebdir. Ayrıca livadaki müfti, hakim ve malmüdürü de meclisin tabii azalarmdandır.[3] Meclisin başlıca vazifelerinden biri, tanzimat esaslarının icrasına nezaret, reaya hakkında "hiç bir türlü mezalim ve taaddiyat vukubulmamasına dikkat ve ihtimam„ etmektir. Meclis bütün mülkî, malî ve adlî işleri müzakereye salâhiyettardır. Müzakereler tamamile serbesttir; herkes fikrini hiç çekinmeden söyliyebilecektir. Ubicini'nin Fransız departman meclislerine benzettiği taşra meclisleri, onun fikrince, "Gülhane Hatt-ı Şerifinin Türkiye'ye verdiği en liberal müesseselerden biridir. Bu meclis din ve mezheb farkı olmadan bütün İmporatorluk tebaası arasında hukuk müsavatını fiilen tesis etmektedir.[4]„ Engelhardt'a göre de „bu meclislerin teşkili usul-i meşverete doğru atılmış bir hatve telâkki olunabilirdi.[5]„ Hakikatte bu yeni teşkilâtın kendisinden beklenen vazifeleri katiyyen yerine getiremediğini, temamen aksi neticeler verdiğini göreceğiz.

Ahalinin huzur ve emniyetinin ilk şartı olan idarî sahadaki bu yeniliklerle beraber, reayanın bilhassa şikâyet mevzuu olan malî

[1] Bak. Lûtfi, C. VI, S. 93.

[2] Tanzimat teşkilâtı Rumelide Elviye-i Selâse (Yanya, Tırhala, Manastır) Anadoluda Diyaribekir ve Erzuruma ancak 1845 de teşmil edildi (Lûtfi, C. VIII S. 13).

[3] «Taşra mecalisine verilen talimat», Düstur, 1287, S. 486.

[4] Lettres sur la Turquie, S. 31.

[5] Türkiye ve tanzimat, S. 99.

[6] Bak. bölüm VII.

usullerde de bazı mühim İslâhat vücuda getirildi. Evvelâ her nevi varidatın doğrudan doğruya hazineye gelip her türlü masarifin yine buradan ödenmesi esas tutuldu.[1] Aşar, cizye, mukataat ve evkaf hasılatı gibi her türlü varidatın tahsilinde temel olan iltizam usulü kaldırıldı. Muntazam ve doğrudan doğruya vergi tahsiline esas olmak üzere emlâk ve nüfus tahriri için vilâyetlere "muhassıl-ı emval„ adıyla memurlar gönderildi.[2] Devlete 49 milyon kuruş varidat temin eden cizyenin tahsilinde tutulan yeni usul de reaya lehine mühim bir değişiklik teşkil etmekte idi. O zamana kadar gayri müslimlere mahsus bu vergiyi toplıyan cizyedarlar veya mültezimler yolsuzluktan çekinmezlerdi. Bu sebeple 1256 senesi başından (5 Mart 1840) itibaren cizyenin reaya kocabaşısı ve vekilleri eliyle tevzi ve tahsiline karar verildi[3]. Gayri müslimler lehindeki bu tedbir burada da kalmadı; 1851 tarihine doğru cizyenin kaldırıla-

[1] Netayic-ül-vukûat, C. IV, S. 102.

[2] Daha Koçibey (17 inci asır ortalarına doğru) bu iltizam usulüne şiddetle hücum etmektedir. O, bu usulün yayılmasını Kanunî Süleyman'ın sadrazamı meşhur Rüstem paşaya atfetmektedir (Koçibey risalesi, Ali Kemalî Aksüt tabı, 1939, S. 63.) - Gülhane Hattı'nın ilânından üç ay sonra Tanzimata dair eyaletlere gönderilen ferman-ı âlîde «ahali ve tebaanın rahatsızlığına asıl sebeb veren şey mahruse-i şâhânemde elyevm carî olan iltizamat usul-i muzırrası» dır, deniliyordu. Fakat yeni usulde muvaffak olunmıyarak iki sene sonra tekrar iltizam usulüne dönülmüştür. Vidin isyanı sebeplerinden biri de mültezimlerin suiistimali olmuştur.

[3] Cizye tahsilinde «Tanzimat-ı hayriyye müteferriatından olmak üzere... reaya-i Devlet-i Aliyyenin bulundukları her bir kaza ve kurânın hisse-i kadimeleri bittefrik reaya kocabaşısı ve vekilleri marifetile ol kaza ve kurâya ba eşhasihim ve ahvalihim her ne mıkdar akça isabet eder ise bunlar marifetile cem ve tahsil ve toptan taraf-ı Devlet-i Aliyyeye irsal ve tavsil olunması sureti karargir olan usul-i haseneden olarak keyfiyet bu vechile isdar olunan evamir-i şerîfeye dere ve imlâ ve buna müteferri' şerâit-i muktaziyye muhassılin-i mumaileyhime ita olunan tâlimat-ı seniyyede dahi biletraf beyan ve inba kılınmış...» (Takvim-i Vekayi, sene 1255, defa 491). - Bununla beraber hıristiyan reaya, vergilerin müsavatsızlığına karşı şikâyetten hiç bir vakıt geri kalmamıştır. Avusturya idaresinde, Hırvatistanda Sırp lisaniyle Bosna ve Bulgaristana dair çıkan makalelerden birinde şu satırlar dikkate şayandır: «Hazret-i sultan padişah cümle tebaasının tesavi-i hukukunu Avrupa politikasına alenen vaid buyurmuşken reayanın haracı cibayet ve tahsil olunsun diye Dersaadetten emirler isdar ederler. Halbuki Türkler teklifat-ı sairede dahi binnisbe reayadan ekal zimmet eda ederler ve bazı vergilerde hiç bir şey vermezler. İşte Türklerin tesavi-i hukuku bu minval üzeredir.» (Arş. 14 / 1, İ. 46, 29 rebiyülevvel 1265, Melfuflarından, makalenin tercümesi).

rak her kese şamil şahsî bir vergi haline getirilmesi mevzubahs oldu. Nihayet 1856 İslâhat Ferman'ı ile vergi bakımından tam müsavat esası ilân olunarak cizye, bedel-i askeriye tahvil edildi. Bu inkişaf, Tanzimatın bütün tebaa arasında her bakımdan hukuk müsavatı temin ederek yeni bir Osmanlı nizamı kurma yolundaki gayretlerinin dikkate değer bir tezahürüdür. Bundan başka reayanın başlıca şikâyet mevzularından birini teşkil eden tayyarat namındaki gayri kanunî cerimeler de tamamile kaldırıldı.[1]

§— Devletin esas teşkilâtında ve idarede girişilen ve İmparatorluğun o zaman içinde bulunduğu şartlara nazaran cidden cüretkâr sayılabilecek bu islâhat teşebbüsleri, bununla beraber katiyen istenen neticeyi vermiyor ve reayanın hoşnutsuzluğu devam edip gidiyordu. 1848 senesi sonlarına doğru Balkanları dolaşan Fransız zabitlerinin verdikleri raporlara göre, "bilcümle tebaanın mal ve hayatını temin eden kavanine Dersaadet'ten maada Memalik-i Mahrusanın hiç bir tarafında riayet olunmadığı itiraf olunabilir.[2]„ Hükümet de bunu görüyor ve itiraf ediyordu.[3] Hoşnutsuzluğun şüphesiz muhtelif sebepleri vardı: İmparatorluğun gittikçe artan

[1] Reayayı isyana sevk eden âmiller arasında bu nevi vergiler daima büyük bir rol oynamaktadır. Bunların mahiyeti hakkında fermandan çıkardığımız şu satırlar dikkate şayan malûmatı ihtiva etmektedir: «Tayyarat denilen ceraim madde-i mekrûhasıyla biesas olarak voyvodalar zamanlarında aralık tevzilerinde alınagelen bir takım masarifatın ve kasaba ve kurâda misafirîn için konak masarifi ve müşîran ve vülât ve saire taraflarından gelen mübaşirlere verildi denilerek tahsil olunagelen hizmet-i mübaşiriyyenin ve sair buna mümasil olan bir takım mebaliğin dahi külliyyen ref' ü izalesiyle...» (Ferman-ı âlî sureti, Lûtfi tarihi, VI, 156) Resmen ilga edilmekle beraber, Vidin isyanını incelerken göreceğimiz gibi, subaşılar, zabtiyeler ve sair memurlar, reayayı bu gibi bir çok gayri kanunî vergilerle ezmekte berdevam idiler.

[2] Arş. 14/1. İ. 46, 29 rebiyülevvel 1265, melf. Fransalû Offiçyallerin takriri.

[3] Hicrî 1270 senesinde ayrıca bir Tanzimat Meclisi ihdas edilmesine dair gönderilen bir hatt-ı hümayunda padişah idaredeki yolsuzluklardan şu şekilde şikâyet etmektedir: «Tanzimat-ı hayriyyenin mevadd-ı esasiyesi her ne kadar kesb-i istikrar etmişse de nizamât-ı müteferria henüz bir kararsızlık halinde bulunduğu cihetle usul-i idare-i mülkiyenin her şubesinde bir nevi noksan ve halel görünmekte ve bu hal ise maksad-ı sahiha vusule manî ve hail olmakta olduğundan artık şu ahval-i müşevveşenin islâhına kemaliyle tekayyüt ve ihtimamda bulunmak farz derecesine varmıştır...» (Lûtfi tarihi, C. IX, Türk Tarih Kurumu yazmaları arasında, Zeyil 20).

iktisadî ve malî sukutu[1], halkın ve memurların taassup ve emniyetsizlikleri, şiddetli menfaat tezatları, Tanzimat siyasetinin halk tarafından benimsenmemesi, dahilî ve haricî gailelerin çokluğu v. s. bunların başında gelir. Fakat Tanzimatın, İmparatorluk dahilinde istenen kaynaşmayı, sükûn ve refahı getirememesi sebeblerini araştırırken bütün bunların tesirini teslim ve kabul etmekle beraber bu arada bilhassa arazi meslesi üzerinde durmak lâzımgeldiğine kaniiz. Gerçekten İmparatorluğu ileri ve sağlam bir camia haline getirmenin ilk merhalesi olarak kabul edilen reayanın temin ve tatmini meselesi. her şeyden önce büyük çoğunluğu köylü olan bu sınıfın maddî hayatını islâh işiyle alâkadardı. Devlet keza bunu da anlamış görünmektedir: Vidin'de ağalar elindeki mirî arazinin reayanın tasarrufu altına geçirilmesi meselesi bahis mevzuu olurken hükümet, "Bulgarlarda husulü arzu olunan hubb-i vatan ve emniyet-i daime maddesine dahi araziye mutasarrıf olmaları sebeb-i kavi olacağı[2]„ mütalâasını ileri sürmektedir.[3] Öte taraftan reayanın, bilhassa bazı mıntakalarda, toprak üzerinde orta zamana mahsus bağları artık güçlükle taşıdığını görmekteyiz.[4] Bahusus bu bağlar, XVIII. inci asır sonunda görülen anarşik devir esnasında büsbütün ağırlaşmıştı. Velhasıl Tanzimat, her şeyden önce reayanın maddî ve içtimaî vaziyetini tayin eden ve tarihî inkişaflarla çözülmez bir giriftlik kazanan arazi meselesini halletmek zorunda bulunuyordu.[5] Bu mesele hakikaten halledilmez denebilecek kadar çe-

[1] Bu hususta bak. Tanzimat, I, S. 223-439. - Engelhardt diyor ki: «ahval-i iktisadiye-i memleket son derece bais-i endişe olmasaydı Türkiyenin nail-i teceddüt olacağına inanılabilirdi.» (Türkiye ve tanzimat, 253).

[2] Arş. 42/1, 17 rebiyülevvel 1267, Arz tezkiresi.

[3] Vidin'e isyan dolayısile gönderilen fevkalâde komiser Rıza paşa, «havali-i mezkûre reayasına bir muhabbet-i vataniye hasıl olmak için kurâ-i mezkûre arazisinin bedelât-ı münasibe ve tapu ile emsali misillû tebaa-i mevcudeye der uhde olunması» nı tavsiye etmektedir (Arş. 33/5. İ. 585, Rıza paşanın tahriratı). - Diğer taraftan Bosna'dan Tanzimatın tatbiki dolayısile Meclis-i Ahkâm-ı Adliyede tanzim edilen bir raporda rastladığımız şu ifade de dikkate şayandır: «Tanzimattan murad-ı aslî menâfi-i hazinenin istihsali olmayıp mezalim ve taaddiyatın defiyle ahali ve tebaanın istikmal-i asayiş ve refah-i halleri kaziyesi» dir. (Arş. 14/1, İ. 46, 29 rebiyülevvel 1265, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mazbatası).

[4] Hükümet isyan korkusu ile Bosna'da 1848'de angaryayı kaldırmağa karar verecektir.

[5] Kıymetli tetkiklerile Osmanlı İmparatorluğunun arazi hukukunun ve toprak siyasetinin mahiyetini aydınlatan Prof. Ö. Lûtfi Barkan Tanzimat devrinde toprak

tindi; zira devlet, bu hususta reayayı tatmin için yapacağı her teşebbüste beylerin ve ağaların muhalefetiyle karşılaşmakta idi; İki tarafı da ayni zamanda hesaba katmak icabediyordu. Meselâ biraz aşağıda görüleceği gibi Bosna'da, 1849 da reayanın ayaklanmasını önlemek üzere yapılan islâhat, bu sefer beylerin isyan etmesine sebebiyet vermiştir. Vidin isyanını anlatırken bu vaziyetin Bosna'ya münhasır kalmadığını göreceğiz. Tanzimatcılar, islâhat esaslarını maddeler halinde tesbit etmekte güçlük çekmiyorlardı; fakat bunları tatbik ederken İmparatorluğa mahsus şartların meydana çıkardığı zümrelerin muhalefetile oğraşmak, icabında kanlı mücadelelere girmek mecburiyeti kendini göstermekte idi. Büyük arazi sahibi ağaların, İmparatorluk ölçüsünde ehemmiyeti hakkında şimdilik katî bir hüküm verememekle beraber mevzuu bahsımız olan mıntakada (Vidin'de) buna gayet bariz olarak rastlamaktayız. Böylece Rumeli'nin mühim bir bölgesinde reaya, ekdiği toprak üzerinde tasarruf hakkından mahrum, adî bir kiracı vaziyetinde bulunurken ve bazı yerlerde üstelik bir takım feodal yükler altında ezilirken[1] hükümet ekşeriya büyük gaileler çıkar korkusu ile meseleye el atmaktan bile çekiniyordu. Hemen hemen Bosna'daki vaziyete yakın feodal bir rejimin hüküm sürdüğü Vidin mıntakasının, Bosna gibi müzmin bir isyan mıntakası olması, "Bulgaristanın en mühim ve nazik mahalli[2]„ sayılması da şüphesiz bu toprak vaziyetile alâkadardı. İlerde etrafile tetkik edeceğimiz bu mesele bizi şu neticeye götürmektedir: Tanzimat, devlet teşkilâtının yeni baştan tanzimi kadar ve belki ondan çok daha ehem-

meselesini incelerken mücerred kanun maddeleri üzerinde çalışmış ve bu sahada Tanzimat toprak siyasetinin liberal zihniyete uygun mutlak bir mülkiyet rejimine doğru inkişaf ettiğini tesbit etmiştir (Tanzimat, I, 321-421). Biz bu tedkikle, hayata daha yakın vesikalar üzerinde Tanzimat toprak siyasetinin diğer bazı hususiyetlerini meydana koyacağız. Bundan başka ileriki sahifelerde Prof. Barkan'ın tahmini hilâfına reaya isyanlarının yalnız siyasî mahiyette olmadığını, bilhassa ziraî - ictimaî bir durumun neticesi olduğunu göstereceğiz.

[1] Vidin için Meclis-i Ahkâm-ı Adliyede tanzim olunan bir lâyıhada, «O makule ağalar fırsat buldukça bir taraftan zulüm ve taaddilerini arttırıp *reayayı bayağı kendi esirleri hükmüne* koymuşlar» dır, denilmektedir (Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, Meclis-i Valâ dairesinde akdolunan komisyonda tanzim olunan mazbata).

[2] Arş. 10/1, Arz tarihi 11 şevval 1262, Bulgaristanın en nazik bulunan Vidin eyaletine Hüseyin paşanın memuriyeti keyfiyetine ve teferruatına dair (Bu zat meşhur Ağa Hüseyin Paşadır. Vidinde ilk valiliği 1249 rebiyülevvelindedir - 1833 temmuz).

miyetli içtimaî bir inkilâbı başarmak zaruretinde idi: *İmparatorluk içtimaî bir müvazenesizlik içinde bocalıyordu. Devlet müttehid Osmanlı camiasını, yeni müsavatcı Osmanlılığı tahakkuk ettirmek için her şeyden önce Anadolu ve Rumeli'de hâlâ kuvvetle yaşıyan vücuh ve âyanı, büyük arazi sahibi ağa ve beyleri ortadan kaldırmak zorunda idi. Reayayı tatmin ve teskin etmenin ilk şartı bu idi.* Tanzimat, hâlâ en iptidaî göçebe hayatından en koyu bir feodalizme kadar her türlü içtimaî zümrenin yaşadığı vasi İmparatorluk dahilinde, merkeziyetçi, muntazam devlet kadrosunu kurmak için muazzam meseleler karşısında bulunuyordu. Neticede görülüyor ki İmparatorluğun içtimaî - iktisadî noktadan doğru bir tablosu vücuda getirilmedikce, Tanzimatın toprak ve iskân siyaseti hakkında tam ve etraflı etüdler yapılmadıkça bizim için bu hareketin mahiyeti hakkında hakiki bir fikir edinmiye imkân yoktur.[1] Biz burada, bilhassa Vidin isyanını incelerken, çok dar bir saha için de olsa bu noktayı mümkün mertebe aydmlatmıya çalışacağız.

§— 1850 tarihlerine doğru İmparatorluğun, mevzuumuzla alâkası noktasından bir tablosunu çizerken, 1848 Avrupa ihtilâllerinin Osmanlı ülkesinde uyandırdığı akislere dokunmadan geçemeyiz.

Avrupayı altüst eden bu liberal ve millî hareketlerin bu sırada bütün Balkanlar'da görülen heyecanda olduğu gibi, 1849 ve 1850 Vidin isyanlarında da bilvasıta mühim tesirleri olmuştur.[2] 1848 ihtilâlleri Avusturya imparatorluğuna bulaşıp ta milliyetlerin umumî bir kıyamı mahiyetini aldığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu için

[1] Avrupa için Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğunun inhilâliyle meydana çıkmış bir meseledir. Bu dağılışın derin ve hakikî sebeplerini araştırmak lüzumu yeni yeni anlaşılmaktadır. Bu sahada bazı kitaplarda, sistemsiz olmakla beraber bu tarihin esas âmillerini teşkil eden köylü sınıflarına ve arazi meselelerine oldukça mühim bir yer ayrıldığını görmekteyiz (Meselâ bakınız: J. Ancel, Peuples et nations des Balkans, 2e éd. Paris, 1931; N. İorga, Histoire des Etats balkaniques). Fakat, şüphesiz bu sahada, meselenin ehemmiyetini ve çetinliğini görüp anlamaktan başka yapılmış esaslı bir şey yoktur.

[2] Avusturya idaresindeki Sırpların, 1848 ihtilâlinde Macarlara karşı muhtariyet kazanmak için ayaklanmaları hadisesinden ilham alan bir Bulgar komitecisi şunları yazmaktadır: «Avusturya Sırpları Macardan ayrılarak kendi kendilerine bir voyvodalık oldular. İnşallahi taâlâ ikbalimiz olduğu halde bu günlerde o güneş bizleri dahi ısıtacaktır..» (Arş. 24/2. İ. 66, 9 ramazan 1266, Rumeli orduy-i hümayûnu müşiri devletlû Ömer paşadan Niş ve havalisi hakkında serasker paşa canibine gönderilip sadarete sunulan tahrirat).

ufukta vahim tehlikeler belirmeğe başlamıştı: Evvelâ Osmanlı hudutlarının hemen yanı başında koca Avusturya imparatorluğunu temelinden sarsan bu millî ihtilâllerin ayni unsurlarla meskûn Osmanlı İmparatorluğu sahalarına da sirayeti; sonra, Avrupanın bu umumî kargaşalığı sayesinde elleri serbest kalan Rusyanın Osmanlı devleti aleyhine menfaatler teminine kalkışması, daima mümkündü. Hemen ilâve edelim ki bu iki ihtimal de kısmen gerçekleşmiştir.

Osmanlı ricali korku ve endişe içinde idi. Sadrazam[1] "düvel-i sairenin duçar oldukları ihtilâlât cihetiyle bütün âlemin bulunduğu hal-i buhrandan Saltanat-ı Seniyyenin sâlim ve gânim çıkacağını eltâf-ı aliyye-i ilâhiyeden me'mul„ etmekte idi.[2] Fakat karışıklık emareleri daha o andan itibaren kendini göstermeğe başladı. Avusturya idaresindeki Hırvatlar ve Sırplar, Macarlarla muharebeye tutuştukları zaman Sırbistan beyliğinden bir çok Sırpların, Rusyanın gönderdiği silâhlarla[3] silâhlanıp ırkdaşlarının yardımına koşmasına Beylik hükümeti, Babı Âlinin ihtarlarına rağmen, mani olamamıştı. "Devlet-i Aliyye Sırplûlarmın yine bunlarla (Avusturya islâvları ile) birlikte hareket etmesi bilâd-ı Sırbiyeyi ve civarında bulunan sair eyalâtı muhatara-i azîmeye ilkâ„ edebilirdi.[4] Gerçekten de müfrit İslâvlık hissiyatı ile meşbû olan bu Sırp ihtilâlcileri mutiane bir siyaset takip ettiği için hoşa gitmiyen prens Aleksandr Kara-yorgeviç'i devirmek ve Osmanlıları memleketten temamen çıkararak Sırbistanın istiklâlini ilân etmek istiyorlardı. Hattâ bununla da kalmıyarak Bulgarları da hudutları içine alan büyük bir cenup islav devleti (Yugo-slavya) kurmak emelinde idiler.[5]

[1] Avrupayı ihtilâller sarmasıyla beraber, 13 Ağustos 1848'de (13 ramazan 1264) Tanzimatın başı, garpçı ve liberal Koca Reşit Paşa hükümetin başına getirilmişti.

[2] Arş. 14/1, İ. 46, 29 rebiyülevvel 1265, Arz tezkiresi.

[3] Rusya Sırbistan'a gizlice on bin silâh göndermişti. Bundan haberdar olan Babı Alî Rusya hükûmeti nezdinde protestoda bulundu (Mezkûr irade).

[4] Mezkûr irade.

[5] Ayni tarihte bir Fransız zabiti, sefaretine gönderdiği raporda diyor ki: «Eğerçi Sırplıların Osmanlı aleyhinde şikâyâta hiç bir sebepleri yok ise de fakat hemcivar olan Bosna ile Bulgaristan sekenesinin Zat-ı Şâhânenin ehl-i İslâmdan olan tebaası taraflarından gördükleri renciş ve taaddiyâtı hikâye ile husumet-i kadîmeyi ikaz eylemeleri muhtemeldir.» (Arş. 14/1, İ. 46, 29 rebiyyülevvel 1265, Mukaddemce Eflâk ve Buğdan ve Sırbistan taraflarına gidip avdet etmiş olan Fransalu offiçiyallerin ceneral Opik (Aupick)'e vermiş oldukları takrirlerin hulâsasının tercümesi)

Nihayet Babı Âlî, Sırp hükümetine ihtarda bulunmağa karar verdi.

Hükümet Bulgaristanda da mühim tedbirler almak lüzumunu his etti ve "yolsuz harekete cüretleri vukubulursa Saltanat-ı Seniyyenin başlarına vurmağa ve terbiyelerini vermeğe muktedir ve hazır bulunduğunu göstermek için Rumeli kıtasında bir kuvvei ihtiyatiye teşkil„ olunarak Sırbistan hududunda ve Balkanların şimalinde yerleştirilmesine karar verildi.[1]

Bab-ı Âlî Bosna ve Hersek'teki vaziyetin nezaketini de gözden kaçırmıyor[2] ve Avrupa ihtilâllerinin buralara bulaşmasından ciddî olarak endişe duyuyordu. Bu sebepden devlet, burada en zarurî bazı islâhatı büyük bir teennî ile tatbika çalıştı; karışıklık çıkar korkusu ile Tanzimatın icabettirdiği diğer yenilikleri sonraya bıraktı.[3] Yabancı matbuata kadar akseden ve reayanın toprağın sahibi beylere karşı başlıca şikâyet mevzuu olan angaryaları kaldırmak ve beylere verilen hisseleri tahdid ve tesbit etmek hıristiyan köylülerin isyan hareketlerini önlemek için yapılması icabeden en mübrem islâhatı teşkil ediyordu.[4] Filhakika hükümetin teşebbüsüyle beyler, reaya ile mukavele yaparak her türlü angaryadan vazgeçmeğe razı oldular. Fakat buna karşılık mahsulâttan beşde bir veya dokuzda bir hisse yerine üçte bir hisse alacaklardı. Esasen üçte bir alanların eskiden beri hiç bir şekilde angarya hakları yoktu ve bunu ancak örfü adet hilâfına yapmakta idiler. Bittabi bunlar da ilga olundu.[5] Bab-ı Âlinin bu teşebbüsleri Bosna'da karışıklık çıkmasına mani olamadı. Beyler gaybettikleri men-

[1] Mezkûr irade ve arz tezkiresi. - Engelhardt'ın verdiği malûmata nazaran, 1849 başlarında bir ihtiyat tedbiri olarak silâh altına çağrılan redif sınıfı ile ordu mevcudu takriben 50 bin kişi arttırılmıştır. (Türkiye ve Tanzimat, 84).

[2] 1845-1846 senelerinde beylerin isyan hareketleri ve reayaya yaptıkları zulümler hakkında bak: Lûtfi tarihi, VIII, 465-472.

[3] «Külliyât-ı Tanzimat'ın taahhuru şıkkını ihtiyar emr-i zarurî olup...» (Mezkûr irade).

[4] «Reayanın minelkadim islâmdan gördüğü ve çekdiği taaddiyat pek çok daire-i tahammülden hariç olmağla ye's ve füturlarını istilzam ederek ikide bir bir ecanibe müracaatla şikâyet ve istiane eylediklerine...» (Mezkûr irade, Bosna valisi M. Tahir paşanın tahriratı). Nitekim Rusya hükûmeti daha 1842 de «Bosna reayası hakkında gerek küçük memurlar ve gerek ehl-i islâm ile Arnavutlar taraflarından yeniden bir takım mezalim ve teaddiyat yapıldığından» bahs ile bunların izale ve men'ini istemiştir. (Bak. S. 4, not 2).

[5] H. İnalcık, Bosna'da Tanzimatın tatbikine dair vesikalar, Tarih ves. mec. V.

faatın büyüklüğünü anladıkça mukaveleleri bozmağa ve karışıklık çıkarmağa çalıştılar. Çok geçmeden Saraybosna'da ve Bihke taraflarında bir isyan hareketi başladı (H. 1265 sonları - M. 1849). Hükümet, bu isyanı şöyle böyle bastırmağa muvaffak oldu ise de[1] beylerin muhalefeti hiç bir zaman kırılmadı ve ilerde Vidin isyanını anlatırken göreceğimiz gibi hükümet, Devlet otoritesini kuvvetlendirmek ve islâhatı kuvveden fiile çıkarmak için Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşayı fevkalâde salâhiyetle Bosna'ya göndermek mecburiyetinde kaldı. (1850 Haziran)[2].

1848 Avrupa ihtilâllerinin Osmanlı İmparatorluğu dahilinde görülen en mühim akislerinden biri, şüphesiz Eflâk'da vukua gelen ihtilâldir. Şimdiden söyliyelim ki bu ihtilâl neticesinde hasıl olan durum, Bulgarların 1850 de Vidin'de çıkardıkları isyan üzerinde kuvvetle müessir olmuştur.[3]

Rumenler arasında ilk isyan harketi, Avusturya imparatorluğuna dahil bulunan Transilvanya Rumenlerinin Macarlara karşı ayaklanmalarıyla başladı[4], ve hareket Memleketeyn'e sirayet etmekte

[1] Lûtfi tarihi, IX, Tarih Kurumu yazmaları arasında.

[2] Ömer paşanın hareketinden az sonra da «cesamet ve nezaket-i mülkiyesi cihetile sair bazı yerlerde olduğu misillû» Bosnada dahi bir meclis-i kebir teşkiline karar verildi (Takvim-i Vekayi, 19 Ramazan 1266, defa 428). Ömer paşa 1750 - 51 kışında kuvvet kullanarak Bosna aristokrasisinin kuvvetini kırdı ve idareyi feodal karakterinden kurtararak burasını merkeze bağladı. - Ömer paşa Almanya islavlarından idi. Orada mühendislik tahsil ederken Türkiyeye gelip müslüman olmuş ve askeriyeye intisap etmiştir. İlk mühim vazifesi Memleketeyne, 1848 ihtilâli dolayısile gönderilen ordunun kumandanlığıdır. Az sonra (1265 Recep -1849mayıs) vezirlik rütbesile Rumeli müşiri tayin edilmiştir. Sicill-i Osmânî bundan sonra onun, Arnavudluk islâhatına memur olduğunu yazarsa da (III, 602) o, bu tarihte Bosna islâhatına gönderilmiştir. Bundan sonra Kırım harbinde başkumandanlığa getirilmiş, nihayet bir çok büyük memuriyetlerden sonra 1871 de vefat etmiştir.

[3] Bak: İlerde, bölüm VI.

[4] Burada da ziraî - ictimaî mesele davanın esasını teşkil etmekte idi. Rumen köylüsü macar beyi için senede 52 gün öküzlerile, 104 gün de koli ile angarya işlemeğe mecburdu (J. Ancel, Manuel historique de la Question d'Orient, 133). Fransızların bu tarihlerde Eflâk ve Buğdan'da yaptıkları tahkikata göre burada da «ahalî-i kurâ emlâk ve erazi istimlâkinden bilkülliye mahrum olmağla istediği gibi nakl-i bilmekâna ve ücret-i yevmiyelerinin fiyatını eshab-ı emlâk ile kat' etmeğe muktedir olmadıklarından bunlar bilfiil esir hükmünde bulunup..» (Arş. 14/1, İ. 46, 29 rebiyülevvel 1265, meif. Tuna nehri sevahilinde bulunan Memleketeyn ile Bulgaristanın ahvaline dair lâyihadır).

gecikmedi. Buğdan'da prens Mihal Sturca'nın aldığı tedbirler sayesinde isyan teşebbüsü akim bırakıldı. Fakat Bükreş'te, bilhassa liberal vatanseverlerden mürekkep ihtilâlciler gurubu galebe ederek hükümeti ellerine geçirdi (25 Haziran 1848) [1]. Bunun üzerine Babı Âlî tarafından vaziyetin tahkiki için amedî-i Divan-ı Hümayun Fuat efendi (meşhur Fuat Paşa) Bükreş'e gönderildi. Bilhassa Ruslara karşı cephe alan ihtilâlciler, Osmanlılara yaklaşmak istiyorlardı. Fakat her halde Rusların entirikaları neticesi olarak şehirde kargaşalık çıktı.[2] Yerköyü'den Bükreş'e gelen Osmanlı askerlerile Rumenler arasında bir çarpışma oldu. Osmanlı kuvvetleri şehre hakim olarak ihtilâlcileri tevkif ve hapsettiler.[3] Bu kargaşalıkları bahane eden Ruslar da Bükreş'e bir işgal ordusu sokmakta gecikmediler. Babı Âlî, Çar hükümetine bunun lüzumsuz olduğunu bildirdi ise de Ruslar, memleketi boşaltırlarsa ihtilâlin tekrar başlıyacağını öne sürerek yeni teşkilât tamamlanıncaya kadar burada kalmak kararında olduklarını anlattılar.[4] Sadrazamın arz ettiği gibi "Rusyalıların derd ü emeli orada Devlet-i Aliyyeden geri kalmamak ve birer vesile ile hukuk-i cedit kazanmak„ olduğu meydanda idi.[5] 20 bin Osmanlı askerine mukabil memlekete 60 bin rus girmişti. Bu yeni durum iki Devlet arasında Balta - Limanı anlaşmasıyla tesbit ve tanzim olundu (1 Mayıs 1849). Burada Babı Âli hemen noktası noktasına Çar Hükümetinin tekliflerini kabul etmek zorunda kalmış görünmektedir[6]. Bu Rus işgali, Vidin isyanından sonra ta 1851 tarihine kadar uzamış[7] ve Bulgaristan'da görülen isyan tezahürleri üzerinde büyük bir rol oynamıştır[8].

İşgal hadisesi İngiltere ve Fransa'yı hareketsiz bırakmamıştır.

[1] Bunların proğramında, millî bir idare ve bütün Rumenlerin ittihadı maddeleri yanında angaryanın ilgası en mühim noktalardan birini teşkil etnekte idi. (J. Ancel, mezkûr eser, 134).

[2] The Cambridge Modern History, XI, 284.

[3] Lûtfi tarihi, VIII, 169, Tuna başbuğu miralay Salih beyden Vidin Valisi Hüseyin paşaya gönderilen şıkka.

[4] Lûtfi tarihi, VIII. 520, Memleketeyn meselesine dair Meclis-i has mütalaatını şamil tezkire-i maruza sureti.

[5] Lutfi, VIII, 528, Eflâk meselesine dair diğer tezkire-i maruza sureti.

[6] Not 4. de söylenen tezkire ile muahedeyi karşılaştırınız.

[7] 1 Mayıs 1851 den itibaren Rus askerleri Tuna'nın sol sahilini terk etmiye başlamışlardır. (N. Iorga, Hist. des Etats balkaniques, 330).

[8] Bak. ilerde, bölüm VI.

Her iki devlet birlikte, Rus askerinin Memleketeyn'den bir an evvel çekilmesi ve Rusların müdahalelerini ilerletmelerine meydan verilmemesi için Babı Âlî üzerinde tesir yapmağa çalışmışlardır. Bilhassa Fransa, Balkanlarda Rus nüfuzunun önlenmesi için bundan sonra da müteaddit teşebbüslerde bulunmuş, Osmanlı Hükümetini mütemadiyen teyakkuza davet etmiştir.[1] 1848 ihtilâllerinden sonra Rusya ile Garp devletleri arasında gittikçe artan bu rekabetin sonunda Kırım harbi gibi silâhlı bir ihtilâfa varacağını o zaman kimse tahmin edemezdi.

Hülâsa, Osmanlı Devleti XIX. uncu asır ortalarına doğru fiilen Garp devletlerinin vesayeti altına girmiş bulunmakla beraber Rusya'nın daimî tehditleri bertaraf edilebilmiş değildi. Bilhassa 1848 de Avrupa milletleri eski nizamı şiddetle devirmeğe kalkdıkları ve Garbın iç buhranlarla bocaladığı bir zamanda, bu dış tehlike tamamile kendini göstermişti. Öte taraftan Devlet, bu anda kendi içerisinde de hayatî bir dönüm noktasında idi. Hıristiyan reaya meselesini müsbet bir şekilde halletmek ve İmparatorluğu Garp örneklerine göre merkezî bir devlet haline getirmek davasına girişilmiş ve bu tarihe kadar da haricî çerçivede epi değişiklikler yapılmış bulunuyordu. Fakat için için kaynıyan milyonlarca reayanın durumunu düzeltecek derin bir ziraî islâhat işi başarılmadan İmparatorluğu ciddî bir şekilde yenilemiye imkân yoktu. Diğer taraftan reaya hoşnudsuzlukları bilhassa 1848 Avrupa ihtilâlleri dolayısiyle her tarafta büsbütün endişe verici bir hal almakta idi.

İşte bu sıralarda, Bosna'daki karışıklıklardan sonra, tam da ayni sebepler yüzünden, Bulgaristanın şimal ucunda, Vidin'de bir köylü isyanı patlak verdi. Şimdi, bu isyanın tafsilâtına girmeden önce Bulgarların umumiyetle bu tarihten önceki durumlarını göstermeğe çalışacağız.

[1] «Hatta Bulgaristan ile Bosna'nın menafii hakkında Sırbistan dahi Dersaadette beyhûde çalışmaktan kendisine fütûr gelmekle o da Memleketeyn-i mezkûreteyne muvafakatla panslavist efkâr ve üsulü Devlet-i Aliyye hakkında günden güne kesb-i vahamet eylemekte olan Rusyalûnun kucağına varmağa tereddüt etmiyeceği rivayet olunmaktadır. İşbu ahval zaten uygunsuz olduğundan başka Rusyalû tarafından Eflâk ve Buğdan memleketlerinin istilâsı karşısında bir kat daha kesb-i vahamet etmetedir.» Arş. 14 /I, I. 46, 29 rebiyülevvel 1265, Fransa elçisine gelen tahrirat.

İMPARATORLUK İDARESİNDE BULGARLARIN UMUMÎ DURUMU

Patrikliğin Bulgarları rumlaştırma siyaseti.— Aksülâmel ve millî uyanış.— 1841 den önce muhtelif isyan teşebbüsleri.— Niş isyanı (1841).— Kalas ve İbrail hadiseleri.— Bulgaristan'da hoşnudsuzluğun devamı.— Tahrikât.— Sırbistan ve Bulgarlar.

XVIII. inci asrın sonlarında dünyaca artık Bulgar namıyla bir millet tanınmıyordu. Bu tarihlerde Balkanları dolaşan âlim ve seyyahlar, Tuna nehri ile Ege denizi arasında yalnız Türklerden ve rumlardan bahsetmektedirler[1]. Kapodistirya (1816 - 1822 arasında Rusya hariciyesini idare etmişdir), 1828 de çar I. Nikola'ya gönderdiği bir projede, Balkanlarda beş hıristiyan devlet tasavvur etmekte ve bulgarlarla meskûn sahayı Sırbistan'a ilhak etmekte idi[2]. Fakat asrın ikinci yarısında bütün Avrupa, bulgarları Balkanların en kalabalık milletlerinden biri olarak tanıyacak, siyaset âleminde gittikçe yükselen bir tonda Bulgar halkının haklarından bahsedilecek, ve nihayet 1878 de Berlin muahedesile Bulgar milletine müstakil siyasî bir varlık tanınacakdır.[3] Bunu, sırf bazı büyük devletlerin siyasî maksat ve kombinezonlarıyla izaha kalkışmak şüphesiz yanlış bir hareket olur. Bu netice, daha ziyade, Osmanlı siyasî, ictimaî nizamındaki inhilâl ile beraber, tarihten silinmeğe

[1] N. Staneff, Geschichte der Bulgaren, Leipzig 1917. S. 43. - Meşhur islav filoloğu Schafarick, 1826 da Budapeşte'de çıkardığı İslav Edebiyatları Tarihi'nde elinde hiç bir bulgar kitabı bulunmadığını ve bulgarların ancak 600 bin kişiden ibaret bulunduğunu yazmaktadır (L. Leger, La Bulgarie, Paris 1885, S. 45). Ahmed Refik, Hazine-i Evrak'daki araştırmaları neticesinde, resmî türk vesikalarında bulgar adının ilk defa H. 1209 (1794) tarihlerine doğru kullanıldığını tesbit etmektedir (Türk İdaresinde Bulgaristan, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, C. VIII, Sayı VI, S. 65)

[2] H. Batowski, Le mouvement panbalkanique, Revue International des Études balkaniques, IIIe année, T. II, S. 330.

[3] Babı Âlî tarafından verilen 1870 Eksarhlık Fermanı, Bulgar milletinin ayrı bir mevcudiyete sahip olduğunu gösteren ilk resmî vesika mahiyetindedir. Fermanın onuncu maddesi «Bulgar Eksarhyasının» hudutlarını çizerken hakikatte bulgar milletinin hudutlarını çizmekte idi.

mahkûm gibi görünen bu halk arasında doğan hakikî bir millî kalkınma hareketine bağlıdır. Bulgarlar, yeniden benliklerini bulmak ve millî varlıklarını kabul ettirmek için her sahada çetin mücadeleler yapmağa mecbur olmuşlardır. Bulgar halkı bilhassa XVIII. asır sonlarında varlığını temelinden tehdid eden büyük bir tehlike karşısında bulunuyordu: Rumlar, onların bütün tarihî ananelerini, hatta konuşdukları dili ortadan kaldırmak ve kendilerini rumlaştırmak gayretinde idiler.

§— Fener muhitinde, Eflak-Buğdan'da yahud büyük rus şehirlerinde ticaretle zenginleşmiş ve mühim mevkilere çıkmış Rumlar arasında eski Bizans İmparatorluğunu ihya etmek emelleri, daha XVIII. inci asırda kuvvetle meydana çıkmıştı. Bunlar, bu maksatla, Balkanlar'daki diğer kavimleri rumlaştırmak için her türlü vasıtaya baş vurmakta tereddüd göstermediler. Osmanlı Devletinin Rum Patrikine tanıdığı geniş dinî ve idarî salâhiyetler[1], bazı devlet vazifelerini de gören rumların İmparatorluk içindeki imtiyazlı durumu, kültür seviyeleri itibariyle yüksek olmaları, hemen bütün Bulgaristan ticaretini ellerine geçirmiş bulunmaları[2] bu rumlaştırma işinde kendilerine büyük imkânlar vermekte idi. Diğer taraftan bulgarlar, bu temsil hareketine karşı mukavemet edecek millî bir kültürden, faal merkezlerden hemen tamamile mahrum idiler. Büyük şehirlere türkler ve rumlar hakim idi. Bulgarlar, her hangi bir burjuvaziden mahrum, köylere yahut hücra dağ kasabalarına sığınmış bulunıyorlardı. Bulgar halkı hiçbir hayatiyet eseri göstermiyordu. Osmanlı hakimiyeti altında XVII. inci asır ortalarına kadar bulgarca, o da yalnız dinî mevzulara münhasır olmak üzere, ancak üç kitap çıkabilmişti.[3] Memlekette kilise ve manastırlara bağlı iptidaî mek-

[1] Patriklik bütün ortodoks tebaayı, tabii bu arada bulgarları, hükümet karşısında resmen temsil eden en yüksek makamdı. Patrik, onların dinî idaresinden başka aralarındaki sükûn ve asayişten de mesûldü. Vidin isyanı dolayısıyle Patrigin, asîleri teskin maksadıyla beyannameler gönderdiğini göreceğiz (Arş. 52-1, 28 rebiyülahır 1269, Rum Patrikhanesi tarafından tastîr olunan tenbihnamenin tercümesi).

[2] Balkanların ortasında rum demek, tüccar demekti (J. Aneel, Peuples et natinos des balkans, S. 113). — XIX. uncu asır ortalarında Varna'ya uğramış bulunan bir seyyahın şu müşahedesi kayde değer: «Türkler vakitlerini sigara içmek ve uyuklamakla gaçirirler; hayatın faal kısmı yunanlıların elindedir» (Schickler, en Orient, 1858-1861, S. 20).

[3] Bu kitaplar, Roma ve Venedik'te basılmıştır (L. Leger, Bulgarie, S. 44).

teplerden başka tedris müessesesi yoktu. Burada çocuklara, papazlar tarafından mihaniki bir şekilde, bozuk bir slavonca ile yazılmış dinî kitaplar, mezamir ezberletilirdi. İncili ezbere bilen bir kimse kâfi derecede âlim sayılıyordu. İşte bu vaziyet içinde, Fener Rum Patrikine tabi olan dinî teşkilât, rumlaştırma işinde esas rolü oynamakta idi. Bulgaristan'da bütün mühim dinî makamlar, esasen rumların elinde idi. Rüşvetle bu makamları eline geçirmiş bulunan bu ruhban, ahaliden her vasıta ile para sızdırmaktan başka bir şey düşünmezdi.[1] Patriklik daha 1767 de, bulgar mazisi ve milletinin son timsali olan Ohrida Başpeskoposluğu'nu da kaldırmıştı.[2] İstanbul Patriki, 1800 tarihlerinde metropolitlere gönderdiği başka bir tamimle de bulgar kilise mekteplerinin kapatılmasını, kiliselerde yalnız yunanca yazılmış din kitaplarının okunmasını, keza mekteplerde münhasıran yunanca kitapların tedrisini emretmekte idi. Eski bulgar edebiyatının kalıntıları her yerde dinî bir gayretle yok edilmekte idi. Böylece rum papazı Hilaryon, Tırnova katederalinin mihrabı arkasında bulduğu eski bulgar patriklerine ait kütüphaneyi merasimle yakdırtmıştır.[3] Bulgar dilile ayin yapmak, vaizda bulunmak artık yasaktı.[4] Yunan klâsiklerinin tedrisata idhaliyle islâh edilen yunan mekteplerinde yetişmiş bulgarlar, artık kendilerini bulgar saymaktan utanıyorlardı. Bulgar tahsilsiz, kaba köylü malasına geliyordu. Artık Bulgarlık, Rila, Hiliandar manastırları gibi dağlara sığınmış ve hususî imtiyazlara malik manastırlardan başka her tarafta tamamile rumların manevî boyunduruğu altına düşmüş bulunuyordu.

— Halbuki XIX uncu asır başlangıcından 1885 e kadar yapılan neşriyatın yekûnu takriben 1500 ü bulmaktadır (Mez. eser, 74).

[1] Halkın peskoposa vereceği parası yoksa mahsul ve eşyası toplatılarak pazarda satılırdı. Yunan ruhbanın bu hareket tarzı ekseriya Türklerin bile memnuniyetsizligini mucip olurdu (Staneff, Mez. eser, 38). — Bu rüşvet ve suiistimaller hakkında Sofroni'nin Hatıratına bakınız (Tercümesi, Leger, Mez. eser, S. 81).

[2] Mustakil bulgar patrikliği, bulgar payıtahtı Tırnova'nın türkler tarafından zaptından sonra lağvolunarak İstanbul rum patrikliğine ilhak olunmuştu (1394). Fakat Ohrida Peskoposluğu «Bütün Bulgaristan baş peskoposluğu» unvanını muhafaza etmekte idi.

[3] C. Jireçeck, Geschichte der Bulgaren, 515.

[4] Bulgarların millî mübeşşirlerinden Vraça peskoposu Sofroni, XVIII inci asır sonlarına doğru bulgarca vaizda bulunmak cesaretini gösteren ilk bulgardır. Fakat sonunda Eflak'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştır.

Ş-- İşte bu suretle adı ortadan kalkan Bulgar milletinin, millî bir maarif yaratabilmesi ve tekrar benliğini bulması, ancak yunanlıların bu ağır manevî ve iktisadî tahakkümüyle uzun ve çetin mücadelelerden sonra gerçekleşebilmiştir. Bu mücadelede evvelâ, yeni bir bulgar burjuvazisiyle beraber millî bir bulgar maarifi vücude gelmiş, sonra rum kilisesine karşı bulgar eksarhlığının kurulmasıyla neticelenen kilise mücadelesi açılmıştır.

Uyuşmuş kalmış olan bulgar milletinin ruhuna ilk millî iman kıvılcımını *Paisii* adında bir bulgar keşişi atmıştır. Atos dağı üzerinde Hiliandar manastırında münzevî yaşarken rumların ve sırpların milletine karşı gösterdikleri istihfafla benliği sarsılan bu papas[1], milletinin asaletini isbat etmek için Bulgarların tarihini yazmağa karar verdi. 1762 de tamamladığı eser, *Bulgar halkının, çarlarının ve azizlerinin tarihi* ile o, bulgarlara mazideki şan ve şerefi anlatmakta ve milletine şöyle hitabetmektedir: "*Ey Bulgar, ecdâdını öğren, dilini tanı.... Ben bütün bulgarlara bizim milletimizin dahi şanlı bir millet olduğunu göstermek için bu tarihi yazmak zahmetine girdim.... Öyle bulgarlar tanıyorum ki şaşkınlıkları içinde kendi soylarını unutacak kadar ileri gidiyorlar ve bunu bilmiyorlar. Bilâkis yunanca okuma yazma öğreniyorlar; hatta kendilerini bulgar saymakdan utanıyorlar. Ey akılsız millet, Bulgar adını taşımakdan neden utanç duyuyorsun; neden öz dilinde düşünmek ve okumak istemiyorsun?... Bulgar, gaflete düşme, dilini ve neslini öğren, onları takdir ve tazim et!*[2]". *Paisii*, Bulgaristan'da seyahat ederek eserini kopya ettiriyor, ve bilhassa rumlara karşı ateş püsküren bu kitap, halk tabakaları arasında süratle yayılarak derin bir heyecan uyandırıyor[3].

Paisii'den sonra millî şuurun uyanmasında *Sofroni* adında (asıl adı *Stoiko Vladislavof* 1735 - 1815) başka bir rahibin büyük

[1] Kitabının mukaddemesinde, «Sırplar ve rumlar çarsız, patriksiz, azizsiz tarihsiz dûn bir nesilden geldiğimizi ileri sürerek bizimle alay etmektedirler» diyor (N. Staneff, Mez. eser, 45)

[2] N. Staneff, Mez. eser, 34 - 46.

[3] Bir Bulgar okuyucu tarafından bir yazmanın kenarına şu haşiyenin yazıldığı görülmüştür: «Kardeşler, bu kitabı okuyunuz. Onun okunması sizin istifadenize, bulgarların şan ve şerefine ve yunanlıların mahvına yarasın.» (Leger, 57). - Eser, Çarların Kitabı unvanıyla 1844 de Hristaki Pavloviç tarafından tabolunmuştur.

rolü olmuştur. Sofroni, büyük tesir uyandıran eserinde[1] bilhassa rum ruhbanının açgözlülüklerini, Pazvantoğlu zamanında Bulgaristanın marûz kaldığı felâketleri canlandırmakta idi. Eserinin sonunda diyor ki: "*Ne kadar insan mahv, bilhassa* Vidin civarındaki yerler *ne kadar harap oldu; insanın inanacağı gelmez. Buraları şimdi barbarların ve eşkiyaların oturduğu bir yerdir.*[2]„ Paisii bulgarlara şanlı mazilerini anlatmışsa, Sofroni de onlara, hali hazırdaki sefaletlerini tasvir etmişti.[3] Sofroni'nin bulgar uyanışındaki rolü bu eserle kalmamıştır: O, bütün vaktini vaizleri ve yazılariyle Bulgar gençliğini aydınlatmıya hasretmiş va arkasında ateşli vatanseverler bırakmıştır.

Filolojik eserleriyle Bulgar milletinin tanınması ve canlanması yolunda çok büyük hizmetleri geçen bir yabancı, *Jorj Venelin* (1804-1841) adında bir küçük rus da, büyük Bulgar milliyetseverleri sırasında sayılır.[4] Onun, ruslar 1828 de tam Bulgaristan'a girdikleri sırada çıkardığı heyecan dolu *Eski ve Yeni Bulgarlar* adlı eseri rus efkârını ilk defa kuvvetle bu millet üzerine çekmiş ve Rusya'da Bulgarlara karşı başlıyan alâkanın en kuvvetli kaynaklarından biri olmuştur.[5]

Bellibaşlı şahsiyetlerine kısaca dokunduğumuz bu ilk uyanış tezahürleri, yeni bulgar maarif ve edebiyatının kuruluşu ile beraber kuvvetli bir cereyan halini almış ve bunda bilhassa bulgar tacirlerinin büyük rolü olmuştur. Bir bulgar tarihçisinin ifadesile, bulgarların ticaret ve edebiyatı, aynı zamanda doğmuş ve gelişmiştir[6]. XVIII. inci asırda, yunan tacirleri arasında olarak Ziştovi, Gabrova, Tırnova, Filibe gibi şehirlerde meydana çıkan bulgar çorbacıları[7] zamanla İstanbul, İzmir, Selânik gibi İmparatorluğun başlıca

[1] *Hatırat*'ın fransızca tercümesi Leger, La Bulgarie, S. 241. - *Hatırat*'ın aslında, Leger'ye göre, pek çok türkçe kelime vardır.

[2] Leger, mez. eser, 141.

[3] Leger, 58.

[4] Mezar kitabesinde şunlar yazılıdır: «Jorj İvanoviç Vanelin'e Odesa bulgarları, 1841. Kendisi, evvelce şanlı ve kudretli olan unutulmuş bir milleti tanıtmış ve onun canlanmasını hararetle istemiştir» (Leger, 64).

[5] Bir müddet sonra da Sen Petersburg ilim akademisi, J. Vanelin'i tedkikat yapmak üzere Bulgaristan'a gönderecektir.

[6] N. Staneff, Mez. eser, 64.

[7] Çorbacılar hakkında S. S. Bobçev, Notes comparées sur les çorbacis chez les peuples balkaniques et en particulier chez les bulgares, Rev. İnt. des

şehirleriyle Viyana, Moskova, Petersburg gibi Avrupa merkezlerinde zengin bulgar kolonileri vücuda getirmeğe başlamışlardı [1]. Bilhassa eskiden beri mühim miktarda bulgar muhacirinin kaçıp sığınmış olduğu Romanya'da, Bükreş, İbrail gibi şehirlerde zengin bulgar tacirlerine sık sık rastlanmakta idi [2]. Keza Odesada da XIX. uncu asır başlarından beri ticaret yolu ile zengin ve kültürlü bir bulgar kolonisi teşekkül etmişti. İşte bilhassa Venelin'in eserleri ekseriyetle rumlaşmış olan bu tacirler üzerinde tesir yaparak onlarda kuvvetle bulgarlık şuur ve heyecanını uyandırdı. Bunlardan ilk olarak, evvelce Moskova'da yerleşmiş Gabrovalı bir bulgar tacirinin oğlu olan V. E. Aprilov (1789 - 1847), milletini uyandırmak için avrupaî bir mektep açmıya karar verdi. Odesa'daki ve bilhassa Bükreş'teki tacirlerle birleşerek bu mektep için lâzımgelen parayı topladı [3]; ve 2 sonkânun 1835 de Gabrova'da bu ilk avrupaî bulgar mektebinin açılma merasimi yapıldı [4]. Mektebin ilk açılışında her yaştan 120 talebe yazıldı. Ziştovi gibi başka büyük şehirlerde evvelce kurulmuş olan yunan mektepleri bulgarlaşırken bir taraftan da Gabrova mektebi örnek tutularak Bulgaristan'ın her tarafında hummalı bir faaliyetle yeni mektepler açılmıya başladı. Tedrisatta

études balkaniques, IIIe année, T. II, 428-445. —Aynı zamanda XIX. uncu asır başlarında bulgar köylülerinin gittikçe şehirlere nüfuz ederek buralarda bulgar sanatkâr ve tacirlerinin çoğaldığını görmekteyiz (Staneft, Mez. eser, 50).

[1] Bu hususda tafsilât, N. Staneff, Bulgarya Pod igo, Sofya 1935, S. 136 -151. —Staneff başka bir eserinde (Geschichte der Bulgaren, S. 52) Viyana'daki bulgar tacirlerinin milli kültür için yaptıkları yardımdan bahsederken bunların daima bulgar istiklâlini düşündüklerine işaret etmektedir.

[2] Malûmdur ki Romanya, Bulgar istiklâl hareketinde en mühim faaliyet üssü olmuş, maarif çalışmaları buradan idare edilmiş, komiteler, çeteler burada teşkil olunmuş, buradan harekete geçilmiştir. Romanya'ya 1595 isyanından itibaren her kıyam teşebbüsünü mütaakip mühim miktarda bulgar göç etmiştir. 1850 tarihinde yalnız Besarabyada 50 bin bulgar muhaciri vardı (Bousquet, Histoire de la Bulgarie, 142).

[3] Rumlaşmış olan Aprilov, başlangıçta yunan davası için çalışırken, sonra bütün servetini Bulgarlık uğrunda bu mektebe terk etmiştir. (Jireçeck, Geschichte der Bulgaren, 541).

[4] Mektebin başına Rila manastırından Neofit adında kendi kendini yetiştirmiş, çalışkan bir bulgar papazı getirildi. Bu adam islav dillerine, eski ve yeni yunancaya hakimdi. Mektepte okuma yazma, hesap, coğrafya, tarih, yunanca ve din dersleri okutuluyor, tedrisatta Bell-Lancaster sistemi takipediliyordu. Mektep için lâzım gelen kitaplar sırp matbaalarında basıldı. Ruscadan bir umumî tarih tercüme olundu. Mektep zamanla bir lise haline gelmiştir.

bulgar diline bilhassa ehemmiyet verilen bu mekteplerin adedi altı sene içinde onüçe yükseldi. Babı âlî, bu hareketi memnuniyetsizlikle takibetmekle beraber, Tanzimat prensiplerine sadık kalarak büsbütün güçlük de çıkarmamakta idi. 1845 de bu mekteplerin adedi 53 ü bulmuştu.

Bulgar maarifinin bu yükselişine muvazi olarak bulgar dili ve edebiyatı da süratle gelişmekte idi. Daha XIX uncu asrın başında Viyana ve Budapeşte'de, temizlenmiş basit bir bulgarca ile bazı hikâye kitapları basılmıştı. 1842 de Dr. Piyer Beron (1795-1871), konuşma bulgarcası ile tarih, cografya ve tabiat tarihine ait kıraat parçalarını muhtevi, avrupaî metodla yazılmış bir bukvar neşretti. Kronştadlı bir bulgar tacirinin yardımıyla basılan bu kitap, bütün bulgar mekteplerinde büyük bir şevkle karşılandı. Bunu bir çok mektep kitapları, umumî tarihler, halka mahsus hikâye kitapları takip etti. Samakov'da (1828), Selânik'te (1838), İzmir'de, İstanbul'da bulgar matbaaları açıldı[1]. 1844 senesinde Samakov'lu Konstantin Fotinov, İzmirde *Liuboslavye* adıyla ilk bulgar mecmuasının neşrine başladı. Halkı aydınlatmak maksadını güden bütün bu talimî edebiyat bulgarlar arasında hakikkî bir fikrî canlanma, bir okuma aşkı husule getirdi. Bulgarca kitaplar halk arasında binlerce nüsha halinde yayılıyordu. Bu arada, Avrupa üniversitelerinde ve bilhassa rus mekteplerinde okuyarak ileri bir kültürle gelip Bulgarlık davasına karışan gençlerin büyük rolleri de unutulmamalıdır[2].

Hülâsa, Osmanlı hükümetinin gözü önünde olup giden bu sessiz inkilâp, bulgar tacir ve muallimlerinin eseri olan ve önce bilhassa elenizme karşı cephe alan bu serî kalkınma, bulgarlara

[1] 1828 de Samakov'da açılan ilk bulgar matbaası gizli olarak açılmıştı. (Staneff, Histoire chronologique de la Bulgarie, Bibliothèque slave No:10, Sofia 1938, S. 73). —1849 da bulgarlar yeni bir matbaa açmak için Babı Alîye müracaat ettikleri zaman o sıralarda sadrazam olan Reşit Paşa arz tezkiresinde şu mütalaayı yürütmektedir: «Tâife-i mezkûrenin olvechile tabı'hane küşâdıyle hodbehod kitap ve gazete tabu neşreylemeleri, çünkü bunların lisanlarını herkes bilmediği cihetle, içlerinde efkâr-ı muzırra eshabı bulunur ise bu tarikle bissühule hemcinslerine neşrü tamim edebilecklerinden mahzurdan gayr-ı salim»dir (Arş.15-1, 13 cemaziyüleyvel 1265, arz tezkiresi).

[2] İlk bulgar gazetesi *Bulgarski Orel*, 1846 da Laypzig'de, Dr İvan Bogorov tarafından neşredilmeğe başlamıştır (Staneff, Mez. eser, 74). Biraz sonra bu gazeteyi kapamağa mecbur kalan İ. Bogorov İstanbula gelerek 1848 de *Çarigradski Vesnik*'i çıkardı. Asıl bulgar gazeteciliğinin başlangıcı' bu sayılmaktadır.

millî benliklerini ve gayelerini öğretmiş, kurtuluş mücadelesi için didinecek milliyetçi, uyanık bir kadro yaratmıştı[1]. Asrın ortalarına doğru meşhur fransız şairi Lamartine şunu diyecektir: "Bulgarlar istiklâl için tamamen olgun bir millettir[2]„.

§— Bulgarlar, Lamartine bu hükmü vermeden önce de bu yolda teşebbüslerden geri kalmamışlardı. Osmanlı idaresinin iyi işlediği, ziraî - iktisadî refahın hakim olduğu devirlerde, XVI. ıncı asrın ikinci yarısına kadar yalnız bulgarlar arasında değil, bütün Balkan yarım adasında umumiyetle reaya isyanları görülmemişti. Fakat inhitat devrinde, biri Osmanlı hamlesinin kırıldığı 1595 yılında, diğeri büyük ric'atm en buhranlı anlarında, 1688 de olmak üzere Bulgarlar arasında iki defa karışıklık çıktığını görüyoruz. Staneff'e göre Veliko - Tırnova havalisinde çıkarak Şarkî Bulgaristan'a yayılan 1595 isyanını Sadrazam Sinan paşa bizzat gelip bastırmıştır[3]. 1688 de Avusturya orduları Balkanların ortasına doğru ilerlerken patlıyan ikinci isyan ise, Vidin, Pirot, Küstendil ve Üsküp hava-

[1] Sonradan Midhat Paşa 1868 de Tuna Vilayeti'nden gönderdiği bir muhtırada bu maarif meselesine temas ederek diyor ki: «Bulgaristanca yapılacak tedabirin bir kısm-ı mühimmi dahi maarif hususudur ki bulgarlar ilm ü marifetin lüzumunu ve kendilerinde noksanını derk ve teferrüs ettikleri gündenberi çocuklarının talim ve terbiyesi arzusuna düşmüşler ise de mekteplerinin tanzimine halen ve maddeten muktedir olamadıklarından buralarını dahi Rusyalû fırsat addederek Hocabey ve Nikolayef ve Kişnef memleketlerinde Bulgar çocuklarını mahsusen ve meccanen okutmak üzere mektepler açmış olmalarıyla... » —Mamafi Midhat Paşa bunun son zamanlarda başladığını ilâve etmektedir (Arş; 103-2 İ. 232, 29 Cemaziyülevvel 1285, Midhat Paşa tarafından ita olunan muhtıra) Midhat Paşanın bu müşahedesile beraber bulgarların bu tarihten önce de maarif sahasında mühim ilerlemeler yaptıkları muhakkaktır.

[2] Leger, mez. eser, XIV.

[3] Staneff, mez. eser, S. 64. — O devre ait osmanlı tarihci ve vak'anüvislerinde bulgarların bu şekilde bir kıyamları hakkında hiç bir kayda rastlamadık. Yalnız Naima'da, Eflâk beyi Mihal'in Tuna boylarındaki kasabalara yaptığı taaruzlar anlatılırken, bu taaruzlar yüzünden Ruscuk halkının kalkıp Balkana ve etrafa dağıldıklarından bahsedilmektedir. (Naima tarihi, C. I, S. 106). Sinan paşanın, bu tarihte Eflâk beyine karşı bir sefer yaptığını biliyoruz. Bulgarların bu hareketi belki de sadece, kasabaları yakıp yıkan düşmanın sebeb olduğu bir panikten ibaretti. (Ayrıca bak. Peçevi tarihi, II, 158-174).

lisine yayılarak büyük bir kıyam halini aldı[1]; hattâ İslâm ahâli artık Rumeli'den ümitlerini keserek Şarka, Anadoluya kaçışmıya başladılar. Bu sırada, umumî durumun son derece vehameti dolayısıyla sadarete çağrılan Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa[2] Avusturyalıları püskürttü ve reayaya karşı gayet yumuşak hareket ederek bu havalide sulh ve sükûnu temin etti[3]. Bu iki harekette de yabancı istilâsı büyük bir rol oynamıştır. Staneff'e göre Bulgarlar, 1595 isyanında Eflâk, Buğdan ve Erdel beyleri ile, 1688 de de Avusturyalılarla birleşmişlerdi[4].

Bulgaristan'a dair yazılmış tarihlerde, 1738 de Sofya civarında vukubulan bir kıyamdan bahis yoktur. Halbuki bu tarihte (H. 1151 Sefer ortaları), İzinbol'da Bulgar köylülerinin kıyam ettiklerine ve Şehirköyü, Berkofca, Preznik, Küstendil, Eğridere, Dobnica ahalisinin yerlerini yurtlarını bırakıp kaçıştıklarına şahit oluyoruz. Bu münasebetle gönderilen hükümde deniyor ki: "Gerek vali ve gerek yerliden vesair efrad'ı aferidèden bir ferd kendûlarına taarruz etmeyüp te'lif-i kulûplarına sây-i beliğ olunmak fermanım olmağın işbu emr-i şerifim isdar ve irsal olunmuştur[5]„.

Bundan sonra XVIII. inci asırdaki büyük sarsıntılara ve nihayet bu asrın sonunda İmparatorluğun tam bir inhilâlini mucip olacak gibi görünen büyük anarşiye rağmen bulgarların, diğer Balkan kavimleri yanında isyan hareketlerinden uzak kaldıklarını görmekteyiz. XIX. uncu asrın ilk yarısında bulgarlar arasında görülen isyanlar da umumiyetle mahallî zayıf teşebbüsler olarak kalmıştır. Bu yüzden bulgarlar dış ellerde, Türk hakimiyeti altında esaret

[1] Fakat bu isyanda da daha ziyade sırplar büyük rol oynamış görünmektedirler; (Bak. Netayicülvukuat, II, 3).

[2] Staneff, yanlışlıkla «Mehmet Köprülü» der (Hist. chro. de la Bulgarie, sahife 66).

[3] «Reayaya tohumluk ve hayvanat itasıyla lâzımgelen ianeyi icra ve esbab-ı muhafazalarına itina ettiğine binaen vatanlarına avdet ve ziraat ve san'atlarıyle iştigal eylemeleriyle..» (Netayicülvukuat, III, 7). Staneff'in, yeniçerilerin ve köprülüzadenin gelmesile «bütün isyan etmiş yerlerin temellerinden yıkılıp yakıldığı, ahalinin esir edildiği» şeklindeki iddiası şüphesiz gelişi güzel tekrarlanmış boş bir sözden ibarettir. (Bak. Staneff, Bulgarya Pod igo, S.74).

[4] N. Staneff, Hist. chro. de la Bulgarie. 64 ve 66.

[5] Ahmet Refik, Türk İdaresinde Bulgaristan, Ed. Fa. Mec. C. VIII, sayı. 7, Ves. 81.

hayatını benimsemiş uyuşuk bir millet tesiri bırakmışlardır[1]. Bulgarların bu hareketsizliğini, bu mütevekkil halini kendi tarihçileri şu şekilde izah etmektedirler: Bulgaristan İstanbul'a çok yakın olduğundan merkezî otoritenin kontrol ve tesiri daha kuvvetli idi; Memlekette daha büyük nisbette müslüman ahali vardı; İmparatorluğun Edirne, Şumnu, Niş, Sofya, Manastır gibi en mühim askerî mevkileri memleketi dört yandan çevirmişti[2]. Herhangi bir isyan teşebbüsü, vaktinde haber alınarak derhal önlenmekte idi. Nihayet bulgarların, diğer Balkan milletleri gibi, etraflarında yardım gelebilecek mustakil, medenî seviyesi yüksek hiç bir devlet yoktu[3]. Gerçekten bütün bu şartlar bulgarların isyan için cesaretlerini kıracak mahiyette idi. Bundan başka, bulgarlar, bu esnada millî bir hayattan, istiklâl ruhunu uyandıracak ve teşkilâtlandıracak uyanık bir kadrodan da mahrum idiler. Yukarıda gördüğümüz gibi, bunları temin için her şeyden evvel elenizmle çarpışmak icabediyordu. Mamafih Bulgarlar, XIX. uncu asrın ilk yarısında da zemin ve zamanı müsait buldukça devlete karşı isyan bayrağı kaldırmaktan veya hiç olmazsa Osmanlı hükümetinin her zaman endişe ile tayakkuzunu çekmekten ve daimî bir huzursuzluk göstermekten geri kalmamışlardır. XIX. uncu asırda görülen bu isyan hareketlerinde umumiyetle ortodoksların hamisi tavrını takınan Rusların rolünü unutmamak gerektir: Rus ordularının Balkanlara doğru hemen her ilerleyişini Bulgarların bir isyan teşebbüsü takip etmiştir. Ruslar, bulgarları bilhassa 1828 - 1829 seferinde tanımışlardı. Ondan

[1] Mamafih Bulgaristanda XVII ve XVIII. inci asırlarda hayduk denilen (hayduklar bizim vesikalarda geçen «haydut eşkiyası» dır. Bak. Ahmet Refik tarafından neşredilen vesikalar, Edebiyat Fakültesi Mec. C. VIII, sayı 7) bulgar çeteleri pek çoğaldı. Haydutların bu zamanda milli bir faaliyetle alâkaları bahis mevzuu olamaz. Ancel'in dediği gibi bunlar, «alelâde şakiylerden ibaretdi» Hakikatte bu anarşi devrinde müslüman-bulgar her cinsten türeyen eşkiya memleketi harap etmekteydi (Cevdet, IV-X). Bulgar halk şarkıları da onları vahşi tabiatlı soyguncular şeklinde tasvir etmektedirler (J. Ancel, Question d'Orient, Paris, 1931, S. 176). Fakat sonradan XIX. uncu asrın ortalarına doğru bunların milliyetçi komitelerle iş birliği yaptıklarını göreceğiz.

[2] 1847 de İmparatorluğun altı ordusundan üçü hemen Bulgaristan etrafında yeralmıştı. Bu ordular, Şumnu'da Tuna ordusu, Manastır'da Rumeli ordusu, İstanbul'da Hassa ordusudur (Necati Tacan, Tanzimat ve ordu, Tanzimat, I, s. 133).

[3] Staneff, geschite der Bulgaren, 64.

önce Yunanlıları kurtarmak için harp ettiklerini iddia etmekte idiler. Bu harp esnasında rus ordusunda hizmat ederek yüzbaşılığa kadar çıkan Mamarçef adında bir bulgar, etrafındaki 500 bulgar gönüllüsü ile rus ordusunun harekâtına iştirâk etmiş ve Edirne müsalâhasından sonra bütün Bulgaristanı ayaklandırmak için faaliyete geçmişti; fakat müsalâha mucibince memleketi boşaltmaya başlayan rus ordusu kumandanı buna müsaade etmedi. Diğer taraftan Şimalî Bulgaristan'ın beş kasabasından seçilen 12 bulgar çorbacısı, ruslara Bulgaristan'ı terk etmemeleri için ricaya gitmişlerdi[1]. Tabiî bu da bir netice vermedi. Bunun üzerine İslimye, Kotel, Yeni-Zağra, Yanbolu, Karnobat ve sair Şarkî Bulgaristan şehirlerinden bir çok bulgar ahalisi rus ordusunun peşinde Memleketeyn'e ve Besarabya'ya geçti[2].

Bundan bir müddet sonra, 1835 de Bulgaristan'ın istiklâlini ilân etmek gayesile hazırlanan büyük bir isyan teşebbüsü daha meydana çıkarıldı. Bu hareketin mürettibi Velço adında Tırnovalı bir tüccardı. Mahut Mamarçef, asilerin başına kumandan olarak çağrılmıştı. Fakat bu hazırlıklardan haber alan Türk idaresi asî reislerin toplandığı Plakovo manastırını derhal askerle sararak başlıcalarını ele geçirdi; sürgün edilen Mamarçef ve hapse atılan rahip Sergi'den maada hepsi idam edildi[3].

Bu vakalardan az sonra, 1837 nisan ayında (H. 1253 muharrem) İkinci Mahmud "mahzâ şîme-i mülkdarî ve raiyyetperverîden„ olarak Rumeli'ye bir seyyahat yaptı[4]. Staneff, Tırnova isyanının bastırılmasında şiddet gösterildiği için büyük devletlerin takbihte bulunduklarını ve II. Mahmud nin yaptığı bu seyyahatın bununla alâkalı olduğunu ileri sürmektedir. Bu hususta

[1] Staneff, Bulgarya Pod igo, S. 317 ve 322.

[2] Aynı yer. - Bunlardan bir kısmının gittikleri yerde barınamıyarak bir müddet sonra dönmek için Osmanlı Padişahından müsaade rica ettiklerini görüyoruz. Babı Âlî emlâklerinin kendilerine iadesi ve üç sene cizyeden affedilmek gibi çok müsait şartlarla yerlerine dönmelerini temin etmiştir (Arş. I-I, 15 zilhicce 1255, irade ve melfufları).

[3] Staneff, Mez. eser, 324-326. —Hükûmet bu tarihten sonra bu havaliyi daimî ve sıkı bir nezaret altında tutmak lüzumunu duymuştur. Bu isyandan sonra bulgarlardan, evvelce eşkiyaya karşı kullanmak için taşınmasına müsaade olunan silâhlar toplatılmıştır.

[4] Staneff, yanlış olarak bu seyyahatı 1836 tarihinde gösterir (Hist. chronologique de la Bulgarie, S. 80).

biz şimdilik, Mahmudun âyan ve reaya mümessillerine yaptığı bir hitapta rastladığımız mânidar bazı ifadelerden başka delile malik değiliz[1]. Padişah, Esad efendinin Takvim-i Vekayi'de çıkan seyyahatnamesine göre, sırasıyla Varna, Şumnu, Silistre, Ruscuk gibi başlıca askerî mevkileri teftiş ettikten sonra isyan mahalli olan Tırnova'ya gelmiş; sonra Gabrova, Kızanlık, Eskizağra, Edirne yoluyla İstanbul'a dönmüştür.

§— Mısır buhranı, Tanzimatın ilânı gibi birbirini takip eden büyük hadiseler İmparatorluğun hayatına yeni bir istikamet çizdiği sırada, Bulgaristanın garbında, Niş havalisinde bulgarların yeni bir isyan hareketi görüldü. Bu, Vidin isyanından (1850) önce bulgarların çıkardığı en ciddî isyandır. Öte taraftan bu hareket, bilhassa İmparatorluğun bu pek nazik devresinde yabancı müdahalelerini davet ettiği için de dikkatla araştırılmağa değer.

1833 de, Mısır buhranının ilk zamanlarında Sırp prensi Miloş Obrenoviç, vaziyetten istifade ederek eskiden beri göz diktiği Timok vadisini beyliğe ilhak etmişti. Bu vaziyet civardaki bulgar reaya arasında Sırp nüfuzunu ziyadeleştirdiği gibi, ilhak edilen yerlerden Niş, Vidin, Pirot havalisine geçen müslümanlar da, buralardaki hoşnutsuzluğu büsbütün artırmışlardı. İşte bu yüzden çok geçmeden isyan alâmetleri belirmeğe başladı; Milyo (ملیو) adında nüfuzlu bir kocabaşı iki defa halkı ayaklandırmaya teşebbüs etti[2].

Diğer taraftan köylere kadar her tarafta iylân ve izah edilen yeni Tanzimat esaslarına rağmen memurların suiistimalleri devam edip gidiyordu. 1841 tarihinde bu havaliyi dolaşan Fransız Akademisi azasından M. Blanqui, seyyahatnamesinde[3] vaziyet hakkına şu mütalâaları yürütmektedir: "Hatt-ı Şerifle vergi meselelerinin

[1] Padişah bu nutkunda şunları söyledi: «memâlik-i mahrûsat-ülmesâlik-i şâhânemizde mutavattın *kâffe-i ehl-i Islâm ve reayanın* vikayeleriyle saye-i şevketvaye-i mülûkânemizde *asayiş ve istirahatları* ahass-ı metalib-i hümayûnumuz olup işbu külfet-i hareketi dahi ihtiyarımız imar-ı mülk ve *himaye-i ahali ve reaya* niyyet-i hayriyesinden ibaret olmakla siz dahi ona göre hareket ve memur olduğunuz umurda *sadakat edesiniz.*» (Takvim-i vekayi, sene 1252, defa 149). Seyyahat resmen ecnebî sefirlerede bildirilmişti (Lûtfi tarihi, C. V, S. 90). Bu şüphesiz manidar bir noktadır.

[2] Lûtfi tarihi, C. VIII, S. 116. Müfettiş olarak gönderilen Arif Hikmet beyin tahriratı.

[3] Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841, Paris 1843.

halledileceği yalandı. Bu yalan tatbikat sahasına konulunca bulgarlar bunu çabuk gördüler ve şikâyete başladılar. Vaziyetlerinin eskisine nazaran daha fenalaştığını ve gelirlerini aşan bu ağır vergileri ödiyemiyeceklerini ilân ettiler. Türkiye'de bekayâ vergilerin tahsili katl-i âmla yapılır. Askerler vergi mükelleflerinin evlerine yerleşirler, orada günlerce kalır, yer ve içerler[1] „.

Vaziyetin gerginliği dolayısıyla Niş'de katil vakaları, çarpışmalar eksik olmıyordu. Sırbistan'dan gelen teşvikkâr tesirler, bu isyan havasını büsbütün ateşlemekte idi[2] Nihayet 1841 yılı başlarında (şubat 1257) yine milyo'nun tahrikiyle Niş, Leskofca, Şehirköyü kazaları hep birden ayaklandılar[3]. Asiler, Kotine boğazını zaptederek Niş'ten İstanbul'a giden yolu kestiler; Değirmenleri zabt ve ellerine geçirdikleri müslüman ahaliyi katletmeğe başladılar[4]. Başlarında yine mahut Milyo (ملیو veya میلیو) vardı. Onun etrafa gönderdiği tahrikâtçılarla isyan daha o zaman çok geniş bir sahaya yayılmış bulunuyordu. Bu arada Vidin havalisinde Sahra (bulgarların Kula'sı) nahiyesi de isyana katılmıştı. Böylece hareket tâ Vidine kadar kol atmış görünmektedir. Hükümet adamları bütün Ru-

[1] Blanqui'nin eserini temin etmek vaziyet dolayısıyla mümkün olmadı. Yukarıdaki ifadeleri Staneff'in kitabından naklettik (Bak. Bulgarya Pad igo, 330).—İsyana vergi meselelerinin sebebiyet verdiğini türk vesikaları da teyit etmektedir (Bak. A. Refik Mezkûr makale, vesika 99; Lûtfi tarihi C.VII zeyildeki vesikalar).

[2] Malûmdur ki eski Sırp Prensi Miloş, müstebit idaresi yüzünden Knezlerin zoruyle oğlu Mihal lehine terk-i saltanata mecbur olmuşdu (1839). Miloş, türk himayesile mevkilerini koruyan bu knezlere karşı, cenup islavlarının başına geçerek müttehit bir devlet kurmak isteyenlerin idealini temsil etmekte idi. Bu sebeble bulgarlara yardım hareketi onu tekrar sırpların başına getirecekti. Âsî bulgarlara, her şeye, hattâ tedbirli davranan sırp hükûmetine rağmen yardım arzusunda bulunan yeni Prens Mihal'in annesi Prenses Liubitsa da, bu hareketi ile aynı maksadı takip etmiş görünmektedir. (Saint - René Taillandier, La Serbie, Kara George et Miloche, Paris 1872, S. 356). Esasen asîlerin istekleri, Tanzimatla vaadedilen şeylerin tamamile tatbiki veya *komşuları sırplar gibi* muhtar bir idare tesisi idi (Stneff, Bulgarya Pod igo, 327)

[3] «Milyo nam melun reaya-i mersûmunun vergileri maddesini serrişte ederek Niş kazasının bilcümle reayasını ifsada cesaret» (Vidin valisi Hüseyin Paşaya Nişde bulunan müfettiş Arif Hikmet beyin şıkkası, Lûtfi tarihi, VIII, 116)

[4] Asîlerin hareket tarzı, İstanbul yolunu kesmeleri, değirmenlerin zaptı ileride görüleceği gibi Vidin isyanındakine tamamiyle benzemektedir (Bak. bölüm III.).

meli'nin ayaklanmasından korkmağa başladılar[1]. Her tarafta isyan hüküm sürdüğünden ve yollar kesilmiş bulunduğundan yardım gelmesi ihtimali pek zayıftı. Vali Sabri paşanın yanında pek az asker vardı[2]. Niş'de bütün müslüman ahali dehşet içerisinde idi. Bu vaziyet karşısında Paşa, o sırada Niş'te bulunan Rumeli Müfettişi Arif Hikmet beyin de[3] reyini alarak Kosova, Yegovitsa, ve Prokuple havalisinden, yağmaya can atan 1500 kadar arnuvut askeri celbetti. "Arnavutların âdet-i mekrûhaları olan yağmacılıktan„ korkulduğu için evvelâ sergerdeleri ile müzakere olunarak bu gibi hareketlerde bulunmıyacaklarına dair besaları (yeminleri) alındı. 18 nisan 1841 (25 sefer 1257) gecesi hareket edilerek, topların yardımı ile asilerin başlıca merkezleri olan Kamaniça (قانچه) ve Mütafca(?) (متافچه) kuleleri zaptolundu. Bu çarpışmalarda asilerin reisi Milyo maktul düştü[4], diğerleri sağ olarak ele geçirildi. İsyan eden köylülerin ekseriyetle baltadan veya sopadan başka silâhları yoktu. Kamaniça ve Mütafca'nın zaptı ile gözleri yılan reaya köylerine dağılmaya başladılar. Fakat arnavutlar sözlerinde durmadılar[5]. Harekât başlar başlamaz yağma ve kitale, köyleri yakıp yıkmıya giriştiler. Böylece Osmanlı idarecilerinin tedbirsizliği bu sefer de çok vahim neticeler doğurmuştur. İsyan genişlemiş ve mesele beynelmilel sahaya aksetmiştir. Arnavutlardan büsbütün dehşete kapılan sırp hududuna komşu yirmi sekiz köy, hudut boyuna kaçarak orada toplanmaya başladılar. Babı Âlî Sırbistan'ın vaziyetinden şüphelendiği için Vidin, Niş ve Bosna valilerine çok dikkatlı bulunmaları husu-

[1] Niş muhafızı Sabri Paşanın Vidin Valisi Ağa Hüseyin Paşaya yazdığı mekup sureti, Lûtfi tarihi, VII, 113.

[2] Kendi ifadesine göre ancak elli zaptiye neferi (Lûtfi, VII, 114).

[3] Arif Hikmet bey, Rumeli'de Tanzimatın tatbikini teftiş için dolaşmakta idi. Anadolu'ya da ayrıca böyle bir müfettiş gönderilmişti (Lûtfi, VII, 118).

[4] Daha önce Niş vücûhûndan ve meclis azasından Kerim bey de kendi teşebbüsü ile Kotine boğazını asilerin elinden almışdı (Arif Hikmet beyin mezkûr şıkkası).

[5] «Ancak arnavut askeri kavgaya şuru' olunduğu vakitte fezahata başlıyarak ve sergerdeleri ise yağma maslahatını tervic için mukaddemce tarefeyni tağlit eyleyerek indifa-ı gaileye değin bir takım kariyeleri ihrak ve üç gün alettevali nehb ü garetle meşgul olup her çend sizinle mukavelemiz böylemi idi denilerek Paşa-i müşarünileyh tarafından serzeniş ve tevbih olunmuş isede ne yapalım ayak takımına söz anlatamadık diye merkumlar irâd-ı özr-i vâhî ile cevap vermiş» lerdir (Arif Hikmet beyin mezkûr şıkkası).

sunda gizli emirler gönderdi[1]. Hakikaten Sırp Prensi, hududa gelen asilerin çocuklarını ve hayvanlarını memleketine almış ve üzerlerine asker sevk olunursa kendilerine yardım edeceğini valiye açıkca bildirmişti[2]. Fakat asiler, Niş için gittikçe tehditkâr bir vaziyet almakta idiler. Babı Âli, derhal Rumeli valisi Dilâver, Vidin valisi Ağa Hüseyin, Üsküp nazırı Ali Hıfzı, Vranya (ايورانيه) zaptiye memuru Hüseyin ve Priştineli Abdürrahman Paşalara isyanın bastırılması için yardıma geçmelerini emretti[3]; Sırp prensi Mihal'e şüpheli harekâtından dolayı ayrıca bir ihtarname gönderildi[4]. Bir müddet sonra da Edirne Valisi Yakup paşa, asayişi iade ve meseleyi tahkik etmek üzere kâfi miktarda askerle Niş'e hareket etti[5]. Arnavut askerlerini kullanarak yolsuzluğa meydan veren Niş Valisi Sabri paşa azlolundu. Yakup paşa Nişe vardıktan sonra ortalık sakinleşmiş ve Sırbistan'a geçen çoluk çocuk ve hayvanat iade edilerek yerlerine gönderilmişti. Başlıca suçlular, Niş Valisi Sabri paşa da dahil olarak, muhakeme edilmek üzere İstanbul'a çağırıldı[6].

[1] Lûtfi, VII, 12.

[2] «Asker sevkolunduğu surette Sırplûdan imdat verilerek iane olunacağı taraf-ı çakerîye mîr-i mumaileyh (Sırp beyi) sarahaten yazmış olmakla» (Sabri Paşanın Vidin Valisi Hüseyin Paşaya mektubu, Lûtfi tarihi, VII, 114). — Staneff, Sırp hükümetinin isyan aleyhine vaziyet aldığını ve yardımdan katî surette çekindiğini yazmakla iktifa ediyor. Halbuki başlangıçta bulgarların büsbütün yardımsız bırakılmadığını görüyoruz. Prenses Liubitsa, Sırbistanın isyana kati surette' müdahalesini istiyordu. Ranke'ye göre de bulgarlar, Mihal tarafından teşci olunmadıkları halde bütün ümitlerini ona bağlamışlardı (L. von Ranke, Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert, Leipzig 1879, 262).

[3] Ahmet Refik, Mez. makale, vesika 99.

[4] Niş valisi Sabri Paşanın Vidin valisi Hüseyin Paşaya gönderdiği şıkka, Lûtfi, VII, 10. — Sırbistanın Niş isyanındaki vaziyeti 1842 de Mihal Obrenoviç'in beylikten atılmasını hazırlayan en mühim amiller arasındadır (Ranke, mezkûr eser, S. 262).

[5] Lûtfi, VII, 10.

[6] 1843 de halâ Niş'den kargaşalık haberleri gelmekte idi. Bu tarihde arnavutların yeni çapulculukları yüzünden burada tekrar bazı karışıklıklar görüldü. Vranya, Leskofce, Ürgüp (ارگوب) kazaları reayası bunların elinden kurtulmak için Niş şehrine yahut Sırbistan'a kaçıp sığınıyorlardı. Nihayet Babı Âlî'de meclis-i hasda mesele ehemmiyetle tetkik olunarak «haşarat-ı merkûmenin irae-i kuvve-i kahire-i Devlet-i Aliyye ile def-i taaddi ve habasetleri» hususunda Vidin

Rusya, İmparatorluğun işlerine karışmak ve reayanın yardımcısı olduğunu göstermek için Niş isyanını yeni bir fırsat bildi. Çar, bu münasebetle Osmanlı hükümetine gönderdiği yazıda bulgarların, memurların fena muamelelerine tahammül edemiyerek isyan ettiklerini, tedip hareketinde çok şiddetli hareket olunduğunu bahis mevzuu ederek bir daha bu şekilde uygunsuzlukların tekerrürüne mani olmak için lâzım gelen tedbirleri mahallinde dolaşarak tesbit edecek bir memur göndermeğe karar verdiğini bildirmekte idi[1]. Bu teşebbüs, Babı Âli'yi telâş ve endişeye düşürdü. Evvelâ bundan asilerin cesaret alacağını, sonra, diğer devletlerin de, Rusyanın nüfuzunu takviye etmesine meydan bırakmamak için ayni şeyi isteyeceklerini, binaenaleyh meselenin büyüyeceğini haklı olarak düşünüyordu[2]. Babı Âlî, esasen o sırada, Şam hadiseleri yüzünden büyük müşkülât içerisinde idi[3]. Hükümet hadisenin tamamen kapanmış olduğunu ileri sürerek, Rusyayı, tahkikat için memur göndermek fikrinden vazgeçirmeğe çalıştı. Fakat nihayet, bu memurun ahali arasında tahkikata kalkışmadan Niş'ten öylece geçmesi şıkkını kabul etti[4]. Bununla beraber, Babı Âlî'nin düşündüğü gibi, diğer büyük devletler de müdahale teşebbüsünden geri kalmadılar. Fransa ve Avusturya da Niş'de tahkikat yapmak istediklerini bildirdiler. Fransanın, bu iş için Akademi azasından M. Blanqui'yi Bulgaristan'a gönderdiğini biliyoruz[5]. Mamafih, bildiğimiz gibi,

valisi Hüseyin Paşaya geniş salâhiyet verildi (Arş. 8-1, İ. 7, 16 zilkade 1259). Görülüyor ki hükümetin aczi yüzünden karışıklıklara bir türlü nihayet verilemiyordu.

[1] Niş'e tahkikat için gönderilen rusya memuru Korniç (قورنيچ) e verilen talimat; Lûtfi, VII, ves. III. Rusya Niş meselesinde müdahalesini haklı göstermek için şu behaneyi ileri sürmekte idi: Çar hazretleri hıristiyan ahalinin, yapılan suiistimaller yüzünden isyana devam etmelerini Osmanlı Devletine karşı hayırhahlığı dolayısile doğru bulmadığından bunların sebeplerini araştırmağa ve Bâbı Âliye bildirmeğe karar vermiştir (mezkûr tâlimat).

[2] Lûtfi, VII, 109. Mazbata sureti.—İstanbuldaki rus elçisi bu memurun, «bu Niş ihtilâli pek alevli rivayet olunmuş ve imparator cenaplarına zaten tesir etmiş olduğundan tahfifile defü teskini zımnında» gönderildiğini ifade etmekte idi (Mezkûr mazbata).

[3] Burada Dürzîlerle Maruniler arasında çıkan ve Büyük Devletlerin müdahelesini çekerek büyük bir mesele halini alan kargaşalıklar hakkında bilhassa bak: Baron İ. de Testa, Recueil des traités de la Porte Ottomane, T. III.

[4] Mez. mazbata.

[5] Blanqui, Fransa'ya döndükten sonra Bulgaristan hakkında intibalarını şu muhtelif eserlerinde tesbit etmiştir: Communication sur l'état social des populations

Babı Alî'nin aldığı tedbirler sayesinde meselenin daha ziyade genişlemesine meydan verilmeyerek bu teşebbüsler önlendi. Fakat bu hadise, neticede Osmanlı hükümetine, XIX. uncu asır başlarından beri gittikçe daha kuvvetle beliren, Avrupa'nın müdahale ve vesayet niyetlerini bir daha açıkca gösterdi.

§— Niş meselesi bu suretle kapanır kapanmaz, Bulgaristan'ın öbür ucunda bulgarların yeni isyan teşebbüsleri meydana çıkmakta gecikmedi. Memleketeyn ve Besarabya'daki Bulgar muhacirleri[1], Bulgaristan'da umumî bir isyan çıkarmak için çeteler halinde Tuna'yı geçmek tasavvurunda bulundular (1841). Bunun için Eflâk beyi Aleksandr Kiga'dan açıkca müsaade istediler. Bey, kendi memleketinin menfaatlarını düşünerek, buna müsaade etmedi ve Tuna üzerinde askerî tedbirler aldı. Bulgarların, Tuna'yı geçme teşebbüsü silâh kuvvetile men' edildi; iki taraftan ölen ve yaralananlar oldu[2]. Bu hadiseden bir müddet sonra, 21 şubat 1842 de (10 muharrem 1258) Eflâk beyliği hudutları dahilinde, İbrail'de, bazı rumların da dahil bulunduğu bir bulgar çetesinin yeniden kargaşalık çıkardığı, fakat neticede rumen askerleri tarafında perişan edildiği haberi geldi. Rumenlerle vukua gelen ve asîlerden bir kısmının ölümü ve bir kısmının yaralanmasıyla neticelenen çarpışma, bunların ilk önce İbrail'deki rumen kuvvetlerinin silâh ve cepanelerini zaptetmek ve geçen sene hareketlerine mani olan kolonel Engel'i öldürmek istemelerinden ileri gelmişti[3]. İbrail'deki hadise derhal kapanmış olmakla beraber yapılan tahkikat hükümete hareketin şümul ve mahiyeti hakkında mühim bilgiler

de la Turquie D'Europe, Séance et travaux de l'Academie des Scienes morales et politiques. T. I, Paris 1842; Considérations sur l'état actuel de la Turquie d'Europe, Paris 1843; Niş isyanı için bilhassa mühim olanı, Voyage en Bulgarie Pendant l'année 1841, Paris 1843.

[1] Bunların arasında Niş isyanından sonra oradan kaçıp gelmiş olanlar da vardı (Arş. 5-1, İ. 4, 11 cemaziyülahir 1258. Arz tezkiresi).

[2] İorga, Hist. des Etats balkaniques, 307-309.

[3] Staneff'in 1841 tarihile «İbrail bulgarlarının» isyan teşebbüsü hakkında verdiği malûmat Türk arşiv vesikalarıyla uymamaktadır. Bulgar tarihcisine göre, 300 kişilik bir bulgar çetesi, Sırp Turiç ve Bulgar Vasil Volkof idaresinde kayıklara binerek Tuna'yı geçmek teşbbüsünde bulunmuş, fakat arkalarından Rumen askerlerinin ateş açması üzerine perişan olmuştur (Staneff, Bulgarya Pod igo, 330). Staneff, İbrail'de vukua gelen hadise ile bir yıl önce Kalas'ta Rumenlerle Bulgarların çarpışmasını mucibolan hadiseyi karıştırmış görünmektedir.

vermekte idi[1]: Ele geçen asîlerin istintakından anlaşıldığına göre, bu isyan altı senedenberi, yani tâ 1835 Tırnova hadisesinden beri hazırlanmaktadır[2]. Fransa'ya, gemilerle gizli olarak silâh ve cepane getirmek üzere adamlar gönderilmiş ve Bükreş'teki tacirler isyan hazırlığı için para temin etmişlerdir. Bütün hazırlıklar bittikten sonra Besarabya'da (o zaman Rus idaresinde idi) hazırlanan 9000 bulgar İbrail ve Kalas'taki 3000 bulgarla birleşerek Bulgaristan'a girecek ve memleketi ayaklandıracaktır[3]. Osmanlı hükümetinin tahmin ettiği gibi[4], bu teşebbüsün, o zaman siyaset âlemini yakından . meşgul eden yunan meselesile alâkadar bulunması kuvvetle muhtemeldi. Bahusus asîler arasında rumların bulunması ve Fransa'dan silâh getirtilmesi teşebbüsü bunu teyit eder gibi görünmekte idi. Hakikaten bu tarihlerde Yunanistan ve Fransa'nın Rumeli'de bir karışıklık çıkmasını istemeleri tabiî idi[5]. Yunanistan, Mısır buhranı esnasında ve sonra, çok dar bulduğu arazisini rumiarla meskûn Osmanlı ülkeleri aleyhine genişletmeğe çalışmış ve bilhassa mağlûp Mısır Paşasının elinden alınan Girid'i kendisine devrettirmek için büyük bir faaliyet göstermeğe başlamıştı[6]. Diğer

[1] Eflâk beyi de hadise mahalline Dahiliye Müdürünün bizzat gitmesine karar vermişti (Mez. irade melfuflarından, Silistre Valisinin tahr.).

[2] Esasen yakalanan çete reisi de, Tırnova isyanını hazırlayan Velço gibi Tırnovalı bir tacirin oğlu imiş (Arş. 3-2,28 sefer 1258, melf. Salih Yazıcı'nın Silistre Valisi Sait Paşa'ya gönderdiği şıkka). Staneff'e göre bu isyan teşebbüsü 1841 Niş isyanı ile alâkadardır. Niş hadisatının bu taraflarda oldukca heyecanla karşılandığını Reni' de oturan bir bulgarın Besarabya Valisine yazdığı bir mektup açıkca göstermektedir (Staneff, Mez. eser, 330). Esasen Kalas'daki ilk teşebbüs de Niş isyanından üç ay sonra vukua gelmişti.

[3] Salih Yazıcı'nın mezkûr şıkkası-Bu malûmat şüphesiz bazı rivayetlerden ibaretti. Mamafih bizzat Rus hükümeti, Bulgarların, Çarlığın cenup eyaletlerindeki gizli faaliyetlerini tasdik etmektedir (Arş. 4-1,İ.3,18 cemaziyülevvel 1258, melf. Kont Nesselrode tarafından Rusya maslahatgüzarı Titof canibine varid olan tahrirat-ı mahremane, Sondaki Vesikalar : No. 2.

[4] Arş. 3-2,28 sefer 1258, Arz tezkiresi.

[5] Bu tarihlerde, «Tuna sağ ve sol sahili islav kavimlerinin kurtuluşu cemiyeti» adındaki cemiyet Fransız tahrikâtçılarla birlikte çalışmakta idi. (Iorga, Mez. eser, 308).

[6] Yunan hükümeti bilhassa Fransa'ya güvenerek hummalı bir siyasî faaliyet gösterdiği gibi bir taraftan da Osmanlı arazisine tahrikâtçılar göndererek isyanlar çıkartmağa çalışmakta idi. Velentzas adında azılı bir çeteci Tesalya'ya, Karatasso adında bir yüzbaşı Selânik'e gönderilmişti. Girid'e giden isyancılar orada bir isyan çıkarmağa muvaffak olmuşlardı. (E. Driault - M. Lhéritiér, Histoire diplo-

taraftan Akdeniz hakimiyeti davası için bu sırada İngilizlerle karşılaşan Fransızlar, rakiplerine bir darbe vurmak için Girit meselesinde Yunan siyasetine kuvvetle müzaheret etmekteydiler[1]. Babı Âlî'de Meclis-i Has toplantısında, İbrail meselesi müzakere olunurken bu noktalar göz önüne alınarak[2], hadisenin şümulüne göre bazı esaslı tedbirler almak lüzumu kabul edildi. Bu tedbirler arasında başlıca, baharda toplanacak redif alaylarının daha önce toplanması ve Eflâk - Buğdan beylerine tenbihnameler gönderilmesi düşünüldü[3]. Diğer taraftan Besarabya'daki Bulgar hazırlıklarından dolayı Rus hükümetinin de dikkat nazarı çekildi. Rusya tarafından Babı Âlî'nin bu hususta müracaatına verilen cevapta, "ihlâli emn ü asayiş-i âlemi mucip olacak bilcümle ahval ve keyfiyâtın düşman-i kavîsi olan„ Çar'ın kendi ülkesinde "bu misillû teşebbüsâtın şediden men ü tahzirine müsâraat„ edeceği bildirilmekte, ve "kâffe-i hususatta Rusya Devletinin muavenet-i halisanesine istinad„ olunduğu için memnuniyet beyan edilmekte idi[4]. Çar hükümetinin bu suretle Osmanlı Devletine samimî surette dost ve hayırhah görünmekle, ancak Hünkâr iskelesi muahedesinin infisahından beri zayıflıyan nüfûzunu iade etmek maksadını güttüğü aşikârdır. Hülâsa, Niş ve Vidin isyanları daima Sırbistan'la alâkalı bulunduğu gibi, İbrail hadisesi de Romanya ve Rusya idaresinde daha serbest faaliyette bulunan bulgar muhacirlerinin Rumeli'deki Osmanlı eyaletleri için nekadar tehlikeli isyan ve tahrikât unsurları olduğunu göstermekte idi.

§— Bu isyan teşebbüslerinin daima muvaffakiyetsizlikle neticelenmesine rağmen, Bulgaristan'da isyan ruhu hiç bir zaman

matique de le Grèce, Paris 1925, 191 ve müt.) İbrail'de teşekkül eden çetenin reisi de Tesalya Cemiyeti ve Girit Cemiyeti ile muhaberede bulunan «Makedonya Komitesi» azasındandı. (Iorga, Mez. eser, 310).

[1] E. Driault - M. Lhéritier, Mez. eser, II, 179 ve müt.

[2] «Reviş-i hale nazaran ifsad-ı mezkûre Fransızların ihtirâ'kerdeleri olarak elhaleti hazihi derdest-i kaviye olan mesâil-i yunaniyenin dilhahlarına tatbikan tanzimine medar olmak mütalâasıyla her türlü esbaba teşebbüs eylemeleri ve Rumeli reayasını imkân müsait olduğu derecede ifsat ve tahrike çarecû olmaları Devleti Aliyyeye bir gaile çıkarmak kasdile ihlâl-i asayişe kalkışmalarıbaîd olmadığı misillû...» (Arş. 3-2, 28 sefer 1258, arz tezkiresi).

[3] Mezkûr arz tezkiresi.

[4] Bak. vesika: No. 2

tamamiyle kırılmıyor, hoşnutsuzluk mütemadiyen artıp genişliyordu. Hükümet, her an yeni bir isyan olacakmış gibi tetikte bulunmak zaruretini duymakta idi. Asrın ortalarına doğru Bulgaristan'a ait muhtelif kaynakların mukayesesi bize, burada islâhat esaslarının, gerçekten müsbet bir netice vermediğini göstermektedir.[1] Bu hususta Fransız memurlarının, reayanın ve nihayet bizzat hükümetin müşahedelerini karşılaştıracağız.

1848 senesi sonlarına doğru Bulgaristan'ı dolaşan Fransız memurları raporlarında, başlıca hoşnutsuzluk sebeplerini şu şekilde sıralamaktadırlar: Evvelâ en mühim şikâyet mevzuu vergiye taallûk etmektedir. Meselâ, âşar tahsildarları mahsulü fazla göstererek fazla vergi almakta ve diğer memurlar da bundan hisse kopardıkları için ses çıkarmamaktadırlar; cizye vergisi ise beş yaşındaki çocuklardan bile alınmaktadır[2]. Resm-i otlak da reaya için ayrıca ağır bir yük teşkil etmektedir. Bu vergi "senede hayvan başına dört kuruştan ibaret iken memurların kâr ve temettuları„ yüzünden iki misline çıkmıştır[3]. Köylünün iktisaden elleri kolları bağlanmıştır: Bir bulgar, "zabit-i belde„ nin müsaadesi olmadıkça bir ecnebiye hiç bir şey satamaz[4]. Hakikatte bu zabit-i belde köylüden mahsulünü ucuz bedel ile alır ve kendisi istediği fiatla satardı. Hıristiyan ahali, umumî hizmetlerde veya valinin hususî işleri için senede yüz gün (?) angarya çalışmakta idi. "Ehl-i islâmın biri bir bulgarın hanesine vardıkta yabancı, sahib-i hane gibi kendisini ve beygirini merkûma beslettikten sonra bir akça vermez ve böyle alenen âharın hane ve emvaline tecavüzî hareketi vuku

[1] Tanzimat'ın Osmanlı Devleti için yeni bir isyan ve kargaşalık devri açtığını ileri sürenler şu cihetten haklıdırlar ki, bir taraftan durumun sür'atle iyileşmesini istiyen reaya, diğer taraftan müktesep içtimaî vaziyetleri dolayısile yeni rejime uyamıyan sınıflar ve zümreler, daima hoşnutsuzluk göstermekten ve bazan bunu isyana kadar götürmekten çekinmiyorlardı.

[2] Malûm olduğu üzere şeriatca çocuklardan şahsî bir vergi olan cizye alınamazdı.

[3] Vergi bahsinde gösterilen bu suiistimalleri saydıktan sonra 1841 Niş isyanının da bilhassa vergi meselesinden çıktığını hatırlatalım.

[4] Bu tarihten on sene evvel Babıâlî İngiltere ile imzaladığı ve diğer devletlerle yapılanlara nümune olmuş olan 1838 ticaret muahedesinin ikinci maddesinde, ecnebilerin mal almasını meneden ve güçleştiren bütün kayıtları ve bu arada «zabitân-ı belde ve ümenâ tarafından tezkire mutalebe ve ahzı usulü»nü kaldıracağını taahhüt etmekte idi. (Muahedat mecmuası, I, 273).

bulan şahıs hakkında şikâyet olunsa dahi zabit-i belde tarafından havale-i sem'-i itibar olunmaz.„ Bir hıristiyan, bir müslümana karşı davacı olsa, muhakkak iki müslüman şahit göstermesi lâzımdır. Fakat bu şahitleri de hiç bir zaman bulamaz[1]. Velhasıl, rapora göre, "Bulgaristanda... adem-i hoşnûdî derece-i nihayeye resîde olmuştur[2].„

Şimdi bizzat reayayı dinliyelim. Vidinliler 1850 de padişaha sundukları bir arizede şöyle demektedirler: "Memalik-i Mahrûsa-i Şâhânede bir Tanzimat-i Hayriye icra buyrulduğu mesmû-ı âcizânemiz olmuş ise de bunun hakk-ı abîdanemizde icrâât-ı fiiliyesine aslâ mübâşeret olunmamıştır.[3]„

Nihayet, 1843 senesinde Bâbı Âlî'den Rumeli valilerine gönderilen bir tamimden çıkardığımız şu ifadede, reaya arasındaki hoşnutsuzluk açık bir dille itiraf edilmektedir. Reaya, "bazı muamelât-ı anîfe ve şedîde cihetile sıkıldıklarında o makûle hâlât zihinlerini başka sûretlere meyil ettirmeye istidat vermekte bulunduğundan bu hususlardan dolayı dahi sıkılıp mecburiyet merkezlerine götürülmemesine himmet olunması şayan-ı dikkat umur-i mühimme-i nazike-i mülkiyeden„ dir[4].

İşte bütün bu ifadeler gösteriyor ki Bulgaristan'da malî ve içtimaî bir çok bozukluklar halâ devam etmekte, ve bu yüzden reayanın hiç bir zaman eksilmiyen hoşnutsuzluğu Devleti daimî bir endişe içinde bulundurmaktadır.

§— Bâbı Âlî'nin endişesini büsbütün artıran bir nokta da muhtelif kaynaklardan gelen mütemadî tahrikâttır. Hükümet, bu yüzden mülkî memurlara sık sık teftişler yaptırarak, arasıra da umumî müfettişler göndererek ziyadesiyle uyanık bulunmak mecburiyetini

[1] İngiliz Konsolosları da bu şahadet meselesi üzerinde ısrarla durmuşlardır (Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, 208).

[2] Arş. 14-1, İ. 46, 29 Rebiyülevvel 1265, melfuflarından, Mukaddemce Eflâk ve Buğdan ve Sırbistan taraflarına gidip avdet etmiş olan Frasalû ofiçiyallerin ceneral opik (Aupick)'e vermiş oldukları takrirlerin hülâsasının tercümesi.

[3] Arş. 33-5, İ. 585, 13 Şevval 1266, melf. Atabe-i felek mertebe-i cenab-ı cihanbânîye Belgradcık ve Zagra (زغره) nahiyeleri ahalisinden takdim olunan mahzarlardan birisinin tercümesi.

[4] Arş. 7-1, İ. 6, 3 Recep 1259, melf. Rumeli'de bulunan müşiran hazaratına yazılacak tahrirat müsveddesi.

duymakta idi.[1] Gözden geçirdiğimiz vesikalara göre, 1840 dan 1850 tarihine kadar bu tahrikâtın yine en faal olanı, Sırbistan, Romanya ve Besarabya'da yerleşmiş, yahut o taraflardaki ihtilâlcilerle münasebete girmiş bulunan bulgar komitecilerinin tahrikâtıdır. Burada şuna da işaret edelim ki Bulgarların istiklâl faaliyetlerinde millî maarif hazırlıkları, isyan komiteleri gibi mühim hareketler umumiyetle Memleketeyn'de teşkilâtlandırılmış olmakla beraber, Sırbıstanda çalışan komitecilerin de, bilhassa Garbî Bulgaristanda görülen isyan hareketlerinde, büyük rolleri olmuştur.

En büyük tahrikât yine bizzat bulgar komitacıları tarafından gelmekle beraber Rusyanın bu tarihlere duğru Balkanlarda ajanları vasıtasile faal surette tahrikâta giriştiğini gösteren deliller de vardır. Fakat Rusların tesirini yalnız, ajanları vasıtasiyle yaptığı tahrikâta hasretmek doğru değildir. Çarlığın ananevî ortodoksluk siyaseti, Osmanlı devleti ile yaptığı Balkan harpleri, Romanya, Yunanistan Sırbistan üzerindeki himaye teşebbüsleri, mütemadî müdahaleleri, Bulgarlar için daha az tesirli bir teşvik ve tahrik kaynağı olmuyordu. Daha 1807 de, Rus orduları Balkanlara doğru ilerlerken, yukarda kendisinden bahsettiğimiz bulgar millî mübeşşirlerinden Vraça peskoposu Sofroni, Bulgaristan'ın kurtarılması için Çar'dan imdat dilemekte idi[2].

Bu devirde bütün islav âleminde panislavizm cereyanı büyük inkişaflar göstermekte idi.[3]. Rusya'da ortodoksluk taassubu yanında ırk ve milliyet duygularını alevliyen bu islavlık hissiyatı Balkanlara hulûl siyasetine, başka bir hız, başka bir renk vermekte idi. Öte taraftan aynı tarihlerde, bu mıntakada rus emelleri için beliren tehlikeler çar hükümetini bilhassa daha faâl bir politika tutmağa sevketmekte idi: Evvelâ Rus yardımı ile Osmanlı hakimiyetinden çıkmış olan küçük Balkan devletleri şimdi muhtelif âmiller tesiriyle

[1] Rumeli Valilerine gönderilen mezkûr tamimin başında deniyor ki: «Rumeli'nin bazı mahallerinde tebaa-i ecnebiyeden seele heyetinde bazı topal ve çolak olarak bir takım eşhas-ı mechûle geşt ü güzar ederek tahrik ve idlâl ve iğfal-i ezhan-ı tebea ve beraya misillû hareket ve ihlâl-i asayiş ve emniyet efkârında oldukları istihbar olunmasıyle müteyakkızane ve mütebassırane hareketle istikrar-ı asayişe mübaderet olunması iktiza eden memurine bildirilmiş ve savb-ı müşîrelerîne dahi yazılmıştı.»

[2] N. Stanaff, Hist. Chronologique de la Bulgarie, 73.

[3] Bak. Prof. Dr. A. N. Kurat, Panslavizm, Çığır mec. sayı 116-119.

Rusyadan yüz çevirmekte idiler[1]; bir de bilhassa İngiltere ve Fransanın teşvikiyle ilerletilen Tanzimat İslâhatı Rusya'yı ayrıca düşündürmekten hâlî kalmıyordu. İşte bu şartlar karşısında Rusya, Balkanlarda kendisine tâbi küçük islav devletleri vücuda getirmekten ibaret siyasetini tekrar kuvvetle ele almak lüzumunu duydu. Kırım harbine müncer olan bu siyasetin en ziyade faaliyet gösterdiği sahalardan biri Bulgaristan olmuş görünmektedir[2]. Vesikalar, 1850 ye doğru Rus tahrikâtının Bulgarlar arasında oldukça faal bir şekil aldığını ortaya koymaktadır. "Moskof„ tahrikâtçılar evvelâ 1843 senesinde Bulgarların kesif bir şekilde bulunduğu ve millî hareketin merkezi sayılan Gabrova havalisinde göründüler[3]. Bunlar, reaya arasında tahrikedici broşürler dağıtmakta yahut tenha yerlerde gizli toplantılar yaparak doğrudan doğruya halkı isyana teşvik etmekte idiler. Esas itibariyle şu ağzı kullanıyorlardı: sizde din ve millet gayreti yok. Nasıl rahat edeceğinizi bilmiyorsunuz. Bu gevşeklik yüzünden Osmanlı boyunduruğundan kurtulamıyorsunuz. Bizim dediğimiz gibi hareket edin; isyan edin, biz devletlerin müdahalesini temin ederek sizi ezdirmeyiz ve nihayet Sırbistan gibi sizler de muhtar bir idareye sahip olursunuz... Bu tahrikâtın mahiyetini göstermek bakımından bilhassa şu satırlar çok dikkate değer: "Bizler size düvelce iane ve Devlet-i Osmaniye'ye yazıp bunlar bizim milletimizdir, kabahatleri nedir, mürafaa olalım, anlıyalım dokunmayasınız, deyip ayak basup sizlere asker ve ordu çektirmeyiz ve sizi bir maktua (Sırp beyliği tarafından Babı Âlî'ye verilen senevî maktu vergi şeklinde bir vergi kasdedilmiş olacak) rapt ile içinizden veyahut âhardan ve bulgar tâifesinden sizlere *bulgar beyi* nasp ve tayini ile serbestiyet ederiz ve bir iki kaç sene Devlet-i Osmaniye'den dahi bir nazır bu-

[1] Iorga, Mezkûr eser, 315 ve müt.

[2] 1853 senesi başlarında Çar, Petersburg'daki İngiliz Elçisine Girid ve Mısır'ın İngiltere'ye bırakılması mukabilinde Eflâk-Buğdan, Sırbistan ve *Bulgaristan* üzerinde kendi himayesinin tanınmasını teklif edecektir (A. Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe, II, 95).

[3] «İfade ve iğfale memur olanlar Karadağ canibinden, Sırbistan ve İbrail ve Eflâk canibinden» idi. Tahkikatı yapan Tırnova kaymakamı bunlar içinde aslen bulgar olanların mevcudiyetini işaret ettiği gibi «moskof» lardan da bahsetmekte ve getirdikleri kâğıtların «Rusya Meclisi» möhrünü taşıdığını söylemektedir. (Arş. 8-1, İ. 7, 26 Zilkade 1259, melf. Tırnova kaymakamı İsmail Adil efendinin tahriratı).

lunup muahharan onu da def'ederiz; oturmuş olsa da beis yoktur. Ancak siz vergi senedi ve sair her bir şeyden tahammülleriniz kalmadığı beyanı ile ve irz-ı reayayı serd ile tecemmü' ve sair mahaller ile dahi gizlice söyleşilerek karşı durmanız [illegible] olabilir.„ "Moskoflar„ Gabrova civarında değirmen ve aba dolapharma gelip toplanan reayaya da şunları söylemişlerdi: "görmez misiniz ki düvel-i sairede ve Eflâk ve Buğdan ve İbrail ve Sırbistan'da nekadar tüccar ve bezirgânlar vardır. Onların kazandıkları yanında ve elinde kalır; sizler taş ve balkan içinde gece ve gündüz çocuklarınız ile çalışıp kazandığınızı elinizden alırlar; Sırbistan'da cizye, şu kadar vergi birer altun olup eğerçi sizlerde gayret olup ta elbirliği ve ittifak eyliyesiniz, serbestiyet tahsili ile cizye vesaireden senevi bir altından başka bir şey vermezsiniz[1].„

Bu tahrikâtçılar Tırnova'dan sonra Vidin istikametinde, Şehirköyü'ne, doğru hareket etmişlerdir. Rusların bu [illegible]de tahrikâtı bundan sonra gittikçe genişlemiş[2]; ve nihayet Kırım harbi başlarında rus orduları Bulgaristan'a girdikleri zaman Bulgar halkı onları bir kurtarıcı gibi karşılamıştır.

§— Garbî Bulgaristan'daki isyanların ve o arada Vidin isyanının zuhurunda en mühim haricî tesirin Sırbistan beyliğinden geldiğine şüphe yoktur. Evvelce Niş isyanında bu tesirin oldukça mühim bir rol oynadığını görmüştük[3]. Esasen bu tarihlerde bir kısım bulgarlar, kurtuluş için en büyük yardımı Sırplardan beklemekte idiler. Bunu, coğrafî ve dinî şartlar tayin ettiği kadar, İslâvlık hisleri ve ideolojisi de bilhassa teşvik etmekte idi. XIX. uncu asrın ortalarına doğru Bohemya dağlarından Rusya bozkırlarına kadar bütün Islâv âlemini saran Islâvlık hareketinin serpintileri, Bulgarlar arasına da gelmekte gecikmemiş ve bilhassa Sırpların teşebbüsü ile, bu esasa dayanarak, bulgarları da içine alan büyük bir Cenup

[1] Arş. 8-1, İ. 7, 26 Zilkade 1259, melf. Tırnova kaymakamı İsmail Adil efendinin tahriratı.

[2] Bükreş'deki zengin bulgar tacirleri, bulgar gençlerini Rusya'da tahsil ettirmek gayesile bir cemiyet kurmuşlardı (Staneff, Bulgarya pod igo, 332). Rusyada yetişen bu gençler yurtlarına dönüp geniş mikyasda rus propagandası yapmakta idiler (Arş. 57-1, İ. - , 17 Sefer 1270, Tırnova kaymakamının tahriratı; Arş. 103-2, İ. - , 28 Cemaziyülevvel 1285, melf. Midhat Paşa tarafından ita olunan muhtıra).

[3] Bak. yukarda S. 29.

islâv Devleti kurmak tasavvuru doğmuştur. Bu nokta üzerinde biraz durmak gerektir.

Sırplar, istiklâl mücadelelerinin ilk reisi Kara-Yorgi'denberi Bulgarları kendilerinden ayırdetmiyorlar, onları kendileriyle bir sayıyorlardı. Bu sırp sergerdesi, 1809 da Napolyon I. in himayesini istediği sırada ona, büyük bir Yugoslavya'nın (yani bir Cenup Islâvları Devletinin) teşkilinden bahsetmişti[1]. Kara-Yorgi'den sonra Sırbistan için büyük bir istikbal vaadeden bu fikir gittikçe kuvvetlendi. Sırp Prensi Miloş Obrenoviç de, Islâv birliği hakkında sarih bir fikir besliyordu. 1839 da tahtından atılarak Eflâk'a sığınmış olan Miloş, buradaki Bulgar komitecileri ile münasebette bulunuyor ve belki Tuna-ötesi Islâvları arasındaki bir umumî hareket sayesinde kuvvetli bir cenup Islâv devletinin başına geçmeyi tasavvur ediyordu[2]. Diğer taraftan bu tarihlerde Balkanlar'la yakın alâka gösteren Paris'teki Leh ihtilâlcileri, Sırp devlet adamlarını, Yugoslav birliği için kuvvetle teşvik etmekte idiler[3]. Ajanları vasıtasiyle Sırp ricali ile münasebete girişen leh ihtilâl komitesi reisi Prens Adam Çartoriski[4], Sırbistanı bütün cenup islâvlarını toplıyacak müstakil büyük bir İslâv devletinin çekirdeği sayıyordu. Lehlilerin bu sahada tesirleri o kadar kuvvetli olmuştur ki 1844 de sırp devlet adamlarının en büyüklerinden sayılan E. Garaşanin, millî Yugoslav birliği proğramını doğrudan doğruya Çartoriski'nin fikirlerinden mülhem olarak tanzim etmişti[5]. Hülâsa, Bulgarlarda

[1] H. Batowski, Le mouvement panbalkanique et les différents aspects dans le passé, Revue des études balkaniques, II e année, T. II, s. 334. - Yine bu Sırp isyanı sırasında Rus hariciye nazırı A. Çartoriski'ye de böyle bir muhtıra sunulmuş ve cenup islâvları devletinin başına Romanof'lardan bir prensin getirilmesi teklif olunmuştu. (A. N. Kurat, mez. makale, Çığır, sayı 117. S. 198).

[2] İorga, Hist. des Etats balkaniques, 308 ve müt.

[3] Hatta bunların sözde kalmadıklarını, 1843 tarihine doğru Balkanlarda umumi bir isyan çıkararak bütün Avrupayı ateşe vermek için Rumeliye ajanlar gönderdiklerini görüyoruz. Bundan endişelenen rus hükûmet Babıi Âliye bir kaç kere ikaz ve ihtarda bulunmuştur. (Arş. 6-1, İ. , 26 Sefer 1259 ve 9-1, İ. 8, 5 Sefer 1260).

[4] Adam Çartoriski (1770-1861) eski bir leh ailesine mensuptur. 1803-1806 da Rus Hariciye Nazırlığında bulunmuş, sonra 1830 leh isyanında millî hükümetin başına geçmiş, nihayet Paris'e kaçıp orada yerleşmiştir. Burada geniş bir siyasî faaliyete girişmişti.

[5] H. Batowski, Un précurseur polonais de l'union balcanique, le prince Adam Czartoryski, Rev. des etu. balk. II e année, T. I, S. 154. Çartoriski, bu

millî şuurun henüz tamamile parlamadığı bu tarihte, Balkan İslâvlarının etnik vahdeti fikrine dayanan birleşme hareketini, Sırb devlet adamları ciddî bir şekilde göz önüne almakta ve bu fikri gayeleri için Bulgarlara da aşılamağa çalışmakta idiler. Vesikaların diliyle konuşursak: "Miloş'un ser kitabetinde hizmet etmiş olan ... Sırplû Dukaçin bir çok vakittenberi Slavon ve Sırplû ve *Bulgar* ve Karadağlı'ların hürriyet ve serbestiyetleri ile bir hükümet-i müstakile tahtında bulunmalarını daima derpiş edinmiş bir şahs-ı bedhah olup bu tasmimâtını Mihal beyin tahtı emaret ve hükümetinde icra niyetinde bulunmuştur. Dukaçin Slavon milleti beynine taht-ı raiyyet-i Devlet-i Aliyye'den çıkıp bir hükûmet-i müstakile tahtında bulunmak efkâr ve arzusunu neşr ü ilka zımnında bu defa Paris'de bir risale telif eylemiştir ve yine *bu mealde olarak rum ve Bulgar lisanlarında dahi bir takım resail ve evrak tab' u neşrolunmuş ve Bulgaristan reayasına dağıtılmıştır*[1]."

Bu çalışmalar semeresiz kalmadı. Sırp-Bulgar birliği fikri bir kısım bulgar vatanperverleri tarafından da benimsendi[2]. Bunlar büyük bir Cenup İslâv Devleti tasarlıyan mahut Garaşanin'e, bulgar halkı namına arzıhaller göndermeğe başladılar[3]. Bilhassa Garbî Bulgaristan'dan bir çok Bulgar ihtilâlcileri Sırbistana giderek beylik arazisini ekseriya komiteleri için emin bir hazırlık

hususda islâvların, Babı Âli'nin hayırhahlığını temine çalışmalarını da tavsiye ediyor ve bu suretle kurulacak bir islâv devletinin istikbalde Rusya'ya karşı kuvvetli bir blok teşkil edeceğini düşünüyordu (aynı yer).

[1] Arş. 6-1, İ. 5, 26 sefer 1259, melf. Rusya Elçiliği tarafından Lehlilerin tahrikâtına dair verilen muhtıra. — Rusya'nın Babı Âli'yi bu şekilde ikaza kalkışması her şeyden evvel kendi emelleri için bir set teşkil edebilecek böyle bir birlik teşebüsünü önlemek arzusundan ileri geliyordu. Çarlık, bu muhtırasıyla siyasi bir maksat gütmekle beraber, bahsettiği hadiselerin büyük kısmı itibariyle doğru olduğu tarihen sabittir. Ayni tarihlerde sırp hariciye nazırı bulunan Abraham Petroniyeviç İstanbul'daki leh ajanına gönderdiği yazılarda bir İllirya- Bulgaristan-Sırbistan devletinin teşekkülünden hararetle bahsetmekteydi (H. Batowski, Le mouvement panbalkanique).

[2] Sonraları, 1867 de Sırp vatanperverleriyle bulgar komiteleri arasında Beylik hükümetinin muvafakatıyle bir anlaşma yapılacaktır. Bu anlaşmada şunlar tesbit olmuşdur: *Sırplar ve Bulgarlar kan ve din bakımından ayni olan İslâvlardır ve Yuğoslav kırallığı adı altında siyasi bir birlik teşkil edebilirler.* (Staneff, Hist. Chro. de la Bulgarie, 83).

[3] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Ömer Paşa'nın tahriratı.

üssü yapmakta idiler. İlerde Vidin isyanında onların, sırp ihtilâlcilerile işbirliği yaptıklarını bile göreceğiz [1]. Netice itibarile diyebiliriz ki menşeini bilhassa islâv filolojisi tetkikatından alan, cenup islâvlarının birliği fikri, XIX. uncu asır ortalarına doğru Balkanlar'da Bulgar isyanları üzerinde mühim bir rol oynıyacak derecede kuvvetli bir cereyan haline gelmişti [2].

Bulgarlar arasında yukardanberi anlattığımız bu hoşnutsuzluk ve tahrikât, nihayet II. Mahmud gibi Abdülmecid'i de, 1846 baharında Bulgaristan'a bizzat gidip tedkikatta bulunmağa sevketti. Padişah, Edirne, Eskizağra, Kızanlık yolu ile mühim bir tahrikât merkezi olan Gabrova'ya geldi. Burada "hafî ve celî tahkik-i ahval-i ahaliye inayet buyurulduktan sonra„ seyyahatın yirminci günü Tırnova'ya varıldı. Burada beyanatı arasında, "Memâlik-i Devlet-i Aliyye'min mamûriyeti ve *bilcümle tebaamın* refah ve rahatı matlûbum„ dur, diyerek reayaya ümitli sözler söyledi [3]. Padişah, bundan sonra Ruscuk, Silistre, Şumnu yolile seyyahatın tam otuzuncu günü tekrar payıtahta döndü. Seyyahatı esnasında yaptığı mühim işlerden biri, Edirne, Ziştovi, ve Ruscuk'da, halkın şikâyeti üzerine kara gümrüklerini [4], erzak ve hayvanattan alınan "rüsum-i ihtisabiye„yi kaldırmasıdır. Kara gümrüklerinin kaldırılması için Vidin'den de ricacılar geldiği halde oradaki vaziyete dokunulmamıştır. Bundan başka padişah, avdetinden sonra Meclis-i Ahkâm-i Adliye önünde okuttuğu hatt-ı hümayunda, taşralardaki zaptiyelerin derhal islâhı lüzumuna bilhassa işaret etmiştir [5]. Bütün bunlardan anlı-

[1] İlerde, Vidin isyanı ve Sırbistan

[2] Sırplarla Bulgarlar arasında birlik fikri Avrupa kabinelerine kadar nüfuz etmiştir. Vidin isyanının arefesinde Fransa hükümeti, Balkanlarda rus nüfuzuna karşı koymak maksadıyle Bulgaristan'da «valilerin maiyetine birer sırplû tayin ve terfik olunarak» hıristiyanların menfaatlerine bunların nezaret etmesini Babı Âliye tavsiye etmektedir (Arş. 14-1, İ. 46, 29 rebiyülevvel 1265, melfuflarından, Fransa umur-ı hariciyesi nazırı tarafından cenaral Opik (Aupick) 'e varid olan defterin tercümesi).

[3] Seyyahatname-i hümayûn (Abdülmecid'in Rumeli seyyahatı), matbu, S. 11-15.

[4] Kara gümrükleri, şehir hudutlarında alınan dahilî gümrük resimleridir. Bu resimler dahilî ticareti pek ziyade sıkmakta idi. Bunların temamen kaldırılması ancak 1908 de, ikinci meşrutiyetle olmuştur (Bu hususda daha geniş izahat : Süleyman Sudi, Defter-i muktesid, C. III, S. 28; Heidbron, Les Finances ottoman, S. 25).

[1] Mezkûr risale, Avdet-i Hümayûnu müteakiben Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı

yoruz ki vergi ve asayiş meseleleri en ziyade islâha muhtaç noktalar arasında görülmektedir. İşte bu seyyahattan hemen dört sene sonra da Vidin'de bir isyan zuhur edecektir.

Şimdi bu bahse nihayet verirken 1850 tarihlerine doğru İmparatorluğun umumî durumuna ve Bulgar meselesine toplu bir bakış yapabiliriz. Evvelâ tesbit edilecek büyük vakıa şudur: Osmanlı İmparatorluğu, tabii kendi şartları dairesinde olarak, Fransa ihtilâlinden beri Avrupayı derin surette değiştiren büyük tarihî oluşun kuvvetle tesiri altındadır. Büyük sanayi çağının aksi tesirleri, Avrupa'da devlet telâkkisinde galebe çalan modern görüş, milliyetlerin uyanışı vakıası, Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatını değiştiren kuvvetli âmiller halinde müdahalede geçikmemiştir. Balkan reayasını teşkil eden kavimler arasında, adı sanı unutulmuş "kaba, ahmak köylülerden,,[2] ibaret bir halk şeklinde tanınan bulgarlar, asrın ilk yarısında iktisadî bir kalkınma ile muvazi giden millî bir maarif hareketi sayesinde benliklerini kazanmağa çalışmakta, fakat henüz kendilerinde bir kurtuluş savaşına atılacak kadar kuvvet göremememektedirler[3]. Bâbı Âlî ise, Tanzimat'ın ilânına rağmen Bulgaristan'da vergi ve toprak işlerini bir türlü yoluna koyamamış; ağaların, zaptiyelerin, tahsildarların suiistimallerini kaldıramamış; eşkiyaları temizliyememiş, velhasıl vaadettiği hiç bir şeyi ciddî olarak yerine getirememiştir. Bulgarlar arasında, gittikçe artan bir hoşnutsuzluk hüküm sürmektedir. Diğer taraftan, bilhassa 1828 - 1829 seferinden beri Bulgarlarla yakından alâkadar olan Rusya'nın ve büyük bir cenup Islâv Devleti kurmak hülyasını besliyen Sırbistan'ın tahrikâtı navayı büsbütün ateşlemektedir. İşte bu şartlar altında, 1850 Vidin kıyamına kadar mevzii kalan muhtelif isyan teşebbüsleri görülmüştür; fakat Bulgaristan'da her zaman için umumî bir isyan beklenebilir.

Adliye'de mübârek huzur-ı Hazret-i Padişahîde kıraat olunau hatt-ı hümayûnun suret-i münîfesi.

[2] «Bulgaristan ahalisi humku belâhatla mahlûk bir kavim bulunmalarıyle onların iğfalinde suhûlet mütalâa olunarak» (Arş. 7-1, İ. 6, 3 recep 1259, melfuflarından, Rumeli'de bulunan müşiran hazeratına yazılacak tahrirat müsvddesi).

[3] Vidin'de isyana iştirak eden reayanın nasıl tereddütle hareket ettiği dikkate değer. Bu hususda bir çorbacı diyor ki: «Rakoviça kariyesinden bize çent nefer reaya gelip ya niçin duruyorsunuz, kalkın beraber olalım deyu ifade eylediklerinde, kalkalım ama sonra bize bir tarafdan iane olunacak mı.... deyu sual eylediğimizde...» (Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Bregova kariyeli İlyo çorbacının takriri).

VİDİN İSYANI

İlk isyan teşebbüsü ve bastırılması (1849).- 1850 isyanının zuhuru, Hükümetin aldığı tedbirler.- Başıbozukların harekete geçmesi ve isyanın bastırılması.

1849 nisanı ortalarında [1] Vidin civarında, şehre ancak altı saat mesafede bulunan Boynitza (بوجه) köyü ahalisinin birden ayaklanarak zaptiye konağına hücum ettiği ve subaşıyı kaçırdığı haberi geldi. Köyü ayaklandıranlar Sırp beyliğinden geliyorlardı. Başlarında ayni köyden Puyo (پویو) adında biri vardı ve asıl tahrikâtcı gruba, köyün daskalı [2] Velço (ولچو) ile papazı Vadisi (وادیسی) de dahildi. Bunlar üç dört ay önce yardım temini maksadiyle, yahut aynen vesikadaki ifadeyle, "el tutmak için„ o tarafa geçmişlerdi. Vaktiyle eski Sırp Prensi Miloş Obrenoviç'in "duhancı başılığını„ yapmış olan Puyo [3] Sırpların yardıma koşacağından emindi. Fesatçılar hududu [4] geceleyin gizlice geçmişler ve "onbin sırp askeri geliyor„ diye halkı ayaklandırmışlardı. Gâh bu gibi cesaret verici haberlerle, gâh "adem-i muvafakat ettiklerinde kariyeleri ihrâk-ı binnâr olunacağı [5] "şeklinde tehditlerle isyanı yaymaya çalışıyorlardı. Ahali bu haberlerden dehşete düşerek aileleriyle beraber Vidin dağlarında takım takım toplanmaya başladı; Boynitza'dan başka civardaki birkaç köy de âsilere iltihak etti. Hâdise artık ciddî bir şekil almıştı. Vidin defterdarı İbrahim efendi derhal Niş Valisi Vasıf Paşadan imdat istedi. Vasıf Paşa da Sofya'daki süvari mirlivası Ali Paşaya, Vidin'den müracaat vaki olursa, derhal askerle yardıma koşması için emir verdi [6]. Defterdar İbrahim, etraftan yardım istemekle beraber yanına Sahra (Kula) nahiyesi müdürünü

[1] 26 Cemaziyülevvel (1265 M. 19 nisan 1849). (Arş. 17-2, İ. 23, 9 cemaziyülahir 1265. melf. Vidin defterdarı İbrahim efendinin tahriratına göre).

[2] Muallimi

[3] Mezkûr irade melfuflarından, Vidin meclisi mazbatası.

[4] Vesikalarda «çit» yahut «hatt-ı imtiyaz» tabiri kullanılmaktadır.

[5] Mez. irade melfuflarından, Sırbıye Hariciye İşleri müdürü Avram'ın tahriratı meifufu.

[6] Mez. irade melfuflarından, Vasıf Paşanın tahriratı.

ve zaptiye sergerdesini alarak hâdise mahalline koşmuş ve Vidin despotu da bir papazla iki varoş çorbacısı göndermişti[1]. Kıyam ettirilen ahali nasihatla kısmen yatıştırıldı ve fesatçılardan üçü ele geçirilerek hapsedildi. Fakat tahrikâtçılardan Puyo, daskal ve papas kendilerine uyan bir kısım reayayı Sırbistan hududuna götürmüş ve hattâ bunlardan bir kısmı da hududun ötesine geçmişlerdi. Henüz geçmemiş bulunanları sükûnetle yerlerine yurtlarına çevirmek için Vidin'den yanlarına daha bir çok "vücuh-ı İslâm„, "reaya çorbacıları„ ve papazlar gönderildi. Yapılan bütün nasihatlara rağmen asîler, "geriye gitmeyiz, Sırplûya gideriz„ diye inat göstermekte idiler. Bunun üzerine doğrudan doğruya Sırp beyliği ile münasebete girişildi. İlerde ayrıca izah edeceğimiz gibi bu esnada Sırp Prensi Aleksandr Karayorgeviç ve hükümeti, Bulgar asîlerine, velev el altından olsun, yardımda kendileri için, bir menfaat görmiyorlardı. Bu tarihte Sırplar ve Hırvatlar arasında, 1848 ihtilâllerinin ve Macarlarla mücadelenin verdiği heyecanla cenup islâvları birliği için büyük bir faaliyet görülmesine rağmen, Aleksandr sükûn politikasından ayrılmıyordu. O zaman Sırp hariciyesini idare eden Avram Kâhya (Abraham Petroniyeviç), Osmanlı makamlarını tatmin edecek cevaplar göndermekte acele etti. Yazısında, daha evvel böyle fesat çıkarmak maksadıyla Niş'e gitmek istiyen Sırındak (?) (صرندق) adlı bir bulgarın hapsedildiğini hatırlatmakta ve Puyo'nun, Sırpların müzahereti hakkında söylediği şeyleri şiddetle reddederek, bu gibi serseriler hududu geçecek olurlarsa, derhal hapsedilmeleri ve Sırbistan tarafından da bu gibilerin katiyyen bırakılmaması için kazalara sıkı emirler gönderildiğini bildirmekte idi[2]. Buna rağmen Vidin Meclisinin İstanbul'a gönderdiği mazbatadan anlıyoruz ki tahrikâtçılardan Puyo, daskal ve papas yine Sırbistan'a kaçmışlar ve Sırbistan tarafında bulunan Zayçar naçalnik'i[3] bunları teslim etmediği gibi hududu geçen reayayı da geri çevirmemiştir. Asîlerin bu suretle karşı tarafta himaye görmesi henüz ayaklanmamış olan reaya üzerinde tesirini göstermekte gecikmedi: Golmanova (غولمانده) , (دخالده) ,Berkovaç(?)

[1] Vidin Valisi Ağa Hüseyin paşa bundan bir hafta sonra vefat ettiğine göre, onun hastalığında işlere defterdarın baktığı anlaşılıyor.

[2] Mezkûr irade melfuflarından, Emaret-i Sırbiye hariciye müdürü Avram kâhya tarafından varid olan tahrirat.

[3] Zayçar kazası müdürü.

(بوفوجه) , Grtzi (جرتزه), Mastilitza (ماشتيليجه) köylerinde de karışıklıklar çıktı; zaptiyeler üzerine ateş edildi. Hâdise gittikçe büyümek istidadını gösteriyordu. Fakat bir müddet sonra, Zayçar naçalnik'i her halde Belgrat'tan kat'î emirler almış olmalıdır ki kaçakların hepsini iade etti. Fesatçılara uyan reaya yerlerine gönderilerek Puyo ve arkadaşları hapse atıldı. Dağlara sığınan ve hâdiselerin inkişafını bekliyen köylüler de yerlerine gönderildi, ve bir daha aralarına bu gibi eşkıya gelirse, doğrudan doğruya tutup zabıtaya teslim edecekleri kendilerine taahhüt ettirildi [1]. Hâdise bu suretle kapanmış gibi idi. Fakat Bulgar ihtilâlcilerinin her türlü vasıta ile mütemadiyen isyana kışkırttıkları bu mıntakada kâfi derecede kuvvet bulundurmak zarureti her zamandan ziyade anlaşılmış bulunuyordu. Bu sebeple Niş Valisi Vasıf Paşa, İstanbul'a gönderdiği tahriratta, "nezaket-i vakt ü hali„ gözönüne alarak Vidin'de bir tabur asâkir-i nizamiyye-i şâhânenin„ bulundurulması lüzûmunu bildirdi [2]. Tahriratı alan Sadrazam da, arz tezkiresinde "husus-ı mezbûr oralarca ne mertebe müteyakkızane davranılması hususunun elzemiyetini bir kat daha isbat etmiş„ dir sözleri ile bu düşünceyi teyit etti [3]. Filhakika miralay Abdullah bey kumandasında Vidin'e bir tabur nizamiye askeri gönderildiğini sonraları cereyan eden hâdiseler sırasında ögreniyoruz [4].

Bu suretle hükümetin yeni hâdiselere karşı kısmen tedbirlerini almış olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber için için kaynayan ve Sırbistan'ın hemen yanı başında senelerden beri kışkırtılan bu yerlerde daha müthiş bir isyan patlak vermekte gecikmiyecektir.

§— Bu hâdiseden bir sene sonra, 13 Mayıs 1850 (1 Recep 1266) da [5] Vidin havalisinde yeniden, fakat bu sefer çok daha şiddetli bir ayaklanma oluyor. Vidin'i çeviren bütün mıntaka ahalisi, Sahra nahiyesindeki seksen kadar köy, Belgratcık ve Lom kazalarında birçok köyler harekete geçiyorlar. İlkönce âsilerin hücumuna uğrayarak öldürülenler, köy ağaları, subaşılar, vergi tahsildarları ve nahiye

[1] Avram kâhyanın mezkûr tahriratı melfufu.

[2] Mezkûr irade melf. Niş Valisi Vasıf Paşa'nın tahriratı.

[3] Mez. irade.

[4] Arş. 19-1, İ. 14-1245, 16 ş. 1266, melf. Vidin meclisi mazbatası.

[5] Arş. 21-3, İ. 22, 20 Şaban 1265, melf. Kapıcıbaşı Ali'nin gönderdiği müzekkere.

memurları oluyor[1]. Âsiler önlerine gelen müslümanı, erkek kadın ayırt etmeden soymağa ve öldürmeye başlıyorlar. Görünüşe nazaran ilk hedefleri yolları keserek Vidin, Belgratcık, Sahra ve Lom kalelerini[2] etraftan tecrit etmek ve muhasara altına almaktır[3]. Bunun için İstanbul'a giden büyük yol üzerinde mühim bir boğaza hâkim Akçar palankasını zaptediyorlar. Buradan hiç kimseyi bırakmıyor ve yakaladıklarını hapsediyorlardı; İstanbul'la bütün muhabere ve gidip-gelme kesilmişti[4]. Her türlü vasıta ile ve bazan cebir ve tehditle henüz harekete geçmemiş köyleri de ayaklandırarak topluluklarını gittikçe artıran âsiler, Vidin etrafındaki muhasara çenberini mütemadiyen daraltmakta idiler. Şehirdekiler artık civardaki değirmenlerin de âsilerin eline düşmesinden ve aç kalmaktan korkmağa başladılar. Belgradcık âsileri de aynı suretle kaza merkezini muhasara ve tazyik etmekte idiler. Bu esnada kırlarda rasladıkları 30 - 35 kadar müslümanı öldürmüşlerdi[5]. Belgratçık'tan sonra Lom'da ayaklanan reaya da kasabayı muhasara altına almışlardı[6]. Bunlar, içerdekilerden teslim olmalarını ve silâhlarını vermelerini

[1] Belgradcıkta subaşı ve maiyetindeki zaptiyeler (Arş. 19-1, İ. 14-1245 16 Şaban 1266, melfuflarından, Silistre valisinin tahriratı), Vidin'e altı saat mesafede Stavrovitza (استاورويتزه) köyünde bir subaşı, Laviç (لاويچ) köyünde bir zaptiye ve bir topçu neferi, Rakoviça köyünde bir aga (Arş. 26-4, İ. 132, 14 ramazan 1266, melf. lâyiha). Sahra nahiyesinde de nahiye memurlariyle «ondalık agnamı sayıcıları» (Kapıcıbaşı Ali'nin mezkûr yazısı) ilk maktuller arasındadır.

[2] Müslüman ahali, ağa ve beyler umumiyetle bu müstahkem yerlerde otururlardı.

[3] 16 Şaban 1266 tarihli mezkûr irade melfuflarından Vidin Valisinin tahriratı.

[4] «Tatar Hasan kullarınızın ihracından bir gün sonra Vidin'e bir saat mesafede olan kariyeleri dahi tahrik edilip isyan ettirmiş oldukları (için) posta caddesi şimdilik kapalı olup işbu zuhûrât dahi kayık ile Lom'a kadar ihrac...» (16 şaban 1266 tarihli mezkûr irade melfuflarından Mehmet Rüştü mühürlü tahrirat). — Edirne'den her çarşamba Rumeli tarafına üç tatar (Postacı) çıkar ve bunlardan biri Vidine giderdi. Edirne ile Vidin arasındaki mesafe 109 saat idi. (Ubicini, Lettres sur la Turquie, Paris 1851, S. 197).

[5] Kapıcıbaşı Ali'nin mezkûr tahriratı.

[6] İsyanın daha başlangıcında asilerle temasa geçmiş olan Kapıcıbaşı Ali Aganın mezkûr tahriratına göre, Vidin, Belgradcık, Lom reayası aynı günde ayaklanmıştır. Bu da, burada daha önce geniş bir isyan hazırlığı yapıldığını teyideder. Gerçekten biz isyanın Rakoviça'da bir komite tarafından hazırlandığını biliyoruz. (Bak ileride bölüm V).

istiyorlardı [1].

Âsiler, her şeyden evvel silâhlanmağa ve isyanı genişletmeğe çalışmakta idiler [2]. İsyan şimdiden oldukça geniş bir bölgeyi kaplamıştı ve başlıca merkezler muhasara altında idi. Âsilerin mıktarı, sonradan tahmin edildiğine göre, her halde 10 binden aşağı değildi [3]. Hükümetin korktuğu gibi, bu ayaklanmanın *"bir büyük silsile-i isyâniyenin ucu olması„* dahi hatıra geliyordu [4] ve hükümet bu korkusunda büsbütün haksız da değildi; zira âsiler, komşu sancaklara kol kol tahrikciler göndererek isyânı yaymağa çalışıyorlardı. Meselâ bu arada, 1841 de mühim bir isyan hareketine sahne olan Niş sancağı dahilinde Berkofca kazası civarına yirmi kadar âsinin gelerek halkı isyana teşvik ettiğini görmekteyiz. Keza Şehirköyü'ne de bu gibi bazı tahrikciler geldi [5]. Neticede Niş mutasarrıfı isyanın bu tarafa sirayetinden ciddî olarak endişelenmiye başladı ve Sofya'dan Berkofca ve Şehirköy'üne ikişer bölük süvari askeri getirtmeye mecbur oldu. Şarka, Niğbolu tarafına giden tahrikâtcılar ahaliyi ayaklandırmak için cebir kullanmaktan dahi çekinmiyorlardı [6]. İsyan haberleri bütün Rumeli'de mübalâğalı bir şekilde yayılmakta idi [7]. Bununla beraber Bulgaristan'ın diğer sahalarında bir hareket görülmedi. Yalnız ortalık sakinleştikten sonra, âsîler arasında Sofya, Tırnova, hattâ Filibe tarafla-

[1] Kapıcıbaşı Ali'nin mezkûr tahriratı.

[2] «Reaya-i merkûme icra olunan nesâyih ve tenbihâtı dinlemeyip cemiyet-i isyaniyelerini tezyide ve daire-i ihtilâli tevsia çalışdıklarına mebni...» (16 Şaban 1266 tarihli mezkûr irade melfuflarından. Vidin Valisine yazılan tahriratı mahsusa).

[3] İsyan bastırıldıktan sonra tanzim olunan bir lâyihaya nazaran (132 No. lu irade melf.) Vidin etrafında 3 bin, Belgratcık kazasında 3 bin, Lom civarında Topolovitza (طوبولوفجه) köyünde 700-800 kadar reaya toplanmıştı. Kapıcıbaşı Ali'nin mezkûr tahriratına göre ise yalnız Belgradcık'ta âsîlerin adedi sekiz-dokuz bine yükselmekte idi. Gönderilen diğer vesaikten, isyan eden köylerin 88 e yükseldiğini kat'î olarak bilmekteyiz. (14 ramazan 1266 tarihli mez. İ. melf. Rıza Paşanın tahriratı).

[4] 16 şaban 1266 T. mez. İ. melf. Vidin'e gönderilecek Ferik Rıza Paşaya verilen tâlimat-ı seniyye müsveddesi.

[5] Mez. İ. - Sofya muhassılı İsmail Paşa'ya göre bu tahrikâtçılar arasında «yabancı Sırplılar dahi» bulunmaktadır (mez. İ. Sofya muhassılı İsmail Paşa'nın tahriratı).

[6] Sofya muhassılı İsmail Paşanın mezkûr tahriratı.

[7] Arş. 27-5, İ. 20 ramazan 1266, melf. Rumeli mutasarrıfı Hurşit Paşanın tahriratı.

rından gelmiş kimselere rastlandığını ve bunların memleketlerine dönmelerine müsaade edildiğini hatırlatalım [1]. Ömer Paşanın [2] iki ay sonra isyan hafiflemeğe yüz tuttuğu bir sırada Niş'den gönderdiği tahkikat raporunda da, Vidin isyanının bütün Bulgaristan'ın ayaklanmasına bir başlangıç olduğu ileri sürülmektedir [3]. Biz, bu noktayı ilerde münakaşa edeceğiz [4].

§— Acaba memleketin çok nazik bir yerinde patlak veren bu tehlikeli isyan karşısında hükümetin tuttuğu yol ne olmuştur? Tabiî bu hususda evvelâ, mahallî makamların aldıkları tedbirleri araştıracağız.

İsyan Vidin'de duyulur duyulmaz vali Ziya Paşa [5], "maksatları ne idiği bilinmek ve ifâ-i nasihat ve olvechile temin ve taltiflerine bakılmak„ üzere âsîlerin yanma kalabalık bir heyet gönderdi. Bu heyet, "Vidin vücûhundan„ ve "varoş çorbacılarından„ bazı kimselerle metropolidin seçtiği bir kaç papazdan mürekkepti [6]. Nasihatcılar, reayayı Vidin civarındaki dağlara çekilmiş buldular. Âsîler onlara, daha ziyade toplanıp düşünmek istediklerini, bunun için şimdilik yanlarına kimsenin gelmemesini, aksi takdirde vuracaklarını bildirdiler [7]. Gerçekten gönderilenler üzerine ateş açtılar ve bu yüzden vukua gelen çarpışmada reayadan bir kaç kişi öldü [8]. Yalnız yanlarına kabul ettikleri çorbacı Stoyan (استويان) ile rahip Dimitri'ye, "bizim derdimiz *mültezimlerden* ve *köy ağalarından ve subaşılardan* vesairedendir„ diyerek başlıca şikâyetlerini söylediler. Fakat Vidinlilerle katiyyen müzakere edemiyeceklerini, şikâyetlerini

[1] Arş. 32-4, İ. 127, 7 şevval 1266, melf. Rıza Paşanın tahriratı.

[2] Kırım harbinde baş kumandanlık mevkiine getirilen meşhur Ömer Lûtfi Paşa. Bu sırada Rumeli Ordusu müşiri idi. (Bak. S. 14, Not 2).

[3] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266. melf. Rumeli Ordu-i Hümayûnu müşiri Devletlû Ömer Paşadan Serasker Paşa canibine gönderilip sadarete sunulan tahrirat.

[4] Bak. bölüm V.

[5] 1849 da Vidin Valiliğini yapmakta olan Ağa Hüseyin Paşanın vefatı üzerine yerine eski Tırhala mutasarrıfı Ziya Paşa gönderilmişti (Lûtfi, VIII, 178). Lûtfi, 14 sene (1249-1260 ve 1262-1265 senelerinde) Vidin valiliğinde bulunan Hüseyin Paşa gibi kuvvetli bir idarecinin buralarda isyancıların baş kaldırmasına meydan vermediğini işaret etmektedir (Lûtfi, VII, 11).

[6] Arş. 14-1245, 16 şaban 1266, melf. Vidin valisinin tahriratı.

[7] Arş. 20-2, İ. 17, 16 şaban 1266, melf. Vidin Meclisinin mazbatası.

[8] Kapıcıbaşı Ali'nin mezkûr tahriratı

ancak İstanbul'dan gönderilecek bir memura bildireceklerini ilâve ettiler[1]. Bu vaziyet karşısında Vidin'de resmî makamlar, *"hasbelmevki' kuvve-i cebriye uyamıyacağı„* düşüncesile, o zaman için daha ileri gitmek istemediler. Bununla beraber, kaza merkezini gittikçe sıkıştıran ve toplulukları büyüyen âsîlerin hiç olmazsa gözlerini korkutmak ve bu suretle dağılmalarını temin etmek üzere İstanbul'dan ihtiyat kuvveti olarak iki tabur piyade ve bir alay süvari askeri istendi[2].

İstanbul'a ilk haberler gelir gelmez Babı Âlî, Vidin valisine, hadisenin genişlemeden derhal bastırılması için "tedâbir-i mahalliyenin kuvvetli ve etraflı tutulması„ emrini gönderdi[3]. Sadrazamın şu sözleri, hadise karşısında uyanan endişeleri çok açık göstermektedir: *"Hususan asrın nezaketi*[4] *ve Sırbistan'ın oralarâ civariyeti münasebetile bir küçük vakanın pek uzun kîl ü kallere sebebiyet vereceği bedihî olduğundan bu şeylerin etrafta duyulmasına bile vakıt bırakılmaksızın hemen hakimane tarik ile def'i çaresine bakılması ehemmi- mehamdan„* dır[5]. Hükümet, hâdisenin bilhassa *hakimane* bir şekilde bastırılmasını gerekli bulmakla beraber, her ihtimale karşı askerî tedbirler almak lüzûmunu da hatırdan çıkarmadı; derhal Rumeli'deki asker mevcudu tespit edildi[6].

Sonradan hâdise hakkında yeni haberler geldikçe, İstanbul'da endişe gittikçe artmış ve hükümet, meseleyi bütün ehemmiyetiyle gözönüne alarak bu husus için, isyanın zuhurundan on gün sonra (11 şaban 1266 - M. 22 haziran 1850) bir *meclis-i meşveret* toplamıştır. Bu mecliste, "bir dakika vakıt zayi' edilmeyerek hemen eser-i ihtilâlin indifaı çaresine„ bakılması için mühim kararlar veriliyor: Evvelâ Silistre, Şumnu ve Ruscuk'dan Vidin'e *asakir-i nizamiye* gönderilmesi ve Bükreş'ten bir tabur askerle Yerköyü'den bir bölük topcunun, icabında nehrin ötesine geçmek üzere, Vidin

[1] Mez. lâyiha.

[2] 16 şaban 1266 tarih ve 17 numaralı irade melf. Vidin meclisi mazbatası.

[3] Arş. 19-1, İ. 14-1245, 16 şaban 1266, arz tezkiresi.

[4] Bu tarihte 1848 ihtilâllerinin yatışmasından henüz çok zaman geçmediğini, Çar'ın askerlerini daha Eflâk'tan çekmediği gibi Avrupa üzerinde de siyasî nüfuz ve baskısını artırdığını gözönüne getirelim.

[5] 14-1245 numaralı mezkûr irade melf. Vidin Valisine yazılan tahrirat.

[6] 9789 kişiden mürekkep olan bu kuvvet, Vidin, Niş, Belgrat, Sofya, Tırnova, Ruscuk, Şumnu, Silistre, Babadağı, Edirne ve Filibe'de dağılmış bir vaziyette idi. (Mez. irade, Hassa müşirinin tezkiresi ve leffi).

karşısında Kalafat'a gitmesi[1] karar altına alınıyor. Diğer taraftan Vidin, Niş ve Rumeli Valilerinin değiştirilmesi düşünülüyor[2]. Bulgaristan'ın her tarafına, vali ve mutasarrıflara uyanık ve tedbirli bulunmaları için ayrı ayrı tahriratlar yazılıyor[3]. Nihayet isyanı yatıştırmak, icabında askere kumanda etmek üzere Ali Rıza Paşanın[4] Vidin'e gönderilmesi düşünülüyor. Rıza Paşaya verilen talimat[5], Babı Âlî'nin bu isyan karşısında düşüncelerini açık bir şekilde gösterdiğinden dikkatle tahlile değer. Talimatın esas noktaları şunlardır: Evvelâ, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hükümet şiddet gösterilmesinden ve hâdisenin büyüyüp dal budak salmasından ziyadesiyle kaçınmaktadır. Paşanın ilk vazifesi, *"hâdise-i mezkûreyi kan dökülmeksizin ve vesâil-i şedîdeye muhtac olmaksızın tedabir-i maneviye ve usul-i hakimane ile def' eylemeye„* çalışmaktır. Şayet bu bir netice vermezse, o zaman *kuvve-i nizamiye* kullanarak isyan derhal bastırılacaktır. Zira bu hal devam ederse isyanın büsbütün yayılmak tehlikesi vardır. Fakat "imâl-i kuvvete ihtiyac göründüğü halde yine usul-i rıfk u mülâyemet elden bırakılmayıp ziyadesiyle merhametkârane olunmak ve bezı sebükmağzanın eser-i tesvilâtı altında hareket eylemiş olan aceze-i ahalinin hasar görmemesine ve *lüzumsuz olarak ferdin burnu kanamamasına kemaliyle dikkat kılınmak„* lâzımdır. Hükümet, bilhassa müslüman ahalinin intikam hareketlerinden ve taşkınlıklarından korkmaktadır: "Farazâ ahaliden bazıları bu harekât-ı harbiyeyi zuumlarınca zaman-ı fırsat ittihaziyle onlar dahi bir koldan reaya üzerine hücum etmek.. gibi şeylere tasaddî eylemek vadilerinde bazı halât vukua gelecek olur ise bunun ne-

[1] Malûm olduğu üzere 1848 de Bükreş'te çıkan ihtilâl dolayısile Eflâk'da bir Osmanlı işgal ordusu bulunmakta idi (Bak. S. 14).

[2] Vidin Valiliğine, o sırada Halep Valisi bulunan Halil Kâmili Paşanın getirilmesi düşünüldüyse de Ziya Paşanın yine bir müddet vazifesinde bırakıldığını ve ancak bir buçuk ay sonra azledilerek yerine Ali Rıza Paşanın tayin edildiğini görüyoruz.

[3] 17 numaralı mezkûr irade melf. Edirne ve Silistre valilerile Niş Mutasarrıfına ve Sofya ve Filibe Kaymakamlıklarına gönderilen tahrirat.

[4] Ali Rıza Paşa askeriyeden yetişme bir paşa idi. Onun 1844 de Arnavutlukta Tanzimat islâhatının tatbiki ve 1846 da Bedirhan bey tahkikatı gibi önemli işlere gönderildiğini ve nihayet 1848 de ferik yapıldığını biliyoruz. (M. Süreyya, Sicilli Osmanî, III, 547).

[5] Ferikanı kiramdan bu defa memuriyeti mahsusa ile Vidin canibine izam buyurulacak Rıza Paşa hazretlerine tâlimatı seniyye müsveddesi. Bak. vesika. V.

tayic-i vahîme ve muzırrası hesaba gelmez„ denmektedir. Nihayet Paşanın son bir vazifesi de isyanın sebeplerini, Sırpların vaziyetini ve umumiyetle Bulgaristan'daki durumu araştırıp merkeze bildirmektir.

İşte Babı Âlî'nin isyan karşısında seçtiği hareket hattı budur. Osmanlı hükümetinin düşüncelerine hâkim olan nokta isyanın, her halde devletin başına bir gaile açmadan derhal bastırılması meselesidir. İsyan uzar, veya bastırılırken başıbozuklar yolsuz hareketlere saparsa bunun büyük gailelere sebebiyet vermesi - hele böyle nazik bir zamanda - hükümeti pek korkutmaktadır. Şüphesiz bunun da başlıca sebebi, çok defa olduğu gibi, işe yabancıların karışması ve hâdisenin büyük bir siyasî mesele haline inkılâp edivermesi ihtimalidir. Hükümetin bu korkusunu büsbütün haklı gösteren bir nokta da bilhassa o sırada 1848 ihtilâlleri neticesinde milletlerarası durumda husule gelmiş olan gelişmelerdir.

§— İstanbul'da bunlar düşünülürken, Vidin'de hâdiseler süratle gelişmekteydi. Âsîler, Vidin kalesine bir iki saatlik bir mesafeye kadar gelmişlerdi. Kasaba civarındaki değirmenler ellerine düşerse Vidinliler aç da kalabilirlerdi. Bu durum karşısında meclisi tahakkümleri altında buluduran ağalar[1], halk arasından başıbozuk kuvvetleri teşkil olunarak harekete geçilmesini kabul ettirdiler. Meclise dahil bulunan defterdar, hakim ve müfti efendiler de bunu teşvik edici bir tavır aldılar. Vali buna karşı bir şey yapamadı. Vidin vücûhundan (âyânından) Hacı Sabri, Yaşar, Mustafa ağalarla Ahmet beyin iştirak ettiği ilk çete, âsîleri nasihatla yola getirmek için gidiyordu; fakat başıbozuklar nasılsa bu maksatla yanlarından ileri gönderilen rahip ve çorbacıların ve âsî Bulgarların üzerine atıldılar[2]. Âsîler yüzden ziyade maktûl bırakarak

[1] Ağaların Vidin meclisindeki tagallüplerini şu hâdise de çok güzel gösterir: «Bu fesat sizden neş'et etmiştir, size dahi emniyet caiz değildir diyerek despotun ve âzadan olan sair kocabaşı ve çorbacıların tekdir ve ta'zirile meclisten tard olunduktan sonra mühürleri ahzolunup...» (Mez. lâyiha).

[2] Lâyihaya nazaran başıbozuklar, bu rahip ve çorbacıları, daha âsîlerin yanına varmadan öldürmeğe teşebbüs etmişler ve Bulgarların üzerine birden hücuma geçmişlerdir. Halbuki Kapıcıbaşı Ali'nin tahriratına göre umumiyetle âsîler, gönderilen nasihatcıları dinlemeyip ateş açtıkları için başıbozuklar da «mukabele-i bilmisilin icrasında tekâsül» etmemişlerdir (Arş. 21-3, İ. 22, 20 şaban

kaçıştılar. Ertesi gün "vücûhtan ve köy ağalarından„ Osman bey de beş on süvariyle nazır mahallesi köyünde birkaç reayayı telef etti[1]. Âsîlerin dağıtılmasında büyük rol oynıyan 400 - 500 kişilik asıl büyük başıbozuk kuvveti kapıcı başıAli ağanın idaresinde, Vidin'den 18 haziranda (7 şaban) harekete geçti. Bu kuvvet, evvelâ İstanbul'a giden yol üzerindeki boğazı tutan âsîleri dağıtarak derbende hâkim Akçar palankasını zaptetti (18 haziran). Ertesi gün Lom'a gidilerek daha önce Molla Feyzi ve Hacı Abbas adlı iki sergerde idaresinde hareketę geçmiş olan başıbozuklarla beraber buradaki asîler perişan edildi. Sonra Belgratcık üzerine hareket eden başıbozuklar, âsîleri burada da dağıtarak - ayni vesikaya tâbi olursak - Belgratcık kalesine "bir kedersiz„ girdiler[2]. Halbuki isyan bastırıldıktan sonra yazılmış olan bir lâyıhaya nazaran[3], bu başıbozuk takımının Belgratcık civarında "üçbin kadar Bulgarın üzerine hücum ederek içlerinden dört beşyüz kadarını tüfekten ve seyften geçirmiş ve maadasını kaçırmış oldukları halde kaleye girdikleri„ ve içerde de bazı müessif hâdiselere sebebiyet verdikleri anlaşılmaktadır[4]. Başıbozukların devleti müşkil mevkie sokan bu uygunsuz hareketleri karşısında Vidin Valisi hiç bir şey yapamadı[5]. Hülâsa, isyan esas itibarıyla bastırılmış sayılırsa da hadiseler İstanbul'un hiç istemediği bir şekilde gelişmişti. Dikkati çeken bir nokta da, adedce o kadar üstün olan âsîlerin nisbeten küçük başıbozuk kuvvetleri tarafından bu kadar çabuk ve kolay dağıtılabilmesi keyfiyetidir. Bunda, âsîlerin dağınık bir şekilde hareket etmelerinin rolü olduğu gibi, ekseriyet itibarile

1266, melf.). Başıbozukların hareketi devlet namına bir isyanı yatıştırmak değil, daha ziyade müslüman ağalar lehine mevcut ictimaî vaziyeti idame için yapılan şiddetli bir aksülâmel mahiyetindedir. İsyandan bahseden eserlerin temas etmemiş olduğu bu noktayı ilerde etrafıyla izah ederek isyanın bu esas ictimaî karakterini belirtmeğe çalışacağız (İlerde bölüm VIII).

[1] Mez. lâyiha.

[2] Arş. 21-3, İ. 22, 20 şaban 1266, melf. Mehmet Rüştü mühürlü tahrirat.

[3] Arş. 26/4, I. 132, melf.

[4] Bu şiddetli hareketleri hükûmet hiç bir zaman tasvib etmiyor. Sonraları Vidin'den gönderilen bir tahriratta «bilâ mucip mahall-i cümhûrun gayrıda kırk elli nüfus idamına sebep ve mütecasir olanların icra-i muhakemelerinde» kusur edilmiyecektır, deniyor. (585 numaralı mezkûr irade melf.). Müslüman ve hırıstiyan maktullerin ailelerine hükümet tarafından ayrılmış olan tahsisat ayda 1585 kuruşa yükselmektedir. (Arş. 48-2, İ. 40, 13 muharrem 1268, Arz tezkiresi).

[5] Mez. Lâyıha.

silâhsız bulunmalarının da büyük tesiri olmuştur[1]. Bu harekâttan 10-12 gün sonra padişaha sunulan bir arz tezkiresinde "fesadın sükûnet-i indifâından„ bahs edilmektedir[2]. Bununla beraber isyan tamamiyle sönmemişti; kasabalar civarından atılan reayanın ancak bir kısmı köylerine dönerek işlerile uğraşmağa başlamış, diğer kısmı ormanlara sığınmıştı[3]. Öte taraftan dağlık mıntakalar ahalisi de henüz tamamen inkiyat etmediği gibi[4] başıbozuk taarruzlarından dehşete kapılan bir kısım reaya da sırp hududuna doğru kaçmıştı.

§— Yukarda görüldüğü üzere, Vidin'e "memuriyet-i mahsusa„ ile tayin olunan Rıza Paşa, ancak Ramazan ayı başlarında (1850 Haziran) Ruscuk'a varabilmişti. Vidin'e gönderilecek kuvvetler henüz gelmediğinden Paşa, burada etrafa tekitler göndermekle meşguldü[5]. Halbuki bu tarihe kadar Vidin'de başıbozukların müdahalesile epey işler olup bitmişti. Vidin'e muntazam askerî kuvvet gönderilmesi hakkında 16 şabanda karar verildiğine göre hemen bir aylık bir zaman zarfında hiç bir şey yapılmamış ve isyan yolsuz olarak ancak, hükümetin o kadar çekindiği başıbozuk kuvvetlerinin müdahalesile bastırılmıştı[6].

[1] Bulgarlardan bir kısmı ancak balta, tırpan ve orak gibi âletlerle silâhlı idiler (132 numaralı mez. irade melf. Rıza Paşanın tahriratı). Ayni şeyleri Jireçeck de söylemektedir (Geschichte der Bulgaren, 546).

[2] Mez. irade.

[3] Arş. 21-3, İ. 22, 20 şaban 1266, melf. Mehmet Rüştü mühürlü tahrirat.

[4] «Vidin havalisinin emniyet-i münselibesi iade olnnup reaya-i mütehaşşide yerli yerine dağılmış ve Balkan ve Belgradcık kazasının dağ kolunda kâin bazı karyelerde tecemmü' eden reayanın dahi... şimdiye kadar kâr ve kispleriyle ve ırz u edeplerile iştigale başlamış olacağı...» (Arş. 22-4, İ. 48, 28 şaban 1266, arz tezkiresi).

[5] Arş. 25-3, İ. 127, 12 ramazan 1266, melf. Rıza Paşanın tahriratı.

[6] Başıbozuk çetelerinin harekete geçmesi idaresizliğin bir neticesiydi. «Hasbelmevki' reaya-i merkumeye *zerretünma kuvve-i cebriye* irae olunmayıp daima nevaziş yollu muamelât ve taltifât ile celb-i asayişlerine» çalışılması (14-1245 No.lu irade melf. Vidin Valisinin tahriratı) hiç bir müspet netice vermemişti. Fakat isyanın devamı reayanın isteklerinden esasen kuşkunlanmış olan ağaların kendi başlarına harekete geçmelerini mucip oldu. Vidin'den gelen bir tahriratta deniyor ki: «bunların (âsîlerin) çarçabuk tefrik-i cem'iyetlerine Vidin'de mevcut olan piyade ve topçu asâkir-i muvazzafa-i şahanenin bir kaç bölüğü muktedir iken nasıl ise başıbozuk askeri tertibine canib-i Meclisten lüzum gösterilmişti» (Mez. Lâyıha). Bu hususta müslüman âzanın bazı cebrî hareketlerine

Rıza Paşa, ancak ramazan ayı ortalarına doğru, İstanbul'dan ve Şumnu'dan aldığı askerle, Tuna yoliyle Vidin'e hareket edebildi. Başıbozuk harekâtından sonra da itaatsizlikte israr ederek dağılmıyan reayanın nihayet bu askerin gelmesile cesaretinin kırılacağı ümidinde idi[1]. Paşa, yol üzerinde Lom'a bir bölük süvari bıraktıktan sonra İsmail Paşa'yı üç bölükle Belgratcık'a göndererek bu askeri lâzım gelen yerlere taksim ettirdi[2]. Az sonra Vidin'e Yenipazar'dan üç piyade taburu daha geldi. Bununla beraber Sırbistan hududunda toplanmış olan bir kısım reayayı yatıştırmak ve dağıtmak bir türlü mümkün olamıyordu. Bunlar ailelerini de bu tarafa çekmekte ve fırsat buldukça itaat göstermiş bulunan yakın köyleri tahrike çalışmakta idiler. Sadrazam tarafından kendilerine gönderilen "iki kıt'a buyrultu-i sami„ ile Bulgarca beyannamelerin hiç bir tesiri olmadı[3]. "İşbu kariyeler Balkan tarafı ve çite (Sırp hududu) muttasıl olmakla öyle müdârâ ile yatışmaları„ mümkün görülmüyordu[4]. Nihayet Bosna'ya vazife ile gitmekte olan Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşa, Niş'den yazdığı bir yazıda, artık bunların zorla yatıştırılması lâzımgeldiğini bildirdi[5]. Paşa diğer taraftan, Sırbistan'a geçecek âsîlerin beylik tarafından katiyyen kabul edilmemesi hususunu da sağlam bir şekilde halletti[6]. Bu tedbirler

ve valinin ekseriya onlara tâbi olmak zaruretinde kaldığına yukarıda işaret etmiştik. Başıbozukların müdahalesile isyan kısmen yatıştıktan sonra bir iradede itiraf edildiği üzere, «Rıza Paşa hazretlerinin oraya vusulünden evvel def'-i ihtilâl için ittihaz kılınmış olan tedabirin *yolsuzluğa eseri olmak üzere* hayli kan dökülmüş ve pek çirkin ve uygunsuz şeyler» vuku bulmuştur (Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266). Vali Ziya Paşa da bilâhara bu yüzden azledildi (Arş. 32-4, İ. 127, 27 şevval 1266). Hükümet âsîler kadar müslüman ahalinin de heyecanını önlemekle oğraşmış, meselâ Rıza Paşa Belgradcık'ta bunların taşkınlıklarına mani olmak için buraya bir tabur asker göndermek zorunda kalmıştır (Arş. 26-4, İ. 132, 14 ramazan 1266, Rıza Paşanın tahriratı). Başka bir kaynak da muntazam askerin gelişinin «reaya-i merkûmeye tesliyetbahş olduğunu» söyliyerek bu karakteristik vaziyeti teyid etmektedir (Mez. Lâyıha).

[1] 132 No.lu mez. irade, Arz tezkiresi.

[2] Mez. irade, Ali Rıza Paşanın tahriratı.

[3] Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266, melf. Vidin Valisinin tahriratı.

[4] Mez. irade melf. Rahva (Orehovo) (راجوه) karyesi müdürü Osman efendinin tahriratı.

[5] Bunlar takriben 1200 aileden mürekkep 15 kadar köyden ibaretti. (Mez. irade melf. Ömer Paşanın tahriratları).

[6] Arş. 32-4, İ. 127, 6 şevval 1266, Belgrad muhafızı Vasıf Paşanın tahriratı.

tesirile olacak ki az sonra Sırp hududunda dolaşmakta olan reayanın hep birlikte dönüp af dilediklerini görüyoruz [1]. Nihayet 21 ramazanda (31 temmuz 1850) arz tezkiresinde, Padişaha, "hey'et-i isyâniyenin âsâr-ı bâkiyesi dahi külliyyen mündefi' olduğu„ müjdelenebilmiştir [2].

---

[1] Mez. irade melf. Rıza Paşanın tahriratı.

[2] Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266, Arz tezkiresi.

VİDİN İSYANI VE SIRBİSTAN

Son âsilerin de sırp hududundan yerlerine dönmesiyle beraber isyan harekâtı sona ermişti. Sırbistan'la münasebetlerin bu isyanda da ne kadar mühim bir yer tuttuğu, hâdiseler takib edilirken şüphesiz gözden kaçmamıştır. Şimdiden söyliyelim ki Vidin isyanında umumiyetle sırp tesiri büyük olmuş, fakat neticede sırp hükümeti yatıştırıcı bir siyaset tutmak zaruretini anlamıştır. Niş isyanında Sırbistan'ın rolüne ve umumiyetle Sırpların Bulgarlara ne gözle baktıklarına dair yukarda malûmat vermiştik. Aşağıda Vidin isyanının devamı müddetince umumiyetle Sırpların tesirini, Sırbistan'ın güttüğü siyaseti ve Babı Âli'nin muhtelif teşebbüslerini anlatacağız.

Yukarda görüldügü üzere, bir kısım sırp ihtilâlcileri, Bulgarlar arasında İslâv birliği nâmına tahrikâtta bulunurken, kendi memleketlerine kaçan bulgar komitecilerini de teşvik ve himayeden geri kalmıyorlardı. Sırbistan ile hemhudut bulunan mıntakalardan (Niş ve Vidin sancakları), bir çok Bulgarlar o tarafa geçmekte ve umumî bir kıyam için Sırpların yardımını temine çalışmakta idiler [1]. Hatırlanacağı üzere, 1849 nisanında hududu gizlice geçerek Vidin havalisine giren ihtilâlciler "Sırbistan'dan 10 bin asker geliyor„ diyerek ahaliyi isyana davet etmiş ve kıyamın umumîleşmediğini görünce kendilerine iltihak eden köylülerle beraber sırp hududuna çekilmişlerdi. 1850 Vidin isyanında ise Babı Âlî, Sırplarla Bulgarlar arasındaki bu münasebetleri mütemadiyen göz önünde tutmak mecburiyetinde kalmıştır. Gerçekten bu sefer de, Sırpların yardım ve himaye edecekleri ümidi Bulgarları harekete geçiren başlıca âmillerden biri olmuştur. Bulgarlar, isyana kalkmadan önce, Belgratcık Knezi Tsolo'yu ve Topolof'u yardım temini maksadile Sırbistan'a göndermişlerdi [2]. Sahra nahiyesi müdürünün tahkikatına nazaran, Belgratcık nahiyesinde ilk olarak isyan eden reayanın Rakovitza manastırındaki toplantılarında da bilhassa Sırp yardımı bahis mevzuu olmuştu [3]. Yardım isteği Sırplar tarafından reddedilmiş

[1] Bak bölüm V.

[2] N. Staneff, Blgarya pod igo, S. 331.

[3] Arş. 19-1, İ. 14-1245, 16 şaban 1266, melf. Vidin Valisinin tahriratı.

olmakla beraber Bulgarlar, yine onların müdahalede bulunacakları ümidini beslemekte idiler. Şöyle düşünüyorlardı: Eğer biz ayaklanıp Vidin yollarını kesersek ve bunun üzerine müslümanlar bize taarruz ederse Sırplar bize muhakkak muavenete koşacaklardır[1]. Âsiler, muvaffak olamazlarsa, hiç olmazsa, Sırbistan topraklarına sığınabileceklerini hesaplamakta idiler. Bregovalı (برعوملی) bir çorbacı da, isyandan sonra verdiği bir ifadede, "Rakoviça'lıların gelip durmayıp kalkın bize Sırptan iane olunacaktır„ dediklerini itiraf etmektedir[2]. Fakat muayyen bir hareket hattı tâkibine mecbur olan Sırp hükümetinin aldığı tedbirler karşısında nihayet, Bulgarlar'ın bu ümidi suya düşecektir. Sırp hükümeti, bu isyan karşısında, esas itibarile, çekingen bir politika takibetmiş ve isyanın genişlemesine müzaheret etmek istememiştir. Onu bu şekilde harekete zorlıyan âmiller nelerdir? Burası isyanın nisbeten çabuk bastırılmış olması meselesile de yakından ilgili bir noktadır. Bu âmillerin başlıcalarını şu suretle sıralayabiliriz: Evvelâ Aleksandr Kara-yorgeviç'i Mihal Obrenoviç yerine prenslik tahtına çıkaran ihtilâlde Osmanlı devleti birinci derecede rol oynamıştı ve Babıâli, bu ihtilâli başarmış olan Sırp ileri gelenlerinden Vuçiç'i ötedenberi himaye etmekte idi. Rusya hükümeti ise Aleksandr'm beyliğe getirilmesini Osmanlı Hükümeti nezdinde protesto etmişti. Binaenaleyh Aleksandr, aynı zamanda veli nimeti sayılan metbûuna karşı entirika çeviremezdi. Esasen 1842 de Mihal'in devrilmesini mucibolan sebeblerin en mühimlerinden biri, yukarda da temas ettiğimiz gibi, 1841 Niş isyanına karışmış olması idi[3]. Şu halde Aleksandr beyin, asî Vidin Bulgarları lehinde herhangi bir hareketi, metbû devletin, Osmanlı Devletinin düşmalığını çekebilirdi ve buna karşı o, Rusya'nın hamiliğine de güvenemezdi. Diğer taraftan Sırp hariciyesi başında bulunan Avram Kâhya da (Abraham Petroniyeviç), yukarda Yugoslav birliği lehinde temayülle-

[1] Mezkûr tahrirat.

[2] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Bregova karyeli İlya (ایلیا) çorbacının takriri.

[3] 1841 de Sırbistan'a da uğramış bulunan Blanqui, «Türkler Mişel'in ve onunla beraber Obrenoviç ailesinin beylikten atılmasını 1841 isyanının tekerrürüne mani olacak bir garanti şeklinde telakki etmişlerdir kanaatındayım» diyor (S-R Taillandier, La Serbie de karageorge et de Miloch, Paris 1872, 376). Bu iddiayı Ranke de teyit etmektedir (L. von Ranke, Serbien und die Türkei, Leipzig 1879, 262).

rini gördüğümüz halde, Vuçiç gibi Babı Âli'nin mahmilerinden biri idi [1]. Bütün bunlarla beraber, 1848 denberi Avrupa'yı sarsan millî ayaklanmaların temamen tenkil edildiği bir irtica devresinde böyle bir isyan lehinde yapılacak her hangi bir müdahelenin bilhassa Avusturya tarafında da tasvip edilmeyeceği muhakkaktı. Halbuki Aleksandr'ın Beylik tahtında kalmasına Avusturya çok yardım etmişti [2]. - Buna mukabil Aleksandr'ı, Vidin isyanının bir an önce bastırılmasına temayül ettirecek başka sebebler de yok değildir: Bulgaristan'da isyanın genişlemesi, Sırpların bundan heyecana gelerek Türklere karşı cephe almasını ve Türk siyaseti güden Aleksandr'ı devirip Obrenoviç'leri çağırmasını intac edebilirdi [3]. O zaman Niş'de bulunan Ömer Paşa da, Belgrat'daki ajanlardan aldığı haberlere dayanarak [4] "fesad-ı reaya maddesinin *Rusyalû ile Miloş'un tahrikâtı*„ neticesi olduğunu iddia etmektedir. O, yine lehli ajanın görüşlerini naklederek diyor ki, isyan genişleseydi Rus taraftarı olan Sırp ihtilâlcilerinin, beyin emirlerine kulak asmadan hududu geçip asîlerle birleşmeleri kuvvetle muhtemeldi [5]. Nitekim, görünüşe nazaran, Niğbolu Sancağı kazalariyle Belkoviça'ya ahaliyi isyana tahrik için gelen asîler arasında Sırplar dahi bulunmakta idi [6]. Sırbistan ahalisinin ekseriyeti ve bilhassa gençler, Obrenoviç'lere temayül gösterdikleri gibi [7] bunların Aleksandr Kara-yorgeviç'e ve o zaman idare başında bulunan hükümete karşı harekete geçmek için Bulgar isyanlarından cesaret al-

[1] Miloş Obrenoviç lehinde bir halk ayaklanması neticesinde İstanbul'a kaçmış ve sığınmış olan Avram, yine İstanbul Hükümetinin ısrarıyla Sırbistan'a avdet edebilmişti (S-R Taillandier, mez. eser, S. 353-355).

[2] S.-R. Taillandier, mez. eser, 367.

[3] Staneff de bunu teyit ederek diyor ki: «Sırbistan'da Obrenoviçler partisi Belgrat'daki Bulgar komitecilerinden istifade etmek istiyorlardı.» (Mez. eser, 347).

[4] Belgrat'ta Lenvir (?) لنوير adlı bir leh, Osmanlı hükümetini vaziyetten haberdar etmekte idi. Arşivde bunun gönderdiği Fransızca mektuplar saklıdır. (Arş. 20-2, İ. 17, 16 şaban 1266 melfufları arasında).

[5] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Ömer Paşanın tahriratı.

[6] 17 No. lu mezkûr irade melfuflarından Sofya muhassılı İsmail Paşanın tahriratı.

[7] «Tahkıkat-ı sahîhe-i bendegâneme göre Sırbistan'ın ekser ahalileri, hususiyle genç takımı Miloş'un oğlu Mihal beyi seviyorlar... Miloş'un sohbeti güzar ettikte ballandırarak beyan ederler...» (Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266, melf. Ömer Paşanın tahriratı).

maları daima mümkündü.

Velhasıl, Vidin isyanı, Sırbistan'ın iç işleriyle yakından ilgili bir mesele idi ve bütün bunlar, o zamanki Sırp hükümetini isyan karşısında esas itibariyle yatıştırıcı bir siyaset takibine mecbur etmekte idi. Binaenaleyh, Vidin isyanı için bir vesikada gördüğümüz "tayife-i Bulgarın işbu hareketleri *Rusyalû* ve *Sırplû* taraflarından tasmim olunmuş bir şey„ dir iddiası noktası noktasına doğru olarak kabul olunamaz[1]. Zaten hadiseler de Sırp hükümetinin tuttuğu bu yatıştırıcı siyaseti açık bir şekilde meydana çıkarmaktadır.

1850 isyanı başlar başlamaz, Sahra nahiyesi müdürü, hudutta Sırp arazisinde bulunan Zayçar naçalnik'ı ile temasa gelmiş; Naçalnik vaziyetten haberdar olmadığı ve eğer hududu geçmek istiyenler olursa kendilerini kabul etmiyeceğini bildirmiştir. Mamafih Babı Âli'den İstanbul'daki Sırp kapı-kethüdasına, "Sırp beyinin canib-i saltanat-ı seniyyeye gösterdiği eser-i sadakat ve istikameti mucib-i mahzuziyet olduğu„ ifade olunmakla beraber Sırp hükümetinin samimiyetine tamamile manılamıyordu. Bir müddetten beri yapılan tedarikât İstanbul'da şüphe doğurduğu gibi, Prens'in bu şekilde sadakat sözleri ile Babı Âli'yi oyaladığı ve öte taraftan asîlere yardım ettiği ihtimali de akla gelmekte idi[2]. Nihayet Babı Âli, Sırp Prensi Aleksandr'ın böyle gizli bir maksadı olmasa bile, "Sırbistan ahalisinden efkâr-ı muzırra eshabından olanları dilediği gibi tutmağa iktidar-ı kâmili olamıyacağını„ düşünüyordu. Nitekim 1848 ihtilâlleri neticesinde Tuna ötesinde, Avusturya İmparatorluğu dahilindeki Sırplar Macarlarla muharebeye tutuştuğu vakıt Sırbistan hükümeti, beri taraftan onlara iltihak edenlerin bu hareketine mani olamamıştı[3]. Babı Âlî'nin endişelerini haklı gösteren bir nokta da Bulgar âsîleri arasında bazı Sırpların görünmüş olması idi[4]. Hattâ Bükreş'ten Halim Paşa'nın gönderdiği haberler daha telâşlı mahiyette idi: Paşanın tahkik edemediği bir şayiaya göre, âsîlere icabında yardım etmek üzere Sırbistan hudu-

[1] Esasen aynı vesika, müteakiben, «balâ'da bazı mertebe muharrer olan âsâr-ı taaddiyat dahi reaya-i merkumeyi izharı ma'siyete mecbur etmiş» tir diyerek bu hükmünü kısmen tadil etmiştir (Arş. 16-4, İ. 132, 14 Ramazan 1266, melf. Lâyıha).

[2] Arş. 20-2, İ. 17, 16 şaban 1266, melf. Vidin hadisesine dair meclis-i has kararını şâmil arz tezkiresi.

[3] Meclis-i has'ın mezkûr kararı.

[4] 17 No. lu mezkûr irade, melf. Niş mutasarrafının tahriratı.

duna yakın bir yerde 12 bin Sırp askeri toplanmış ve Sırp sergerdelerinden Kanica (قانجه) adlı knez Bulgarlara başbuğ tayin edilmiştir[1]. Bu haberin, aslı olmasa bile tesirsiz kalmadığı şüphesizdir.

Bütün bunları nazarı itibara alan Babı Âlî, yukarda gördüğümüz gibi, isyan mahalline gönderilen Riza Paşa'ya verilen tâlimatta huduttaki sırpların ahvalini tahkik işini Paşanın başlıca vazifeleri arasına koymakta idi[2]. Mâmafih Sırp hükümeti, daha başlangıçtan itibaren bir şüpheye meydan vermemek için elinden geleni yapmıştır. Sırp hariciye müdürü (nazırı) Avram, derhal, âsîlerin Sırbistan hakkında çıkardıkları şâyiaların tamamen uydurma olduğunu ve Sırbistan'a kaçıp sığınmak isteyeceklerin katiyyen kabul edilmemesi için huduttaki kazalara sıkı tenbihat gönderildiğini bildirdi. Bir müddet sonra da Sırp Başknezi Aleksandr Bey, Sırbistan'a iltica etmek isteyenlerin katiyyen kabul olunmaması hususunda huduttaki makamlara sıkı emirler gönderdiğini Babı Âlî yanında teyit ederek, "bundan böyle dahi ol veçhile ikdâmât ve ihtimâmat-ı kâmilenin icrasında bir veçhile kusur olunmayacağı derkâr bulunmuştur„ sözlerile sadakatını isbata çalışmakta idi. Hattâ bunun için Sırbistan'a kaçmış olan Bulgar âsîlerinden ikisini yakalatarak Vidin'e yolladı. Fakat bunu münasip bir şekilde, yani Sırp halkının Bulgarlar lehinde olan hissiyatını incitmemek için, gizli olarak yaptı[3]. Bundan başka "firarîlerin çitin haricinde tevkif olunmaları ve haklarında bir gûnâ mühaceme ve telef misillû hâlât vukubulmaması„ için Sırp meclisi azasından Stoyan Teştani (استویان تشتانی) adında biri hududa gönderildi[4]. Sırp hükümeti, âsî Bulgarlara fiilî bir yardımda bulunmaktan kaçınmakla beraber Sırp halkının, isyan mıntakasında olup biten hâdiseler tesiriyle heyecanlanabileceğini düşünüyordu. Prens, bir müddet sonra âsîlerin ilticası meselesine ait işleri görüşmek için kendisinden bir memur istenmesi üzerine Daavi nazırı (Adliye nazırı) Aleksi Simiç'i gönderdi. Bulgar komitacıları ekseriya Sırbistan'a kaçıp orada faaliyette bulunduklarından Simiç, mürur tezkerelerinde Sırbistan'a geçen reayanın nereleri

[1] Mez. irade, Ferik Halim Paşanın tahriratı.

[2] Mez. irade, Rıza Paşaya verilen talimat-ı seniyye müsveddesi. Vesikalar kısmı No. V.

[3] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266. melf Aleksandr bey tarafından gelen tahrirat.

[4] Arş. 21-3, İ. 22, 20 şaban 1266, melf. Belgrad muhafızının tahriratı.

gezip ne yaptıkları hakkında kayıtlar bulunması teklifini kabul etti [1].

İşte Sırp hükümetinin gösterdiği bu mutiane siyasete rağmen, Bulgarları teşvik ve himayeden ayrılmıyan ananevî siyasetin, yine ancak hâlin icapları nisbetinde terk edildiğini görmekteyiz. Prens şüphesiz, buradaki Bulgarlar üzerinde Sırp nüfuzunun sıfıra indiğini görmek istemezdi [2]. O, sadece şeraiti hesaplıyor, kendi menfaatlarını düşünüyordu. Nitekim hükümetinin dikkate değer bazı teşebbüsleri, bunu açık bir şekilde gözümüzün önüne koymaktadır.

Başıbozukların şiddetli tedip hareketlerinden sonra isyanın oldukça hafiflediğini, fakat bir kısım reayanın aileleri ile birlikte Sırbistan hududuna kaçtıklarını görmüştük [3]. Bunlar, Sırp Beyine bir arzıhal göndererek Türklere itimat edemediklerini, kendisi bir adam gönderirse ancak o zaman yerlerine dönebileceklerini bildirdiler. Bulgarların kendisine hitap tarzları çok dikkate değer: "Haşmetlû Sırbiya Gospodarı, biz cahil Bulgarların derdi büyüktür. Biz kendimizi gaybettik... Onun için Gospodar, Allah için bize merhamet eyle... Gospodarlık hakkı için sen bize nazar eyle ve halimizi bil ve Devletlû Paşa efendimize halimizi bildir ve mahsûsen bir adamınızı gönder ki keyfiyeti ifade edip bizleri huzuruna çağırıp söyletsin ve eğer senin adamın olur ise gideriz, olmadığı halde cümlemiz helâk oluruz; bizim kendimiz gidip teslim olamıyoruz; zira bizi öldürürler [4]„ İşte, "Haşmetlû Sırbiya Gospodarı„ bu ricayı büsbütün reddedemezdi. Aleksi Simiç, Ömer Paşadan, âsîlerin yatıştırılması işine yardım için Sırplardan bir zabitle Skupçina'dan birisinin gönderilmesini teklif etti. Ömer Paşa, "mûmaileyhin şu ifadesi reayanın kendilerine imalesine bir sebeb-i kavî ittihazından naşi„ olacağı düşüncesile bu teklifi reddetti. Aleksi Simiç sonra gönderdiği bir yazıda da, Bulgarlara yapılan haksız muameleleri ve bu vaziyette Bulgarların mahallî makamlara emniyet edemiyeceklerini ileri sürerek ilk teklifini kabul ettirmekte ısrar

[1] Arş. 28-6, İ. 90, 26 ramazan 1266. melf. Ömer Paşanın tahriratı.

[2] «Bunların (Sırpların) efkâr-ı daimîsi bu havali reayasının taraflarından himayet ve sehabet olunduğunu reayaya bildirmek ve olvechile reayayı kendilerine meylettirmek...» dir (Mez. tahrirat).

[3] Yukarda S. 55.

[4] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Aleksandr beyin tahriratı ve Sahra ve Polomie (?) پلومیه nahiyeleri reayaları tarafından verilen arzıhal.

gösterdi. Halbuki Ömer Paşa, reayanın bundan büsbütün cesaretlenerek isyandan vazgeçmiyeceğini düşünüyor ve artık "bunların kesb-i istihkak edecekleri kuvvei cebriyenin icrası ile yatıştırılmaları„ lâzımgeldiğine inanıyordu[1]. Babı Âlî, asîleri kuvvet istimaliyle dağıtmıya karar verdiği zaman kaçacak olanların huduttan içeri kabul edilmemesi için Sırp beyliğine yeniden katî ihtarda bulundu[2]. Yukarda gördüğümüz gibi reaya da, nihayet hükümetin bu katî tedbirleri karşısında köylerine dönmeğe razı oldular.

Hülâsa neticede, Sırp hükümetinin Bulgarlar lehinde katî bir yardıma girişmekten kaçındığı muhakkak görünmektedir[3].

---

[1] Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266, melf. Ömer Paşanın tahriratı.

[2] «Madde-i isyanda hey'et-i mecmuaları tarafından inat ve ısrar sureti gösterilecek olur ise oltakdirde kuvve-i kâfiye-i askeriye ile üzerlerine varılıp nushan ve cebren tefrik-i cemiyetlerile karyelerine sevk ve i'zamları çaresine teşebbüs olunacağından bu halde dahi şayet birazı hatt-ı imtiyazın içine girecek ve oralarda bulunan memurlar dahi kabul edecek olur ise maslahat külfet ve suubeti mucip olacağına... nazaran bunların Sırbistan'a men-i dühûllarına...» (Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, melf. Belgrad Muhafızı Paşa hazretlerine ve bittasarruf Emaret-i Sırbiyye hariciye müdürü Avram kâhyaya yazılan tahrirat).

[3] Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de isyana ait evrakın tedkikinden sonra yazılmış olan şu ifadeler bu iddiamızı katî bir şekilde teyit etmektedir: «Bu hadisede Sırp emaretinin medhal-i hafîsi olduğuna ve bu sebeble Sırbistan'a memur irsaline dair beyan olunan mülâhazat rey-i mecruh olup, çünki Sırp beyinin şimdiye kadar meşhûd olan eser-i istikamet ve hayırhahîsi ve kendisinin *devam-ı memuriyeti hususunda Saltanat-ı Seniyye'nin muavenet-i aliyyesine istinad ve ihtiyacının delâili meydanda olarak* eğerçi ihtiyar Miloş ile oğlu Mihal'in emel-i kâsitlerine yol bulmak için orada bazı arbedeler çıkarmağa çalıştıkları ve Sırbistan içinde onlara taraftar bulunanların dahi böyle fesatlara karıştıkları ötedenberi umûr-ı malûmedan olduğundan bu Vidin havalisi ihtilâlinde dahi yine bu takımın parmağı ve belki bazı harekât-ı fiiliyesi maznun ve melhuz...» dur dedikten sonra, «Sırplûların bu madde de müzahereti olmuş olsaydı tecemmü etmiş olan on onbeş bin Bulgarlar öyle bir kaç yüz başıbozuk ile perişan olamıyacağı» aşikâr görülmektedir (Arş. 40-1, İ. 265, 3 zilhicce 1266, melf. Meclis-i Vâlâ'daki komisyonun lâyihası). Jireçeck de eserinde, Sırp hükümetinin asîlere karşı hudutlarını sıkı bir şekilde kapadığını söylemektedir (Geshcichte der Bulgaren, 546)

İSYANDA KOMİTECİLERİN ROLÜ

Sırbistan'ın isyan hadiseleriyle alâkasını incelerken burasının Bulgar komitecilerine, bir hazırlanma ve sığınma bölgesi hizmeti gördüğüne işaret etmiştik. Vidin'de bu komiteci faaliyeti, ayrıca tetkika konu olacak derecede önemlidir. Esasen Vidin bölgesi gerek mevkii, gerekse içinde bulunduğu hususî şartlar itibariyle umumiyetle tahrikât için pek müsait bir zemin teşkil etmekte idi. Gerçekten bu bölge, idarî ve içtimaî bakımlardan büyük bir kargaşalık içerisinde bulunduğu gibi, tahrikciler için de sıkışınca hemen Sırbistan'a geçivermek imkânını vermekte idi. Bu sebeble, Vidin isyanında bilhassa Bulgar komitecileri tarafından yapılan tahriklerin mühim bir rol oynadığını görmekteyiz.

İsyan, Rakovitza (راقوويچه) manastırında bir komite tarafından hazırlanmıştı. Burada bir kaç ay devamlı şekilde toplantılar yapılmış [1], yardım temini için Sırbistan'a adamlar gönderilmiş ve isyanı idare edecek çete reisleri seçilerek kendilerine yemin ettirilmişti. Bütün bu hazırlıklardan sonra isyan günü de tesbit olunmuştu [2]. Komitecilerin başlıca kimlerden ibaret olduğuna gelince, bunların arasında evvelâ 1841 Niş isyanını çıkarmış olan bazı kimseleri görüyoruz [3]. Bundan başka Ömer paşanın tahkikatı ile "derece-i yakında bulunduğuna göre *Üsküp ve Niş ve Vidin metropolitleri ve vekilleri* bu eseriyeye dahil„ görünmektedirler [4]. Bu "erbab-ı fesad„ ın, başknez Tsolo [5], veyahut metropolit gibi hükümetin reaya başına tayin ettiği kimselerden mürekkep olması

[1] Arş. 43-1, İ. 690, 9 recep 1267, melf. Meclis-i Vâlâ mazbatası. Manastır, Rakoviça köyü yakınında Sveta-troitsa manastırıdır, (Staneff, Blgarya pod igo, 331).

[2] Staneff, mez. eser, 331.

[3] Arş. 47-1, İ. 160, 8 muharrem 1268, melf. Vidin valisi Ali Rıza Paşa'nın Şekib Efendiye verdiği müzekkire.

[4] Arş. 24-2, İ. 66, 9 Ramazan 1266, melf. Ömer Paşa'nın tahriratı.

[5] Bizim vesikalarda «Başknez Colo (جولو)» şeklinde geçmektedir (Arş. 26-4, İ. 132, Ram. 1266. melf. Lâyıha).

bilhassa dikkate şayandır [1]. Bildiğimiz gibi, isyan çıkar çıkmaz komiteciler, henüz tereddüt gösteren reayayı vaitlerle yahut köylerini yakmak ve yıkmak gibi tehditlerle zorla kendilerine iltihak ettirmişler, her tarafa tahrikâtçı çeteler göndermişlerdi. İşte hadise, bu şartlar içinde Babı Âliye büyük bir ayaklanmanın başlangıcı intıbaını verdi [2]. Gerçekten Niş'e giderek burada başka büyük bir isyan komitesi meydana çıkaran Ömer paşaya göre de, "Bulgaristan hareket-i fesadiyesi, evvelce davranmış olan Vidin eyaleti reayasına munhasır olmayup suret-i umumiyede bulunduğu halde... zuhur eden bazı esbab-ı vakıaya mebni heyet-i umumiyede hareket„ olunamamıştı [3]. Sırbistan'da aylıklı ajanları, baruthaneleri bulunan ve Sırp ihtilâlcileriyle sıkı bir temas muhafaza eden Niş komitesi evrakı arasında bulunan bir mektup bu bakımdan bilhassa dikkate değer. Komitenin Sırbistan'daki adamlarından biri olan mektup sahibi Suno (سونو) bunda diyor ki: "benim çalıştığım yalnız kendim için ve bizim karyemiz için olmayup Türklerin elinde bulunan *umum milletimizi kurtarmak* için„ dir; "Avusturya Sırplûları Macar'dan ayrılarak kendi kendilerine bir Voyvodalık oldular. İnşallahi taalâ ikbalimiz olduğu halde bugünlerde o güneş bizleri dahi ısıtacaktır„ [4] Bu satırlarla komitenin gayesi *bütün Bulgaristan'ın muhtariyeti* olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu komitenin de Vidin isyanında faal bir rol oynadığını, asilere barut ve fişenk tedarikine çalıştığını görmekteyiz [5]. Diğer taraftan Vidin isyanı sırasında Priştine'de, keza Sırp ihtilâlcileriyle sıkı teması

[1] Kırım Harbi esnasında yine Vidin'de vukubulan başka bir isyanda da hadisenin «Meclis-i muvakkatta alenen rüyet olunması merkumlara (çorbacılara) giran gelerek . . . kendilerinin dahi madde-i mezbûrede medhalleri olduğu meydana çıkarak müttehim olacaklarını his» etmişler ve hadiseye, öteden beriden gelmiş serseriferin sebeb olduğunu ileri sürmüşlerdi; (Arş. 62-1, İ. 98. 24 recep 1273, melf. Enis efendinin tahriratı).

[2] Arş. 17, İ. 20-2, 16 şaban 1266 melf. Rıza Paşa'ya verilen talimat-ı seniyye müsveddesi. Bak. Vesika V.

[3] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Ömer Paşa'nın tahriratı.

[4] Ömer Paşa'nın mezkûr tahriratı.

[5] Bu komite reislerinden Stanko (استانقو) Kırım harbi sırasında (1272 şabanında) Vidin mıntıkasında iki yüz köyün ayaklanmasıyle çıkan yeni bir isyanda asîlere, Belgrad'dan tekrar cephane tedarik etmiştir, (Enis efendinin mezkûr tahriratı)

bulunan başka bir komitenin çıkardığı hadise [1] isyanın mahiyeti hakkında hükümetin telâş ve endişesini büsbütün haklı gösterecek mahiyette idi. Fakat burada da hareketin önü çabuk alındı.

Bütün bunlar gösteriyor ki, gayeleri bütün Bulgaristanı ayaklandırarak hiç olmazsa Sırbistan gibi muhtar bir idare temin etmek olan [2] bu komiteciler, garbî Bulgaristan'da ve Sırbistan'da oldukca geniş bir teşkilât kurmuşlardı ve 1850 Vidin isyanının çıkması ile doğrudan doğruya alâkadardılar. İsyan esnasında hükûmetçe bunlardan en azılıları tevkif edildise de hoşnutsuzluğun artıp hadisenin büsbütün büyümesine meydan vermemek için bütün işe karışmış olanların tevkifine gidilmedi [3]. Sonradan Gospodarlık meselesi yüzünden reaya arasında heyacan devam ederken de bu komiteciler yeniden bir isyan çıkarmağa yeltendiler, fakat muvaffak olamadılar. Hükümet, bunlardan en azılılarını yakalayıp Anadolu'ya sürgün etmeği düşündü. Fakat sonunda yine cezrî bir karar verilemedi [4]. Nihayet tahrikât tesiriyle heyacan gittikçe arttığından Rıza paşa yeniden bazı tevkiflerde bulunmak mecburiyetinde kaldı [5]. Bu tarihlerden sonra da Vidin mıntıkasında tahrikât ve heyacan hiç bir zaman eksilmemiş ve Babı Âli hemen her bahar yeni bir isyan tehdidi karşısında bulunmuştur [6].

---

[1] Ömer Paşa'nın mezkûr tahriratı. Hadisenin teskini hakkında, Arş. 24-2, İ. 20-2, 16 şaban 1266, Arz tezkiresi.

[2] Rıza Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir raporda bunu şu sözlerle açık bir şekilde ifade etmiştir: «Bulgarların *Sırplûlar gibi gûya serbestiyet tahsiletmek* zu'mile mütecasir oldukları hareket-i isyaniyeleri...» (Arş. 26-4, İ. 132. 14 ramazan 1266, melf.).

[3] «Mazbata-i mezkûru (Tevkif mazbatası) temhir edenlerin dahi ekserisi bunlardan (erbab-ı fesattan) ma'dût oldukları halde şimdilik sükût muamelesi lâzıme-i halden olmak mülâbesesiyle...». — Niş'de Ömer Paşa tarafından tevkif edilerek İstanbul'a gönderilenlerin adları: Tohar (طوخار), Kosto (قوسطو), Stamenko (ستامنقو), Stanko (استانقو), Marko oğlu Kosto, Mito (ميتو).

[4] İradede bu şu şekilde ifade edilmektedir: «Eşhas-ı muzırranın def'i maddesinin mahallinde etraflıca mütalea ve müzakeresiyle hâlen ve istikbâlen mahzur görünmediği halde icabının icrasına..» (Arş. 42-1, 17 rebiyyülevvel 1267 ve melfufları).

[5] Arş. 44-2, İ. 1531, 29 rebiyyülâhır 1267, melf. Vidin Valisi Rıza Paşanın tahriratı.

[6] Kırım harbı sırasında aynı mıntakada, bu tahrikâtcıların tesiriyle yeniden büyük bir ayaklanma olacaktır (Arş. 62-1, İ. 90, 14 recep 1273 ve melfufları).

İSYANDA RUSLARIN ROLÜ VE İNGİLTERE

Vidin hâdisesi, Büyük Devletlerden Rusya'nın ve İngiltere'nin bazı teşebbüslerine yol açtığından burada, bundan ayrıca bahsetmek gerekmektedir. Bu isyanla doğrudan doğruya ilgili devlet, Bulgarlar arasında ötedenberi yaptığı tahrikci faaliyet hakkında yukarda bir az malûmat verdiğimiz Rusya'dır [1]. Bilindiği üzere Vidin isyanı baş gösterdiği sırada Tuna'nın hemen ötesinde, Eflâk'ta bir Rus ordusu bulunmakta idi [2]. Rusların, buradan isyan üzerinde doğrudan doğruya tesirde bulundukları, vesikalara göre muhakkak görünmektedir [3].

Avrupayı altüst eden 1848 ihtilâllerini bastırmak hususunda çok mühim bir rol oynamış olan ve bu münasebetle kendisine ihtilâllerin "düşman-i kavisi„ sıfatını veren Çar [4], Şark'da serbestce iş görmek için artık bütün Avrupa'yı nüfuz ve baskısı altına aldığını sanıyordu. Böylece, bilhassa Garp Devletlerinin Şark'ta önleyici bir faaliyet göstermekten uzak bulunduğu bu devirde, Eflâk'ı işgali altında tutan Rusya'nın, baskısını Memleketeyn'den Bulgaristan üzerine teşmil etmek istiyeceği gayet tabiî idi [5]. Diğer taraftan Tanzimat islâhatı ile biraz canlanmıya çalışan Osmanlı İmparatorluğunun başına böyle yeni gaileler açmak, Çarlığın herkesçe malûm vasıtalarından biri idi. Vesikalarımız, Vidin isyanını çıkaran komitecilerin, Rusların Eflâk'a gelmiş olmalarından cesaret aldıklarını,

[1] Bak. S. 38 ve müt.

[2] Bak. S. 15

[3] A Malet'ye göre «1849 dan 1850 ye kadar Bosna ve Bulgaristan'daki karışıklıklarda Rus ajanlarının müdahalesinden şüphe edilemez. » Ona göre Bosna'daki kargaşalıklarla beraber «Rus ajanları, derhal Bulgar reayasının çektiği meşakkatları istismar ederek onları, kendilerine zulm eden sipahîlere karşı ayaklandırdılar.» (E. Lavisse - A. Rambaud, Histoire générale, T. XI, S. 189). Malet'nin burada «sipahi» diye adlandırdığı kimseler ağalardan başkası değildir.

[4] Arş. 4-1, İ. 3, 18 cemaziyyülevvel 1258, melf. kont Nesselrode tarafından Rusya maslahatgüzarı Titof'a gönderilen tah. - Vesika No. 2

[5] Malet'ye göre Ruslar, Vidin'deki isyanı tahrik etmekle müdahale için bir bahane bulmak maksadını güdüyorlardı (aynı yer).

hattâ onlarla doğrudan doğruya münasebete giriştiklerini gösterecek mahiyettedir. Meselâ Ömer Paşanın Niş'de meydana çıkardığı mâhut komitenin evrakı arasında Rus Çar'ına ve Belgrad'daki Rus konsolosuna gönderilmiş istidalar bulunmuştur. Ali Rıza Paşa, isyancıların Ruslarla münasebetinden, hattâ doğrudan doğruya onların t â l i m a t ı ile hareket ettiğinden bile şüphe etmemektedir[1]. Bükreş'teki Osmanlı komiseri, daha ileri giderek, Eflâk'daki Rusların "işbu fenalığa iki seneden beri„ bizzat çalıştıklarını iddia etmektedir. Ona göre bu isyan muhakkak surette onların eseridir[2]. Biz bu hususta şimdilik kat'î bir hüküm verememekle beraber[3] Rusya'nın, eskiden olduğu gibi, "Bulgaristan'ı tahrik ve ifsad etmek üzere, câbecâ casuslar göndermekte„ olduğu da vesikalarla meydana çıkan bir hakikattır. Meselâ 1850 haziranında Rıza Paşa tarafından, Eflâk'tan Ruscuk yoluyle, kıyafet değiştirmiş bazı Rus zabitlerinin Niş, Sofya, Tırnova taraflarına hareket ettikleri tesbit ediliyor[4]. Babı Âlî'ye göre, "zabitan'ı merkûmenin istihbâr-ı ahvâl ve keyfiyetleriyle derdesti hususu s e d d - i b â b - ı f e s a d hakkında bir tedbîr-i azîm„ olacağından[5] mahallî makamlar bunları bulmak için taraf taraf araştırıcılar çıkararak faaliyete geçiyorlar; bir müddet sonra da Vidin'in tam karşısında bulunan Kalafat'tan bir Rus, yine Bulgar kıyafetinde olarak Bulgaristan'a giriyor ve muh-

[1] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266. melf. Ömer Paşanın tahr. - Rıza Paşa aynen şunları söylüyor: «Derun-ı Sırbistan'da olan fesede dahi *Rusyalû'nun tâlimatı* ile Niş ve Şehirköy ve Berkofca ve Sahra nahiyesi ve Belgradcık ve Lom kazalarında bulunan reayanın tahvil-i efkârına sa'yetmekte..» (Mez. irade melf. Ali Rıza Paşanın tah.) — R. Paşanın umumî surette ortaya attığı bu kanaata nazaran Ömer Paşanın bulduğu evrak meselenin maddî delillerini teşkil etmektedir. Bununla beraber Rus hükümetinin Sırp ve Bulgar ihtilâlcileriyle mevcut sıkı münasebetleri hakkında Osmanlı vesikalarında görülen umumî hükümlerin daha esaslı kaynaklarla derinleştirilmesi lüzûmu meydandadır.

[2] Arş. 28-9, İ. 90, 23 ramazan 1266, melf. Halim Paşanın tahriratı.

[3] Umumiyetle Balkanlardaki isyanlar için Rus tahriklerini ileri sürerek işin içinden sıyrılmak çok rastlanan basit bir muhakeme tarzıdır. Bu tahrikâtın her zaman rolü bulunduğu muhakkaktır. Burada biz bunu bir defa daha gösteriyoruz. Fakat kitleleri harekete getiren daha başka mahiyette, daha hakiki ve derin sebepler vardır. Meselâ ileride görüleceği gibi, Gospodarlık rejimi bilinmeden Vidin isyanı anlaşılamaz.

[4] Rıza Paşanın mez. tahr.

[5] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Niş mutasarrıfı ile Sofya ve Tırnova ve Filibe muhassılları paşalara gönderilen tahrirat.

telif köylerden ikişer Bulgar alarak gizlice tekrar karşı tarafa, Eflâk'a dönüyor[1].

Ruslar, isyanın genişlemesi maksadını güden bu gizli tahriklerle de kalmadılar. Bir Rus generali bir süvari kuvveti ile tam Vidin karşısında bulunan Kalafat'a geldi[2]. Bu kazak taburlarının kumandanı her gün dûrbin ile Vidin ve civarını gözetlemekte idi. "Bunların yol bulurlarsa her vechile fenalığa tasaddî edeceklerini„ muhakkak gören Halim Paşa, Babı Âlî'ye Vidin taraflarına daha ziyade asker gönderilmesi lüzumunu bildirdi[3]. Rus askerinin Tuna kıyılarına kadar inmesi Niğbolu, Ziştovi gibi Tuna şehirlerinde heyecan doğurdu ve bu şehirlerde İslâmlarla reaya arasında emniyetsizliğin arttığına dair Babı Âlî'ye haberler gelmeğe başladı[4]. Bu vaziyette, isyanın genişlemesi takdirinde İmparatorluk için çok vahim hâdiseler vukua gelebilirdi. Rumenleri Türklere karşı korumak bahanesile Bükreş'e giren Ruslar, ayni şekilde Bulgarları kıtalden korumak için Tuna'nın ötesine, Bulgaristan'a da geçmeği düşünebilirlerdi. Esasen Eflâk'daki Rus işgal ordusunda da müdahale niyetlerini gösteren bazı emareler belirmeğe başlamıştı. Burada bulunan Rus cenerallerinden biri, Halim Paşa'ya hitaben Türklerin reayaya sebepsız zulm ettiklerini, reayanın buna tahammül edemiyeceğini söylemiş; ve "bu husunun men'i çaresine bakılması, olamadığı halde (reayanın) terk-i evtan eyliyerek Eflâk canibine dehalet etmek arzu ve ricasında oldukları malûmunuz olsun„ tehdidini savurmuştu[5]. Ramazan ayı ortalarında da (1850 temmuz), Ceneral Lüders (ليدرس)'in yaveri gelip Kalafat'a yerleşti[6] ve Halim Paşanın istihbarına göre, Petersburgdan iki alayın Rusya'ya dönmesi hakkında emir geldiği halde Bükreş'ten, Vidin hâdisesi dolayısıyla bu alayların kalmasına lüzum gösterildi[7].

[1] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, melf. Rıza Paşanın tahriratı.

[2] Arş. 26-4, İ. 132, 14 ramazan 1266, melf. Rıza Paşanın tahriratı.-Paşanın tahkikatına göre buraya üç tabur kazak askeri gelmiştir. (585 No.lu mezkûr irade melf. Rıza Paşanın tahriratı).

[3] Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266, melf. Halim Paşanın tahriratları.

[4] Arş. 36-8, 28 şevval 1266, Arz tezkiresi.

[5] Keza burada da Rus Hükümetinin gönderdiği talimat ve sair yazıları bulup karşılaştırmak bunların hakikî niyetlerini meydana koymak için zarurîdir.

[6] Arş. 28-6, İ. 90, 23 ramazan 1266, melf. Halim Paşanın tahriratı.

[7] Mez. irade, Halim Paşanın diğer tahriratı.

Bütün bunlar, Rusların Bulgaristan'daki hâdiselerle yakından ilgileri bulunduğunu gösteren mânalı olaylardır[1]. Fakat bilindiği üzere, başıbozukların sürat ve şiddetle hareket etmeleri isyanın genişlemesine meydan bırakmadı. Bir müddet sonra, 1851 tarihinde de Ruslar, Eflâk'daki ordularını geri çektiler.

Fakat isyan ve bilhassa başıbozukların, âsîlerin tedibinde gösterdikleri şiddet ve yolsuzluklar, İngiliz diplomasisini harekete getirmekte gecikmedi. İngiltere, bunda, şüphesiz hıristiyanların katledilmesinden ziyade yapılan yolsuzlukların Rusların müdahalesine yol açmasından kormakta idi. İşte bilhassa bu yüzden Palmerston (o sırada İngiliz hariciyesini idare etmekte idi) Babı Âlî'ye ihtarda bulunmak lüzumunu duydu. Gönderdiği yazıda, "Devlet-i Aliyye İngiltere Devletinin ianesini istihsal ve hüsn-i isti'dad ve mahabbetini celbetmek ister ise bu makûle cürm ü fezahat edenleri muhkem tedip etmek„ lâzımdır, demekte idi[2]. Bundan bir müddet sonra İngiliz Elçiliğine, Vidin'de reayaya karşı yeniden bazı haksız muameleler yapıldığına dair haberler gelmesi üzerine, elçi Sir Stratford Canning, hükümetinin ihtarını daha katî bir dille tekrarladı (14 ağustos 1850). Ona göre, Babı Âlî'nin isyanı bastırması ve bilhassa bunun *"ecnebiyeden bazı kesâmn tahrikile* mütekevvin olduğu hakkan maznun bulundukta„ , tamamiyle hakkıdır. Fakat vaadolunan islâhata aykırı hareketlerden de ziyadesiyle kaçınmak gerektir. Bilhassa taşra memurlarının tayininde daha dikkatli davranmalı, vazifelerini daha sıkı kontrol altına almalı ve isyanların bastırılmasında muhakkak surette muntazam asker kullanmalıdır. Nihayet elçinin, Tanzimat siyasetinin ruhunu ifade eden şu sözleri bilhassa alâka çekicidir: "Artık merkumların (reayanın) giriftar oldukları mesâib-i adîdenin sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i mülûkânede tahfîf ve teskinine bakılarak *şimdiye kadar mücerred havf u haşyet nazarı ile teneffür etmekte oldukları hükümete fimaba'd rabt-ı kalple itimad eylemelerini müstelzim bazı tedabirin* cânib-i

[1] Bununla beraber Vidin hâdisesi hakkında Rus Hükümetinin doğrudan doğruya teşebbüsünü gösteren bir vesikaya rastlamadık.

[2]. Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, Lord Palmerston tarafından İngiltere Elçisine verilen tahrirat tercümesi. Bak. Vesika VII. -İngiltere Vidin hâdiseleri hakkında Tuna şehirlerinde bulunan konsoloslarından malûmat almakta idi.

Devlet-i Aliyye'den ittihaz buyurulması„ lâzımdır[1]. Elçinin ifadesine göre "Saltanat-ı Seniyyenin menâfi-i azîmesinin tervici arzusuyla„ ihtar edilen bu noktalar, hakikatte İngilterenin Balkanlar'dan Akdeniz'e ilerliyen Rus nüfuzu karşısında duyduğu kaygıyı gösterir. Yukarda Fransızların da ayni yolda teşebbüslerinden bahsetmiştik[2]. Bütün bunlar bizi Kırım harbının menşeleri mes'elesine götürmektedir. Diğer taraftan Babı Âlî'yi derhal "esbab-ı mezalimin... külliyen def'i suretinin istihsaliyle„ bütün suçluların derhal cezalandırılması kararına götüren[3], Meclis-i Valâ'yı bir takım cezrî islâhat tedbirleri almağa sevkeden âmiller arasında İngiltere'nin bu ihtarları bir tesir yapmamıştır diyemeyiz. İşte bu da, Tanzimat'ta isyanların, haricî ihtar ve müdahalelerin islâhat hareketleri üzerinde zaman zaman nasıl hazırlandırıcı bir tesir yaptığını bir kerre daha açık bir şekilde göstermektedir.

---

[1] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266 melf. Der-i Aliyye'de mûkim İngiltere Elçisi Sir Stratford Canning cenapları tarafından 1850 senesi Ağustosunun on dördü tarihi ile sefaret baştercümanı Mösyo Pizani'ye verilen bir kıt'a talimatın tercümesidir. Bak. Vesika VIII.

[2] Yukarda S. 16.

[3] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266.

İDARÎ VE MALÎ BOZUKLUKLAR - YENİ İSLÂHAT KARARLARI

Babı Âlî, Büyük Devletlerin müdaheleleri ve komitecilerin mütamadî tahrikleri sebebiyle ciddî bir şey yapmak zaruretini anlıyordu. Esasen idarenin ve toprak işlerinin muhakkak bazı ciddî islâhata muhtaç olduğu meydanda idi. Bahusus Vidin'den, müslüman ve hıristiyan ahali arasında heyacanın devam ettiği ve şurada burada halâ bazı yolsuz hareketler olduğu hakkında yeni yeni haberler de gelmekte idi. Babı Âli, bildiğimiz gibi, ilk tedbir olarak Ferik Rıza Paşayı hususî memuriyetle Vidin'e göndermiş, aynı zamanda bu tarafa muntazam asker sevketmeği de ihmal etmemişti. 9 ramazan 1266 da (19 temmuz 1850), yani isyanın zuhurundan üç ay sonra da, iradede söylendiği gibi, "*reayanın idare-i hazıradan hoşnûdî-i kâmilleri husulü*„ için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de hususi bir komisyon teşkil edildi [1]. Bu komisyona Âlî Paşa, Fuad Paşa, Meclis-i Valâ Reisi Rifat Paşa gibi başlıca Tanzimat büyüklerinin girmiş bulunması, meseleye ne kadar büyük bir önem verildiğini gösterir. Vidin meselesine ait yazılar, Vükelâ Meclisinde görüşüldükten sonra "icra-i tedkikat ile bir tedbir-i serî bulunmak için„ buraya havale edilecekti [2]. İslâhata esas olacak tahkikat için, reaya tarafından gönderilen mahzarlardan başka Rıza Paşa, İstanbul'a, Bulgarlar'dan mürekkep sekiz kişilik bir heyet gönderdi. Yapılan incelemelerden sonra bu komisyon tarafından içtimaî ve idarî sahalarda alınan mühim kararlar umumiyetle Tanzimat tarihi bakımından da büyük bir önemi haizdir.

Vidin-Niş mıntıkasının hemen müzmin bir hale gelen isyanlarında idarî teşkilâttaki sakatlıkların, kontrolsuzluğun ve suiistimallerin hissesi az değildir. Reaya ayaklandığı zaman yalnız "köy ağalarının vesairenin tekâlif ve taaddiyatından„ değil,

[1] Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266.
[2] Arş. 28-6, İ. 90, 26 ramazan 1266.

aynı zamanda "küçük memurlardan„ da şikâyette bulunmuş[1], mahalli idarenin hakikî mekanizması olan Vidin meclisine karşı katî bir itimatsızlık göstermişti[2]. Bir kelime ile, Meclis-i Has kararında denildiği gibi, reayanın "idare-i mahalliyeden nahoşnut olmaları„ isyanın başlıca sebeplerindendi[3]. Yalnız hemen tasrih edelim ki hoşnutsuzluğun asıl kaynağı, idarenin de, ağaların tahakküm ve menfaatına alet olmasından ileri gelmekte ve dava dönüp dolaşıp yine Gospodarlık meselesine dayanmakta idi[4].

Vidin'deki idarî teşkilât, Tanzimat'la beraber eyalet teşkilâtında yapıldığını gördüğümüz islâhat esaslarına uygundu[5]. Yani valilerin nüfuz ve selâhiyeti çok daralmış ve vilâyet idaresi esas itibarile, o yerin müslüman ve hıristıyan ileri gelenlerinden mürekkep mahalli bir meclisin eline verilmişti. Bu teşkilâtta, merkezî otoriteyi temsil etmesi lâzımgelen valinin selâhiyetleri ne kadar mahdut ise, müfti, kadı ve defterdarı kolayca kendi taraflarına çekerek meclise hakim olan müslüman azanın, yani Vidin âyanının nüfuzu da o derece büyüktü. İlerde görüleceği üzere, Tanzimat'ın ilk zamanlarında Vidin'de, reayanın itirazları üzerine angaryanın kaldırılmasına karar verildiği zaman yeni vaziyeti mecliste onlar tanzim etmişler; sonradan 1850 de reaya esas dava için, yani doğrudan doğruya ağalıkların ilgası için ayaklandığı zaman da başıbozukların başına geçip isyanın şidddetle bastırılmasında meclisi ve valiyi zorla yine onlar sürüklemişlerdi[6]. Hülâsa, bütün Vilâyet işlerine Meclis ve o vasıta ile de ağalar hakimdi[7]. İsyan esnasında merkezden Rıza Paşa'nın ve mun-

[1] Arş. 26-4, İ. 132, 14 ramazan 1266, Lâyıha.

[2] Asiler, gönderilen nasihatçılara, «biz meclisin şikâyât istimaına razi değiliz» demişlerdi, (Mez. lâyıha).

[3] Arş. 20-2, İ. 17, 16 şaban 1266, Meclis-i Has kararını şamil arz tezkiresi.

[4] Son bölüm bu Gospodarlık meselesine tahsis edilmiştir.

[5] Tanzimat'ın Eyalet teşkilâtı hakkında yukarda S. 6.

[6] «Defterdar-ı sabık saadetlû efendinin muamelât-ı acîbe ve hakim ve müfti efendilerin ve âza-i meclisin taassubât-ı garibesi reâya-i merkûmeden ziyadece telefat vukuunu netice vermiş ve bu halde Atufetlû Ziya Paşa hazretleri dahi âciz kalıp nüfûzuna halel gelmiş..» (Mez. Lâyiha.)

[7] Bir kısım âyan da kaza müdürü olarak memleketin idaresine el atmış bulunuyordu. Osmanlı idaresinde kaza müdürleri Vali tarafından memleketin ileri gelenleri arasından seçilir ve memuriyetleri merkezden tasdik olunurdu. Şekib efendi Vidin'e gönderilirken kendisine verilen Ferman-ı Âlîde bilhassa bu kaza müdürlerinden şikâyet edilmekte ve denilmektedir ki «hususiyle kaza müdürleri buralardan zühul ve gaflet ile hilâf-ı Tanzimat-ı Hayriye ve mugâyır-ı nizâmât-ı adliye meslek-i nâ mergûba sâlik oldukları tahkik ve istihbar olunduğuna...» (Lûtfi tarihi, C. IX, Zeyil, Türk Tarih Kurumu yazmaları arasında).

tazam askerin gönderilmesi hakikatte, *burada ağaların tahakkümü yerine Devlet otoritesinin yeniden tesisine bir başlangıç olmuştur.* Gerçekten, Babı Âli'nin tahkikatı ile de anlaşıldığı üzere, "Vidin meclisi bu vukuat esnasında pek yolsuz ve bişuûrane hareket etmiş olduğundan„ derhal feshine karar verildi [1]. Bu sonuç şunu gösterir ki Tanzimat tarafından liberal Garp zihniyetiyle kurulmuş olan ve hıristiyan âzanm da dahil bulunduğu Taşra Meclisleri, Vidin'de esas itibariyle bütün Vilâyet idaresini mahallî müslüman âyanın eline bırakmaktan başka bir netice vermemiş ve malûm hadiselerin zuhurunu hazırlamıştır [2]. İşte Meclisi Vâlâ'da teşkil olunan komisyon, Vidin'de idarî teşkilâttaki bu sakatlıkları bertaraf etmek için yeniden bazı idarî islâhata girişmiş ve bu arada diğer bazı mühim eyaletlerde olduğu gibi burada da bir *Meclis-i kebir* teşkiline karar vermiştir [3]. Fakat yeni Meclis azasının "usûl-i atîkaya mail olmayanlardan„ seçilmesine dikkat edilmesi de bilhassa tavsiye olunmuştur [4]. Bu suretle Vidin mıntıkası, Babı Âliye göre, *"mukaddemleri kospodar ve mültezim makûlelerinin elinde iken şimdi Saltanat-ı Seniyye'nin hükûmet-i muntazama ve âdilesi tahtına„* girmekte idi (1851) [5].

Diğer taraftan valilerin eyalet meclisi karşısında nasıl aciz kaldığını görmüştük. Naip, müfti ve defterdar, ağalarla bir olarak Valiyi hesaba katmadan kendi başlarına işe girişmişlerdi. Valilerin selâhiyetleri hususunda da esaslı tedbirler almak zaruri görünmekte idi. Hakikaten bir müddet sonra, 1852 de umumiyetle valilerin selâhiyetleri genişletilmiş, diğer mahallî memurlar doğrudan dağruya valinin idaresi altına verilerek Vilâyet teşkilâtında umumî bir değişiklik yapılmıştır [6].

[1] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266.

[2] Hatırlanacağı üzere bu meclislerin teşkilinden maksat reayanın «angaryada kullanılmamasına, elhasıl hiç bir türlü mezâlim ve taaddiyat vukubulmamasına dikkat ve ihtimam etmekti». (Bak. S. 6.)

[3] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266.

[4] Mez. irade, Komisyon mazbatası. Bak. Vesika VIII.

[5] Arş. 40-1, I. 265, 3 zilhicce 1266. Arz tezkiresi.

[6] Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, 100 - 101 -Vidin meselesi ile devamlı surette meşgul olan Meclis-i Valâ'nın, 1851 yılı başlarında bütün Eyalet Meclislerine yeni talimatnameler göndermesi de isyânın umumî neticelerine bağlanabilir (Bu tâlimatnameler için bak: Takvim-i Vekayi, sene 1267, defa 440).

Vidin'de merkezî otorite için yalnız müslüman ağalar değil, aynı zamanda hıristiyan knezler de bir tehlike teşkil etmekte idi. Fakat bu, daha sonraları anlaşılmış, alınan tedbirler gecikmiştir. Osmanlı idaresinin tâ başlangıçta kabul ettiği şekle uygun olarak Bulgarlar, mahallî idarelerinde oldukça geniş bir muhtariyete sahip idiler. Tanzimat da, dayandığı prensipe sadık kalarak, bu istikamette yürümüş görünmektedir: yukarda cizye tahsilâtının reaya eline bırakıldığını, reaya kocabaşıları tarafından toplandığını görmüştük [1]. Bu köy kocabaşıları, Tanzimat'tan önce her köy için birer kişiye münhasır iken yeni islâhat neticesinde her köyün nüfusuna göre üç ilâ beş kişiye çıkarılarak ufak bir köy meclisi şekline konulmuştu. Verginin tevzii ve tahsili işlerinden başka reaya arasında çıkacak ufak niza'ları da bu meclis hallederdi [2]. Kocabaşılar senede bir defa, çorbacılar arasından seçilirdi [3]. Bulgar hukuk tarihçisi S. S. Bobçev, kocabaşı tabirini yalnız vergi toplama işi için seçilen çorbacılara hasretmekte, cemaat işlerine bakan ve Osmanlı makamları karşısında halkın mümessili rolünü oynayan başka bir çorbacı kategorisi ayırd etmektedir. Keza köy ve kasabalar için seçilerek mahallî hükümet makamları tarafından memuriyeti tasdik olunan çorbacılar olduğu gibi bütün bir mıntıkayı temsil eden "Memleket çorbacıları„ da vardır [4]. İşte hükümet, Vidin'de "knez„ ve "başknez„ unvanı ile gösterilen bu çorcacıların geniş imtiyazlarını da son-

[1] S. 7.

[2] Arş. 47-1, İ. 160, 8 muharrem 1268, melf. Şekib efendinin tahriratı. -Tam Vidin isyanı çıktığı sıralarda, cizye tahsilâtının her eyalette yalnız reaya tarafından, her sene seçilen bu kocabaşılar marifetiyle yapılacağı yeni bir fermanla teyit olunmuştu, (Ubicini, Lettres sur la Turquie, Paris 1851, 186 - 191).

[3] Çorbacı tâbiri umumiyetle Bulgar burjuvazisine verilmiş olan addır. 1857 de Midhat efendi (meşhur Midhat Paşa) Tırnova'ya gönderilerek çorbacıların statüsü tesbit ve tâyin edilmiştir (Bak. S. S. Bobçev, Notes comparées sur les çorbacis chez les peuples balkaniques et en particulier chez les Bulgares, Revue İntern. des Etudes balkaniques, III e Année, T. II, 1938, S. 428). Bu nizamnameden dört sene önce Tırnova köylerindeki çorbacı teşkilâtına ait şu resmî kayıt bilhassa dikkate değer : «Herkesin mâlûmudur ki Tırnova kazası karyeleri kaç mahalle ise her bir mahallenin bir çorbacısı vardır. Mahalle ahalisine o çorbacı buyurup onun itaatından çıkmamak âdet-i kadîme-i me'lûfemizden bulunduğundan..» (Arş. 57-1, 17 safer 1270, melf. Tırnova kaymakamının tahriratı).

[4] Bak. S. S. Bobçev, Mez. makale, 431.

raları iyi görmemeğe başlamıştır [1]. Hükümet, başknez unvanını taşıyan bu kimselerin fazla nüfuz sahibi olmalarından, yine Başknez unvanını taşıyan Sırp beyine bakarak istiklâl sevdasına düşmelerinden ve bilhassa bu maksatla "el altından ahalinin ezhanını bozmak niyet-i fesidesinde„ bulunmalarından korkmakta idi [2]. Hakikaten, Staneff'in kayd ettiğine göre, Vidin isyanının reisi de, Belgradcık k n e z'i Tsolo Todorof olmuştur [3]. Netice itibariyle diyebiliriz ki Vidin gibi mütemadî tahrikât merkezi olan bir sahada kontrolsuz bir şekilde hıristiyanlara verilen mahallî muhtariyet, isyanın hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştır [4]. Nihayet isyandan beş yıl sonra, 1857 de yapılan çorbacı nizamnamesi de mevcut vaziyette esaslı bir değişiklik yapamıyacaktır [5].

İdarî teşkilâttaki bu sakat taraflar yanında, Tanzimat'ın ilânı ile beraber jandarma sıfatıyla, eski deliller, tüfenkci ve sekbanlar yerine getirilen zaptiyeler de [6], daha az bir hoşnutsuzluk kaynağı teşkil etmiyorlardı Tanzimat siyasetinden bihaber olan veya bunu bir türlü anlıyamayan ve esasen muntazam bir teşkilâta bağlanmamış bulunan bu asker, reayaya suiistimalleriyle ziyadesiyle bezginlik vermekte idi. Bunlar, ahaliden kendileri ve hayvanları için bedava yiyecek istedikten, evlerinde yatıp kalktıktan başka, olur olmaz şey için para da istiyerek onları haraca kes-

[1] Sabık valiler «Memalik-i Mahrûsenin hiç bir tarafında görülmiyen ve müdîr makamında bir kazanın kâffe-i kurâsına hükmeden knezler tayin ederek hükümeti bütün bütün işbu knezlere vermişler ve müdürler yalnız emval-i mirîyeyi tahsil için resmen bir memur bulunmuşlardır» , (Arş. 62-1, İ. 98, 24 recep 1273, melf. Meclis-i Valâ mazbatası). Vidin reayası Başknez'e adam başına senede kırk para vermekte idi (Arş. 24-2, İ. 66, 9 ramazan 1266, melf. Bazı reayaların takriri). Babı Âlî için, Vidin'i yalnız ağaların elinden değil, bu knezlerin elinden de kurtarmak lâzım geldiği aşikâr idi.

[2] Mez. mazbata.

[3] Staneff, Histoire Chronologique de la Bulgarie, S. 80. - Tsolo (جولو) vesikalarımızda Belgradcık «Başknez» i olarak gösterilmektedir. (Mez. Lâyıha).

[4] «Reaya-i merkûmenin menşe-i harekât-ı vâkıaları *içlerinde bulunan rüesa*larının rey ve tahrikiyle vukua gelmiş...» (Arş. 35-7, İ. 193, 20 şevval 1266, melf. Ziya Paşanın tahriratı. Ayrıca Bak. S. 65).

[5] S. S. Bobçev, Mez. makale, 441 ve müt.

[6] M. Nuri Paşa, Netayicülvukuat, IV, 112.- Esasen bu eski teşkilâtın da tamamiyle kaldırılamadığını vesikalardan anlıyoruz (Lâyıha).

mekte idiler [1]. Hükümet, zaptiyelerin rahat ve asayişi temin edecek yerde, bilâkis bir hoşnutsuzluk kaynağı olduğunu pek alâ biliyordu: İsyandan sonra tekrar zaptiye neferi teşkili düşünüldüğü zaman, bunların "husul-i asâyişe sebeb olamayup bilâkis mazarratları görüldüğünden [2]„ bundan vaz geçilmiş ve bir müddet daha nizamiye askeri bırakılmasına karar verilmişti [3].

Gospodarlık yüzünden Vidin mıntıkası vergileri, cıvar yerlere bakarak çok ağır olduktan başka [4], ayrıca bunların tahsilinde görülen suiistimaller reayayı büsbütün meyus etmekte idi. Bilhassa âşârın tahsili büyük suiistimallere yol açmakta idi: meselâ mültezimler bu mıntıkanın esas mahsûlu olan mısırı yaş iken tartmakta, sonra vergiyi kuruduğu zaman yine o hesap üzerinden almakta idiler. Rıza Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen reaya mümessilleri Meclis-i Vâlâ'daki komisyon önünde bilhassa bundan şikâyet etmişler, ve ot öşrünün kaldırılmasını ve âşarın dört seneliği hesap edilerek maktûan kendilerine ihale edilmesini istemişlerdi [5]. Meclis-i Vâlâ, bu istekleri inceledi: Ot öşrü her yerde alınagelen umumî bir vergi olduğundan bunun kaldırılmasına yanaşmadı. Fakat verginin ancak hususî çayırlıklar veya terk edilmiş tarlalardan onda bir olarak alınması icap ettiğinden mültezimlerin, dağ aralarından veya köy otlaklarından toplanan ottan aldıkları öşür gayri kanunî sayılarak ilgasına karar verildi. Reayanın ikinci isteğine, yani âşar vergisinin maktûiyetle reayaya ihalesine gelince, komisyon bunu muhtelif cihetlerden faydalı bulmakta, hatta başka yerlere de teşmilini düşünmekte idi. Bu suretle evvelâ mültezimlerin zulmüne son verilmiş olacak, sonra Devlet varidatı zamanında tahsil edilebilecekti [6]. Fakat sonradan âşarın maktu

[1] Mez. Lâyıha.

[2] Arş. 42-1, 17 Rebiyülevvel 1267, Rıza Paşa ve Nail beyin müşterek tahriratları.

[3] Mez. irade, arz tezkiresi.

[4] «Gospodarlık varidatı tahmin olunduğuna göre vergiye muadil ve daha ziyadece olacağından bu halde vergileri hemcıvarları vergisinden yine ağır gelerek kat'â hoşnut olmıyacaklarından...» (Arş. 42-1, 17 rebiyülevvel 1267, Rıza Paşa ve Nail beyin müşterek tahriratı). Reayanın subaşılara, papazlara, zaptiyelere, kneze verdikleri diğer vergileri de ilâve edersek durumun nekadar ağır olduğu daha iyi meydana çıkar.

[5] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, melf. Komisyon mazbatası. Bak Vesika VIII.

[6] Mez. mazbata.

bir şekilde ihalesinde büyük mahzurlar görüldü: Bu usulün ilerde bütün Bulgaristan'a ve diğer vergilere sirayet ederek memleketin muhtariyetine yol açması ihtimali hükümeti korkuttu. Mamafih öte taraftan âşar mültezimlerinin suiistimallerini önlemek için katî tedbirler alınması zarureti kabul edildi [1].

Hükümetin yakın ilgisi ve meseleyi esaslı surette ele alması sayesinde reaya, bütün dertlerini dökmek fırsatını elde etmişti. Bildiğimiz gibi, karagümrükleri eskiden beri bir şikâyet mevzuu olmakta idi. Abdülmecid, 1846 da Rumeli'yi teftişe çıktığı zaman Edirne, Ziştovi ve Ruscuk'da karagümrüklerini kaldırdığı halde Vidin'lilerin bu hususdaki dilekleri nazarı itibara alınmamıştı [2]. İsyandan sonra Vidin reayası, tekrar müracaatın tam zamanı olduğunu takdir ederek "ziyade tazyik etmekle cümlenin fakr u ducret-i halini bâdî„ olan karagümrüğünün de kaldırılmasını rica ettiler [3].

Hülâsa, idarî ve malî sahada yapılan tahkikat Babıâli'ye açıkça gösterdi ki, şimdiye kadar Tanzimat'ın getirmiş olduğu müesseseler, burada idarenin karışıklığına ve reayayı bezdiren türlü türlü suiistimallere bir son verememiştir. Bu sefer Meclis-i Vâlâ da alınan yeni islâhat kararları da, hükümetin bütün iyi niyetlerine rağmen katiyyen istenen neticeyi vermiyecek, sükûn ve intizamı temin edemiyecektir. Bunun başlıca sebebi, bu kararların getirdiği veya getirmeği vaadettiği yeniliklere rağmen bu mıntıkanın büyük içtimaî davası olan gospodorlar tahakkümünün hiçbir zaman yıkılamamasıdır. Aşağıdaki bölümde, Gospodarlık adıyla çok dikkate değer hususiyetler gösteren bu rejimi incelemeğe çalışacağız.

---

[1] Mezkûr irade melfuflarından, Vidin Valisi atûfetlû Rıza Paşa hazretleri tarafından Raşit efendinin kalemiyle gönderilen lâyihaya Meclis-i Valâ'da kırmızı kalemle yapılan derkenarlar.

[2] Bak. yukarda S. 43.

[3] Arş. 40-1, l. 265,3 zilhicce 1266, melf. Vidin sancağı Bulgar reayası kullarının arzıhali tercemesi. Bak. Ves. I.- Bu arzıhalin ne netice verdiğini maalesef tesbit edemedik.

VİDİN GOSPODARLIK REJİMİ VE İLGASI

Menşeleri: Osmanlı mirî arazî sistemi ile münasebeti ve fetihten önceki devirlere ait izler. — Vidin Gospodarlık rejiminin hususiyetleri, Tanzimat'm ilânı ile yapılan islâhat. — 1850 deki durum ve Gospodarlığın kaldırılması.

Vidin bölgesinde hemen bütün arazinin, menşeleri çok gerilere giden feodal karakterde mahdut bir müslüman ağalar zümresinin eline geçmiş olması; buna karşı reayanın, asırlardan beri işlediği topraklar üzerinde iktisaden gittikce daha fena şartlar altına düşmüş bulunması, isyanın hakikî ve en mühim sebebidir. Gerçekten burada, daha ziyade, angaryaya tabi topraksız bir reaya kitlesinin, müslüman büyük arazi sahiplerinden mürekkep bir ağalar zümresine karşı ayaklanışını görüyoruz. Fakat bu tipik durum nasıl meydana gelmiştir? Bu ağalar zümresini doguran âmiller nelerdir? Bunu anlamak için evvelâ, umumiyetle İmparatorluk arazi rejiminde husule gelen inkişafları kısaca gözden geçirmek zarureti vardır.

§ — Osmanlı İmparatorluğunda, feth olunan topraklar tâ başlangıçtan beri *umumiyetle* Devletin yüksek mülkiyet ve murakabası altına konmuş ve köylü, toprağında daimî ve irsî bir kiracı vaziyetinde bırakılmıştır [1]. Mülkiyeti Devlete ait topraklar, yani mirî arazi rejimi, tâbi memleketler hariç, asıl İmparatorluğun en büyük kısmında hakim bir toprak rejimi teşkil etmekte idi [2]. Bilindiği üzere timar sistemi de, tamamen bu çeşit topraklara istinat etmekte idi [3] ve İmparatorluğun en mühim eyaleti olan

[1] Prof. Ö. L. Barkan, Türkiye'de toprak meselesinin tarihî esasları, Ülkü mecmuası, sayı 61, S. 54. Aynı müellifin, Türk toprak hukukunda Tanzimat ve 1274 tarihli arazi kanunnamesi, Tanzimat, 1, 1940, S. 321.

[2] Türkiyede toprak meselesinin tarihî esasları, Ülkü, Sayı 63, S. 273.

[3] J. Deny, Timar, Ency. de l'İslâm.

Rumeli [1], bu timar sisteminin ve mirî arazinin en ziyade yayılmış bulunduğu mıntıka idi [2]. Bu rejimde, Balkan yarımadası ahalisinin büyük çoğunluğunu teşkil eden köylü reayanın vaziyeti ne olmuştur?. Hemen söyliyelim ki, bu sınıf, böylece toprağın sahibi olmaktan uzaklaştırılmakla beraber, mirî arazi ve timar rejimi sayesinde, fetihten önceki devirlere bakarak çok daha iyi bir durumda bulunuyordu: Fetihten önce "köylünün ekseriyeti kendisine ait olmayan bir toprağı irsî ve daimî bir kiracı şeklinde işleyen ve aynı zamanda bir toprak kölesi (serf), veya sadece kolon şeklinde toprağa bağlı bulunan„ kitlelerden ibaretti [3]. Halbuki eskiden toprağın sahibi olan boyarlar Osmanlılarla yapılan muharebelerde ekseriyetle ortadan kalktığından fatih devlet, bu sahipsiz toprakların mülkiyetini kendi üzerine aldı . Esasen islâmî esaslar da buna engel teşkil etmiyordu: Beytülmale ait topraklar rejimi tâ Halife Ömer'denberi tatbik edilen bir usul halinde yaşamakta idi [5]. Bu rejimde köylü yine daimî ve irsî bir kiracı vaziyetinde kalmakla beraber, artık başında keyfî şekilde angarya ve vergi isteyen boyarları yoktu. Bazı Balkanlı müellifler, fetihten sonra, voynuk, doğancı gibi imtiyazlılar istisna edilirse, reayanın umumiyetle "hiç bir hukuku haiz olmayan ve sipahilerin topraklarını ekmeğe mecbur esirler[6]„

[1] XVII inci asır başlarında Rumeli Eyaleti, Moradan Akkerman'a kadar bütün Balkan yarımadasını sınırları içine almakta idi. Eyalet merkezi Sofya ve Manastır'dı (Bak. Ayni Ali, Kavanin-i Âl-i Osman der hülâsa-i mezâmin-i defter-i Divan, 1018; Tasvir-i Efkâr tab'ı, S. 11-12). Sonradan Mora ve Silistre Eyaletleri teşkil edilmiş, Rumeli hudutları gittikçe daralmıştır. 1834 de Rumeli, hemen hemen Garbî Trakya, Makedonya, Arnavutluk ve Tesalya'dan ibaret kalmıştı. Vidin, bu tarihte Niğbolu ile müstakil bir sancak teşkil etmekte idi. (Hammer, Hist. de l'Empire Ottoman, tra. Hellert, C.XVII, S. 56, 194). İki yıl sonra da Vidin'i bir Eyalet olarak görüyoruz. (Babinger, Rumeli, Ene. de l'İslam).

[2] Rumeli, tebelûleriyle beraber 33000 sipahi çıkararak eyaletler arasında birinci gelmekte idi (Ayni Ali risalesi. 40). - Üsküp Eyaleti kanunnamesindeki şu fıkra Rumeli'de mirî arazinin genişliği hakkında başka kuvvetli bir delildir: «Rumeli'de reaya elinde olan *amme-i arazinin* hali budur (yani mirîdir).» (Ömer Barkan, Ülkü mec. Sayı 61, S. 58).

[3] Ömer Barkan, Tanzimat, I, 326.

[4] Staneff'e göre Tırnova'nın zaptında Bayazıt, tabiiyeti kabul etmeyen 110 boyarı idam ettirdi (Hist. Chro, de la Bulgarie, 57).

[5] Ö. Barkan, Ülkü, Sayı 63, S. 238.

[6] Staneff, Hist. Chronologique de la Bulgarie, Sofya 1938, 57.

vaziyetine getirildiğini iddia etmektedirler. Hakikatte ise bu devirde, ne Bulgar köylüsü bir serfle, ne de sipahî, feodal bir beyle — Meselâ bu köylünün eski efendisi boyarla- asla mukayese edilemez. Osmanlı timar sisteminin esas itibariyle feodalizmle bir ilgisi yoktur [1]. Köylü, tapu resmi, resim-i çift gibi kiracılık durumuyla ilgili devletin tayin ettiği vergileri sipahisine ödedikten sonra artık hiç bir angarya ile mükellef değildi. Toprağı boş bırakmamak, yerini değiştirerek başkasının timarına gidememek gibi bazı mecburiyetler, Prof. Barkan'ın ifadesiyle, ancak nazarî bir liberalizm zaviyesinden kötü görülebilir [2]. Mirî toprağı istediği gibi kullanamamak, satamamak, hibe edememek ve bütün varislerine geçmesini temin edememek gibi kayıtlar da netice itibariyle yine geniş köylü sınıfı lehinedir. Çünki bu suretle arazinin muayyen ellerde toplanarak büyük arazi sahiplerinin meydan çıkması ihtimali önlenmiş bulunuyordu. Hülâsa, mirî arazi rejimi ve timar sistemi, reayanın istihsal kabiliyetini birinci plânda tutan tam devletci bir siyaseti temsil etmekte idi. Timarı başında, arazinin boş kalmaması reayanın eşkıya elinde perişan olmaması, nihayet İmparatorluğun geniş hudutlarını muhafazaya koşarak memleketin istilâdan korunması vazifelerile mükellef olan topraklı sipahîler, kuvvetli ve müreffeh imparatorluğun asıl temelini teşkil etmekte idiler [3]. Yeni yeni bazı hıristiyan müelleflerin de itiraf ettiği gibi, Osmanlı idaresinde "Balkan yarımadası halkı uzun zamandanberi unutulmuş bir rahatlığın tadını tadıyordu [4]."

[1] Karşıla. Ömer Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda çiftci sınıflarının hukukî statüsü, Ülkü, Sayı 49-50-53. - Umumiyetle İslâm-Türk devletlerinde feodolizm hakkında bak. Prof. Dr. M. F. Köprülü, İslâm-Türk devletlerinde feodalizm, Belleten. C. V, sayı 19, S. 317- 334.

[2] Bu gün bir kısım iktisatçılar tarafından, ziraî liberalizmin sakatlıklarına karşı bu Osmanlı arazi sistemini ziyadesiyle andıran bir rejimin kuvvetle müdafaa edildiğini hatırlatalım.

[3] İmparatorluğun hakikî askerî kuvvetini timarlı sipahisi temin etmekte idi. XVI ıncı asır ortalarında timar ve zeametlerden 200 bin muntazam asker çıkmakta idi (D'Ohsson, Tableau générale de l'Empire Othman, Paris 1824, C. VII, S. 375). Netayicilvukuat'a göre 140 bindir (C. II, 141). Bu zamanda ulûfeli kapı-kulu ancak 41 bin kadardı (Kâtip Çelebi, Düstur-ül-amel li islâh-il-halel 1063, Tasvir-i efkâr tab'ı S. 131).

[4] F. Grenard, Grandeur et Décadence de l'Asie, Paris 1939, S. 128.

Bu timar sistemi ve ona bağlı olarak da arazi rejimi, XVI ıncı asrın ikinci yarısından itibaren muhtelif âmiller tesirile inhilâl etmeğe başladı. Bu asrın sonlarında bir müddet Defter-i Hakanî emini olan Ayni Ali'ye göre; "lâcerem zuama ve erbab-i timarın ihtilâline sebeb iki maddedir: Evvelkisi, Padişah dirliğine mutasarraf olan zuamâ ve erbab-ı timar *sancağı askeri ile olmayıp âhara koşuntu olduğudur.* İkincisi; vaki olan seferlerin *yoklamaları mahfuz olup düsturülamel olmadığıdır*[1]." Ayni Ali, bu sözleriyle Timar sisteminin bozuluşunu hazırlayan başlıca sebebleri çok güzel hülâsa etmiştir[2]. Timarların valiler, saray halkı ve tevabii tarafından nasıl gaspedildiğini Ayni Ali'den 25-30 yıl sonra meşhur Koçibey de kendine has kuvvetli ifadesi ile şu şekilde anlatmaktadır: "Nice yüz yıl mukaddem fetholunmuş kurâ ve mezârii birer tarik ile kimin paşmaklık ve kimin arpalık ve kimin temlik ettirip ve kendilerine tamam istiğna geldikten sonra her biri tevabiine nice timarlar ve zeametler ettirip erbab-ı seyfin dirliklerin kat' ettiler[3]." İşte bu yüzden timarlı sipahisinin gittikce azalmasına mukabil ulûfeli asker pek ziyade çoğalmağa başladı[4]. Devlet, ulûfe yetiştirmek için yeni varidat kaynakları bulmak zorunda kalmakta idi[5]. Bunun en tabiî yolu da eskiden Timarh spahisine dirlik teşkil eden toprakların varidatını hazineye almaktı. Bunun neticesinde, "canlıca timarlar mahlûl oldukca mukataat-ı mirîyeye tebdil olunmağa[6]," yani doğrudan doğruya hükümetin elinde toplanmağa başladı[7]. Görüyoruz ki, zeamet ve timarlar mukataa namıyla şunun bunun eline geçmekte devam ederken öbür taraftan bizzat Devlet de bu

[1] Ayni Ali'nin mezkûr risalesi, 75.

[2] Sonradan yapılan islâhat nizamnamelerinde hep bu noktalara dikkat edilmiştir (Meselâ Bk. nizamname-i timar ve zeamet, Cevdet, C. II, S. 317 ve C. V. S. 289).

[3] Koçi bey risalesi, Ali Kemalî Aksüt tab'ı, 1939, S. 31.

[4] Düstûr- ülâmal, 131.

[5] 1564 tarihinde hazinenin açığı 66 yükten ibaretken (bir yük-100 bin akça) 1650 de 1543 yüke çıkmıştır. Bu sırada ulûfeli askerin yekûnu yüz bine yükselmiş bulunuyardu (Düstûr-ül-amel, 131-134).

[6] M. Nuri Paşa, Netayic-ilvukuat, C. I, S. 177.

[7] Timar sistemi o kadar inhilâl etmişti ki 1768 de Rusya ile harp başladığı zaman orduda ancak 20 bin cebelû kalmıştı (D'Ohsson, mez. eser, C. VII, S. 376).

araziyi kendi eline almağa çalışmaktadır. Bu gelişmenin başka tesirlerle gittikce kuvvetlendiğini görüyoruz: Meselâ, 1787-1792 seferinde cepheden kaçan Anadolu timarlûlarının timarları cezaen İrad-ı cedid hazinesince zaptolunuyor (1791) [1]. Nihayet 1792 de on keseden ziyade geliri olan bütün mukataat mahlûlâtının [2] zaptedilerek iltizam usuliyle, hazinece işletilmesine karar veriliyor [3]. Devlet mirî araziyi bu suretle doğrudan doğruya elinde toplamaya çalışırken, bu toprakların bir kısmı da zaten eskidenberi bir takım şahısların elinde, mülk haline geçmiş bulunuyordu. Padişahın lâyık gördüğü kimselere temliknamelerle mülk olarak verdiği [4], yahut hazinenin sıkıntısı dolayısiyle mülk olarak satılmış olan bu mirî arazi agalar zümresinin teşekkülünde ayrıca büyük bir rol oynamıştir. Mülk haline gelen bu arazinin bir kısmı da tabiatıyla kolayca vakıf arazi haline geçmiştir [6]. Böylece mirî Topraklar, mülk ve evkaf arazisi lehine saha itibariyle mütemadiyen daralmakla beraber bu, hiç bir zaman büyük bir nisbet

[1] Asım tarihi, C. I, S. 41. — Koca sekbanbaşı lâyıhası (Hülâsat-ül-kelâm fi redd-il- avâm), Tarih-i Osmanî Encümeni Mec. tab'ı, 53.

[2] Osmanlı arazi hukukunda mukataa meselesi ayrıca incelenmesi gereken mühim bir konudur. Bu hususda şimdilik şu tedkiklere bak: M. Sobernheim, İkta'. Ene. de l'İslam, II, 489; Ö. Barkan, malikâne-Divanî sistemi, Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuası, II. 119; Bizim, Tanzimat nedir?, D. T. C. Fa. yıllık dergisi 1940-41. — Burada yalnız şuna işaret edelim ki Devlet'in elinde mukataa namı altında bulunan bir kısım arazi, ekseriya müzayede ile irsî ve daimî bir kiracılık şeklinde şahısların tasarrufu altına verilirdi Fakat toprağın hakiki mülkiyeti daima Devlet'e aitti. Veraset hakkı yalnız erkek evlâda tanındığından mukataa sahibinin oğlu yoksa bu arazi *mahlûl* olur, yani Devlet onu yeniden *îcare-i muaccelesi* mukabilinde başka birisine ihale edebilirdi. Yukarıda bu gibi mukataa mahlüllerinin yeniden ihale edilmesi bahis mevzuudur. Bu suretle Devlet bu mukataa topraklarında devamlı bir varidat kaynağı bulmuş olacaktı.

[3] Cevdet tarihi, VI, 58.

[4] Bu şekilde eski bir temlikname nümûnesi, Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Belleten, sayı 11-12.

[5] Ö. Barkan, Tanzimat, I, 414.

[6] Mukataa mirî arazi olduğundan vakf edilemezdi. Halil Hâmit Paşa'nın vakfa tahsis ettiği mukaatalar «canib-i mirîyi sıyanet ve nizem-ı müessesini vikaye maksadıyla... vakf-ı mezburdan ifraz ve hey'et-i ûlâsına irca' ile mezada çıkarılarak bey' olundu» (Cevdet tarihi, III, 133). Ayrıca Bak. Ö. Barkan, Tanzimat, I, S. 335.

kazanamamıştır. Çünkü devlet hazinesi düşünülerek temliknamelerin verilmesinde daima titiz davranılmakta idi. Bu sebeple mirî arazi XIX. asırda da halâ geniş bir saha kaplamakta idi [1]. Zamanla doğrudan doğruya Devletin eline geçmiş bulunan bu geniş mukataaların işletilmesinde en ziyade yayılmış usullerden biri iltizam usulü idi. Padişaha mahsus haslarla mukataaların daha ziyade bu usul ile işletilmesi bilhassa, Kanunî Süleyman'ın sadrazamı Rüstem Paşa'dan [2] itibaren başlamıştır [3]. Anlaşıldığına göre XVI. ıncı asrın ikinci yarısından itibaren, mukataa olarak şunun bunun eline geçmiş bulunan araziden başka, sahiplerinin üzerinde oturması mecburî olan timar ve zeametler bile umumiyetle iltizama veriliyordu [4]. Bu usulün İmparatorluk için ne kadar meş'um neticeler doğurduğu malûmdur.

Devletin başlıca gelir kaynaklarından birini teşkil eden mukataaların işletilmesinde kullanılan başka bir usul de, bu toprakların istiyenlere "icarei muaccele„ denilen peşin bir kira ve senevî bir hisse alınmak suretiyle ihalesidir. Vidin'deki vaziyet esas itibariyle buna bağlı bulunduğundan bu şekil bizi doğrudan doğruya ilgilendirmektedir. Bu usul, esas itibarıyla sipahinin timar arazisini tapu resmi alarak reayaya vermesi şeklinden farksızdır [5]. Timar

[1] Kalan timar ve zeametler bile oldukça külliyetli bir miktara varmakta idi: 1831 de bütün timar ve zeametler Devlete mal edildiği zaman sipahilere tazminat mukabilinde verilen Devlet eshamı o zamanki hesapla 60 milyon kuruşa yükselmiştir (J. Deny, Timār, Eney. de l'İslam).

[2] Rüstem Paşa'nın birincisi 1544-1552, ikincisi 1555-1561 tarihlerine rastlayan iki sâdrazamlığı vardır.

[3] Koçi bey risalesi, A. Kemali Aksüt tab'ı, 63. — Mukataalarda iltizam usûlü hakkında, Netayic-ilvukuat, I, 177; IV, 102. Çiftliklerin Devlet eline geçip iltizam usulünün genişlemesine ve bunun vahim neticelerine dair ayrıca bak. Cevdet Paşa, Marûzat, T. O. E. M. Sayı 79, S. 107.

[4] Cevdet tarihi, I, 106.

[5] Mukataaların ihalesi doğrudan doğruya Devlet memurları tarafından yapıldığı gibi mukataaları iltizamla alan mültezimler tarafından da yapılırdı (Bu hususdaki muamelelere dair bak. Arş. 40-1, İ. 265, 3 zilhicce 1266 ve melfufları). — 7 cemaziyülevvel 1263 tarihli resmî bir tebliğle mültezimlerin tapu temessükleri vermesi usûlü kaldırılarak temessüklerin, bundan sonra yalnız Defterhaneden verilmesi kararlaştırılacaktır (Ö. Barkan, Tanzimat, İ, 359).

sisteminde olduğu gibi, toprak *icare-i muaccele* ile tasarruf edildiği zaman da bu, ancak daimî bir kiracılık hakkı bahşetmekte ve arazi doğrudan doğruya yalnız erkek evlâda geçmektedir[1]. Böylece timar esasları zahiren devam ediyor gibi görünüyorsa da hakikatte bu yeni vaziyet, içtimaî noktadan çok mühim neticeler doğurmuş ve Devletle reaya arasında, bu mukataaları tasarrufu altına geçiren bir ağa sınıfının meydana çıkmasına âmil olmuştur. Reaya artık karşısında, daima azledilmek müeyyidesi altında bir Devlet memurundan başka bir şey olmıyan timar ve zeamet sahipleri yerine, fiilen toprağın sahibi olarak sırf kendi şahsî menfaatlerini düşünen bir bey-ağa sınıfının yükseldiğini görmüştür[2]. Bu suretle köylü asırlardır işlediği topraklar üzerinde bu mirî arazi sahiplerinin basit kiracıları durumuna düşerken öte taraftan ağalar merkezî otoritenin gittikçe fazlalaşan zaafı ve kontrolsuzluğu neticesinde, reaya karşısında mirî arazinin hakiki sahipleri vaziyetine geçmişlerdir. Hattâ bunların, mahallî nüfuz ve kudretlerine dayanarak siyasî-idarî bir kuvvet haline geldiklerini, halkla hükümet arasına girerek âyan, voyvoda sıfatıyla mahallî idareyi doğrudan doğruya ellerine aldıklarını bile görüyoruz. III. Mustafa devrinde Muhsin zade Mehmet Paşanın sadaretinde âyanlık artık Devletce tanınmış bir amme müessesesi halini alacaktır[3]. Netice itibarıyla diyebiliriz ki XVIII. asrın sonlarında İmparatorluk hemen hemen

[1] Mezkûr resmî tebliğle ilk defa olarak kızlara da veraset hakkı tanınmıştır. — Raşit tarihinde umumiyetle mukataa ihalesi hakkında çok dikkate şayan şöyle bir kayıt vardır: Buna göre 1695 tarihine doğru Osmanlı İmparatorluğunun bir çok yerlerinde «Vali ve muhassıl ve voyvodaların taht-ı iltizamına dahil olan mirî mukataatın ekser kurası rical-i devlet ve *âyan-ı memleket* uhdelerinde» idi. Her sene yeniden yapılan ihalelerin sebebolduğu rüşvet ve suiistimallere nihayet vermek için o zaman bunların «Mısr-ı Kahire karyeleri gibi» kaydi hayatla satılması ve erkek evlâdın müzayede de rüchaniyeti gibi yeni esaslar konmuştur. (Raşit tarihi, II, 288).

[2] Bu şekilde mirî araziye dayanan ağaların, İmparatorluk dahilinde hakikî bir sınıf teşkil edecek derecede şümullü bir hal alıp almadığı ve bunların durumları meselesi, esasen derin ve etraflı tedkikler istiyen bir konudur. Biz yalnız Vidin'de mirî araziye dayanan ağalar rejimini tahlil edarken burası için katî bir hükme varabilmekteyiz.

[3] O. Nuri, Mecelle-i umur-ı belediye, I, S. 1658. İzmir mollasına vesaireye hüküm.

fetihden önceki feodal anarşi haline dönmüş bulunmaktadır. İşte Rumeli isyanlarının bizce esas kaynağı umumiyetle bu olmuştur [1]. Ve bu durum üzerinde durduğumuz tarihlerde Vidin'de tamamiyle hakimdir. Vidin'de mirî topraklara dayanan büyük arazi sahibi ağalar rejimi, yahut kısaca, Gospodarlık rejimi [2] muhtelif bakımlardan çok dikkate deger hususiyetler göstermektedir. Gerçekten, sırf müslüman bey ve ağalardan mürekkep bir zümrenin, bütün mirî araziyi nasıl ele geçirdiğini, köylünün iktisadî bakımdan nasıl bu küçük zümrenin tabiiyeti altına düştüğünü ve nihayet toprak meselelerinden doğan iktısadî zıddiyetin neticede tetkikimize konu teşkil eden kanlı isyana nasıl müncer olduğunu, burada, açık bir şekilde görmekteyiz.

Vidin'de isyan çıkan mıntakalarda mirî arazi geniş sahalar kaplamakta idi. Buranın bir hususiyeti de bir serhad bölgesi olmasıydı ve Osmanlı İmparatorluğunda umumiyetle serhad kaleleri etrafındaki mukataalar kaledeki muhafızlara tahsis olunurdu [3]. Böylece Vidin'de de Devlet eskidenberi ağalara, buradaki mirî köyleri veregelmişti [4] ve serhat vaziyeti dolayısıyla, bu araziyi sonraları da yalnız müslümanlar satın alabilmişlerdi; hıristiyan reaya bu haktan mahrumdu, bu hususiaki istekleri her defasında katî

[1] Prof. Ömer Barkan'a göre Balkanlarda toprak meseleleri ihtilâllere sebeb olmamış, isyanlar daha ziyade başka amiller ve bilhassa dış hadiseler tesirile husule gelmiştir (Ülkü, Sayı 61, S. 53. ve Tanzimat, I, 321). Bazı hıristiyan müellifler ise aksine Balkanlarda Türk hakimiyetini daha menşeden itibaren reayanın esareti üzerine kurulmuş bir Türk feodalitesi şeklinde tasavvur etmektedirler (Meselâ bak. J. Ancel, Manuel historique de la Question d'Orient; N. Staneff, Hist. Chronologique de la Bulgarie, 61). Bunun sathî bir hüküm olduğuna yukarda işaret etmiştik. Burada görülecektir ki Vidin isyanı, esasında *ziraî-içtımai sebeblere bağlıdır ve bu içtimai durum da bilhassa inhitat devrinde Osmanlı toprak rejiminde husule gelen inhilâl hadisesiyle münasebettadır.* Bütün bunlar için daha geniş izahlar şu yazımızda: Tanzimat nedir? Dil ve tarih-coğrafya Fakültesi yıllık çalışmaları Dergisi, Tarih araştırmaları cildi.

[2] «Belgrad'cık ve Lom ve Sahra nahiyelerinde Kospitarlık (قوسپيتارلق) namıyle bulunan köy ağaları...» (Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, Meclis-i Vâlâ'da tanzim olunan mazbata, Bak. vesika VIII).

[3] Bak. Tarhoncu Ahmet Paşa lâyihası, A. Vefik, Tekâlif kavaidi, 332.

[4] «Nevahi-i sülüse uhdesinde arazi bulunmaması Vidin sancağı serhadât-ı hâkaniyeden olup ahâlî-i İslâmı dahi bir kaç bin neferden ibaret olmasıyle mücerret kal'enin muhafazasına takayyüt ve ihtimam eylemelerine medar olmak için *her bir karye tapu ile birer ağaya verilmiş* bulunmasından neş'et edip...» (Arş. 42-1, 17 rebiyülevvel 1267, Rıza Paşa ve Mehmet Nail efendinin müşterek tahrirati).

şekilde reddolunmuştu[1]. Fakat, yukarda da anlattığımız gibi, bu arazi bir nevi peşin kira demek olan muaccele mukabilinde ağanın tasarrufu altına geçse de yine onun mülkü sayılmazdı[2]. Mamafih ağalar, kiracısı bulundukları bu arazi üzerinde yine hiç bir kontrola tâbi olmıyan mutlak mülk sahipleri gibi hareket etmekte güçlük çekmemişlerdir[3]. Reaya'ya gelince, onlar bu toprakları, ancak ya doğrudan doğruya Devlet'ten veya ağalardan kira ile tutmak suretiyle işleyebilirlerdi[4]; ve birinci hal, mültezimlerin suiistimalleri dolayısiyle ikincisinden pek de iyi değildi.

Tanzimat'ın ilânından sonra Hükümet, mirî köylerin satılmasını durdurmağa çalışmış ve bu arazinin doğrudan doğruya Devlet eliyle kiraya verilmesini daha uygun bulmuştu. Fakat daha önce, Sahra ve Polomye (ولايه) nahiyelerinde bir kısım köyler, satılması hakkında irade çıkmadığı halde müzayedeye konmuş ve neticede bu köylerde yerleşen ağalar sonradan muktesep hak iddia ederek

[1] «Belgradcık nahiyesinde olan mirî köylerinin mübayaasına kurâ reayası talip bulunmuş isede mahall-i mezkûr Sırp ve Eflâk ve Nemçe memleketlerine hemcivar bulunduğundan kurâ-i mezkûrenin reayaya füruhtu ilerde mazarratı mucip olacağına binaen... füruhtu icra olunan kurâ-i mezkûrenin ba'dezin ehl-i İslâm beyinlerinde alınıp satılması câiz olup hiç bir vakitte reayaya füruhtu tecviz olunmamak...» (Arş. 40-1. İ, 265, 3 zilhicce 1266, Altmış bir tarihinde şerefsudûr eden emirnâme-i sâmiye-i hazret-i sadaretpenâhî suret-i seniyyesi).

[2] XIX uncu asır başlarında Koca Sekbanbaşı, lâyihasında diyor ki «Devlet-i Aliyyenin fil-asıl mâl-i muaccele ile taliplerine verdiği mukâtaa hakikat-i halde şer'an ve aklen hiç bir kimsenin mal-i mevrûsu olmadığı cümlenin malûmu olup halâ beratlarda dahi sarihtir.» (T. O. E. M. tab'ı, 52). Tanzimattan önce Sahra nahiyesi dahilinde Blerada köyünün tapu senedinde herhalde toprağın mîriliği ile ilgili şöyle bir kayde rastladık. Buna göre köyü alan kimse her sene Voyvodasına «mukatai zemin» olarak yüz yirmi akçe verecektir. (265 No. lı mezkûr irade melfuflarından. Tanzimattan evvelki bir senet) Bu acaba timar sisteminde hersene timar sahibine verilen «resmi çift» e mümasil yıllık bir kira mı oluyor?

[3] Tanzimatın ilânıyle beraber Vidin reayası, arazi kirasına karşılık sayılan angarya işlemekten imtina' ettiği zaman, ağaların buna itiraz şekli araziyi nasıl benimsemiş olduklarını göstermesi bakımından çok enteresandır. Diyorlar ki: «Kaffe-i tebaa-i Saltanat-ı seniyye emlâk ve arazisine bervechi serbestiyet malik ve mutasarrıf olarak kimse kimsenin bilâ bedel ve ırza arazisini zapt ve kendisi ziraat edemiyeceğini umûr-ı bedihiyeden bulunmak cihetleri ile...» (265 No. lu mezkûr irade melf. Suret-i mazbata-i Meclis-i Vidin-mazbata tam Tanzimatın ilânı sıralarına rastlamaktadır). Aynı mazbatada ağaların elinde bulunan bu araziye «çiftlik» dahi denmektedir.

[4] «Sahra ve Lom ve Belgradcık nahiyelerinde ba-tapu eshabı uhdelerinde bulunan çiflikât arazisinde reaya îcaren ziraat etmekte...» (265 No. lu mez. irade melf. Suret-i cevab-ı âlî).

tasarruf haklarını resmen de tasdik ettirmişlerdi (1845)[1]. Bu işte bazı entirikaların döndüğü vesikaların dilinden anlaşılıyor: Filhakika köyler satılığa çıkarıldığı zaman muhayyer kaydı konuluyor; yani bu satışın muteber olması için irade-i seniyyenin çıkması şartı vardır. Halbuki sonradan böyle bir kayıttan bahs edilmediği iddia olunuyor ve neticede Hükümet olanı tasdik etmek zorunda kalıyor[2]. Diğer taraftan Belgradcık nahiyesinde reaya, bu gibi köyleri satın almak istediği halde bu talepleri katî bir şekilde reddediliyor[3]. İşte Tanzimat devrinde bile bir çok köylerin, idâresizlik yüzünden bu suretle yeniden ağaların hükmü altına verilmesi isyanın menşeleri bakımından dikkatle göz önüne alınacak bir vakıadır.

Buraya kadar verdiğimiz izahatla, Vidin ağalar rejiminin Osmanlı mîrî arazi esaslariyle ve onun gelişimleriyle ilgisini anlatmıya çalıştık ve gördük ki, Vidin'de her halde ekseriyetle eski kale muhafızlarının ve sipahilerin çocukları olan ağalar, timar sisteminin mukataa sistemine - ve bilhassa irsî bir tasarruf hakkı veren muacceleli mukataalar sistemine - dönmesi sayesinde büyük arazi sahibi bir zümre teşkil etmişlerdir. Fakat Vidin Gospodarlık (ağalık) rejiminde görülen "ücret-i arazi„ mukabili angarya, hirizme ve budarlık (خيريزمه و بوداراق) gibi bazı dikkate şayan hususiyetlerin, asıl Osmanlı müesseseleriyle izahı biraz güçtür. Hakikaten Osmanlı nizamının hiç bir zaman kabul etmediği angarya müessesesinin, bazı hususî vergilerin, Bosna'da olduğu gibi burada da yaşaması ve asırlarca tutunabilmiş olması ayrıca izaha muhtac bir noktadır. Herşeyden önce şunu unutmamalıdır ki İmparatorluk, kendi ana prensiplerine uymıyan müesseseleri zamanla tasfiyeye çalışmakla beraber, umumiyetle bir çok malî ve idarî sebeplerle mahallî örfü adatâ reayet etmek mecburiyetinde kalmıştır. İşte bu suretle timar sistemi de, İmparatorluğun en kuvvetli bir zamanında bile, böyle fetihten önceye ait bazı ananelerle uzlaşmak yolunu tutmuş görünmektedir. Fetihten önce arazi, kalelerinde yarı müstakil yaşıyan boyarlara aitti. Köylü vergisini ödemek ve angarya

[1] Satılan bu yirmi köyün isimleri ve muaccele miktarları, bak. Arş. 33-5, İ. 585. 13 Şevval 1266, melf.

[2] 265 No. lu mez. irade melf. Altmış tarihinde şerefsudur eden emirname-i samiye-i hazret-i sedaretpenahî suret-i seniyyesi.

[3] Aynı emirname.

hizmet görmek şartıyla topraktan istifade edebilmekte idi [1]. İşte bütün hususiyetleriyle gospodarlık rejiminin uzak menşelerini bilhassa burada aramak icabeder.

Eski Vidin kanunnamesi, bir taraftan sipahilerin, subaşıların veya sancak voyvodalarının reayadan fazla bir şey almalarını şiddetle men'ederken, diğer taraftan "harman mevsiminde zikrolunan vilâyetin *kanûn-ı kadimi üzere* her müzevvecinden sipahisine birer tavuk birer bogaça alına„ ifadesiyle eskiden kalma bazı örfleri de teyit etmekte idi [2]. Kanunî Süleyman zamanında Sofya havalisine ait bir kayıt da konumuz bakımından bilhassa dikkate şayandır. Bu mıntakada [3] reaya, mahsulâtından öşrü verdikten başka, "*âdet-i kadim üzere*„ resm-i harman namıyla sipahiye *hane başına iki kile buğday, iki kile arpa* vermekte idi. Kanunî, Belgrad seferine giderken reayanın şikâyeti üzerine bu mahallî vergiyi kaldırdı. Fakat sonradan sipahiler, timarlarına noksan geldiğini ileri sürerek bunun iadesini istediler. Yapılan tahkikat üzerine bu verginin f e t i h t e n ö n c e de mevcut olduğu anlaşıldığından Sofya Vilâyeti reayasının sipahiye, "*ber âdet-i kadim*„ her beş haneden i k i k i l e b u ğ d a y i k i k i l e a r p a vermesi kabul ve tasdik olundu [4].

Tanzimat devrinde ağaların mahsulâttan aldıkları muayyen miktarda hisseler, ekim angaryası, bir nevi arazi kirası sayılmakta ise de bu teamüllerin, esasında, yukarda anlattığımız ananelerle bağlantısı açık bir şekilde görülmektedir. Timarlı sipahi bunları Devlete yaptığı hizmetlere karşılık olarak alırken şimdi ağalar, icare-'i muaccele ile toprak üzerinde kazandıkları tasarruf hakkına dayanmaktadırlar. Fakat bunun kanunî formülü ne olursa olsun, reaya için değişmiş bir şey yoktu. Asırlarca evvelki vaziyet şimdi müslüman ağaların lehine olarak devam edip gitmekte idi.

Şimdi biz, Tanzimat'ın ilânı tarihine doğru hıristiyan köylülerle bu ağalar arasındaki durumu tesbite çalışalım:

[1] Bilindiği üzere, X. uncu asırda Bulgarlar arasında meydana çıkan Bogomil mezhebi, insanın efendi için çalışmaya mecbur olmadığını va'zederek köylüleri angarya aleyhine harekete getirmeğe çalışmış ve köylüler, beylerin ezici tahakkümü altında bu esasları kolaylıkla ve geniş ölçüde benimsemişlerdir.

[2] Ö. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfların hukukî statüsü, Ülkü Sayı 49, S. 46.

[3] Bilindiği üzere Vidin bu tarihlerde merkezi Sofya ve Manastır olan Rumeli Eyaletine tabî idi.

[4] Ö. Barkan, mez. makale, S. 44.

I — Vidin reayası Tanzimat devrine kadar "ücret-i arazi mukabili olarak„ bir iki ay ağanın hesabına zahire ekerdi [1]*;*

II — Köylü, ayrıca ağaya senede bir araba odun getirmeğe veya onun yerine on iki kuruş vermeğe mecbur idi [2]*;*

III — Her ev "hırizme„ (خرزمه) zahiresi adıyla her cins zahireden yirmi beşer okkasını;

IV — Ayrıca "budarlık„ (بودارلق) namıyla kokoroz (mısır) mahsulünden araba başına otuz kırk okkasını ağaya verirdi;

V — Bağ olan yerlerde her dönümü için (bin asma bir dönüm itibar olunurdu) on iki para ödenirdi;

VI — Nihayet koyunların "otlakiyesi„ olarak da bir miktar peynir verilirdi [3]*.*

Fakat reayanın verdikleri bununla da bitmezdi. Ağalar, kovan başına kırk para, mandıra parası olarak altmış para vesair bunun gibi daha bir takım vergiler almakta idiler. Böylece köylünün Devlet'e ödediği vergilerden başka ağaya verdiği şeyler, hükümetin incelemelerine göre, bu vergilerin toplamına müsavi, hattâ daha ziyade idi [4]. Fazla olarak ağaların, köylerine gönderdikleri

[1] «Arazi-i merkume icaresine mukabil reaya-i mersûme senede bir iki mah esbab-ı araziye hizmet etmekte iken» (Arş. 40/1, İ. 265,3 zilhicce 1266. melf. suret-i mazbata-i Meclis-i Vidin).

[2] Osmanlı İmparatorluğunda bütün bir köy veya kasaba tarafından müşterek istifade olunan mer'alar yanında, «arazi-i mirîye muamelesi gören ve tapu ile tasarruf edilip yalnız sahiplerinin hayvanlarının otlatılmasına mahsus olan mer'alar» da vardı, ve «bilhassa son zamanlarda bu nevi mer'alar ve ormanlar çoğalmıştır.» (Ö. Barkan, Tanzimat, I, 376). Elimizdeki bazı tapu senetlerinde, mirî köyleri alan ağaların, tarla ve bağlardan başka köye ait mer'a ve korular üzerinde de tasarruf hakkı kazandıkları görülmektedir. Odun taşıma ve sürülerin mahsûlünden bir kısmını verme mükellefiyetleri buna bağlı olsa gerektir (265 No. lu mezkûr irade melfufları arasında bulunan senetlere bakınız). - Orta çağlardanberi Bosna'da da kmet toprak sahibine mahsulden ayırdığı muayyen bir hisseden maada otlak hakkı, ormanı varsa kereste hakkı verirdi.

[3] Mez. mazbata.

[4] Arş. 42/1,17 rebiyülevvel 1267, Rıza paşa ve Nail beyin müşterek tah.

subaşı denilen adamlar [1], reaya sırtından yer içer; ve yol harçlığı vesair masraflarına karşılık olarak da senede 1400 — 1500 kuruş toplarlardı [2]. İşte ağa namına köyü hükmü altında tutan, reayayı keyfine göre para cezasına çarptıran bu köy kâhyaları [3], Vidin köylerinde senede bir iki defa vergı mültezimleri ile kendini belli eden zayıf Devlet otoritesi yanında hakikî ağalar hâkimiyetini temsil etmekte idiler.

İşte Vidin reayası, bu rejime karşı ayaklanmıştı. Fakat bu anlaşmazlığın bir de öncesi vardır: 1839 Tanzimat hattı ile her türlü angarya ilga edildikten pek az müddet sonra [4], Vidin reayası da artık ağalar için angarya çalışmak istemediklerini açıkça bildirirler [5]. İki taraf arasında ihtilâf baş gösterir ve nihayet mesele İstanbul'a akseder. Bunun üzerine gönderilen bir irade-i seniyye ile Vidin'de angarya kaldırılır [6]. Fakat, ağaların hâkim bulunduğunu bildiğimiz Vidin meclisine göre, "kimse kimsenin bilâ bedel ve irza arazisini zapt ve kendisi ziraat edemiyeceği umûr-ı bedihîyeden„ olmakla reaya bu kirayı başka bir şekilde ödemek mecburiyetindedir. Bunun üzerine merkezden arazi kirasının "gerek eshab-ı çiftlikâta ve gerek reayaya gadr ü hasar vukua gelmiyerek tarafeynin rızalarıyla„ yeniden tâyin edilmesi emrolundu [7]. Vidin'de derhal, Sahra, Lom

[1] Osmanlı imparatorluğunda subaşı, umumiyetle muayyen bir mıntakada ahâli ve tımarlı sipahi üzerinde polis hizmeti gören bir memurdu; yeri alay beyinin altı idi. İnhitat devrinde İmparatorluk müesseselerinin soysuzlaşması neticesinde Sipahî kethüdaları şeklinde bir subaşı sınıfı görüyoruz. Meselâ XVII. asır sonlarında Bosna'da Sipahiler mahsulâttan öşrü gönderdikleri subaşılar ile toplamaktadırlar. (Bosna kadısı sicil defteri, sahife 10 a, vesika 1, Türk Tarih Kurumu yazmaları arasında). Vidin'de ağaların adamları olarak gösterilen subaşılar da her halde bu kategoriye girmektedir.

[2] Arş. 33/5, İ. 585,13 şevval 1266, Meclis-i Valâ dairesinde akdolunan komisyonda tanzim olunan mazbata Bak. Vesika VIII.

[3] «Köy ağalarının hizmetkârları köyün fukarasına sen şunu attın, eğri bastın diye beş kuruş, on kuruş, altı yüz kuruş, paşanın haberi olmadan köy subaşıları köyden tuz ile koyun, kuzu, arpa, şair ufak tefek» almaktadırlar. (Arş. 24/2, İ. 66,9 ramazan 1266, melf. Bazı reayaların takrirleri- Bulgarca aslı da saklıdır).

[4] Bunu vesikada geçen «bidayet-i Tanzimat-ı hayriyede» tabirinden ve alınan kararların 1257 senesi hasadından itibaren tatbik mevkiine konulmasından anlıyoruz (265 No. lu mezkûr irade melf. Suret-i mazbata-i Meclis-i Vidin).

[5] Mez. mazbata.

[6] Mez. mazbata.

[7] Mez. mazbata.

ve Belgradcık "knezleri ve söz anlar muteber knezleri„ ile "eshab-ı çiftlikât„ Meclis huzuruna çağrıldı; İrade-i seniyye kendilerine okunduktan sonra, arazi kirası olarak çift başına verilecek zahire miktarının tayini için dışarda görüşmeleri bildirildi. Fakat müzakereler iki saat sürdüğü halde aralarında bir anlaşmaya varamadılar: Ağalar, çift başına buğday, arpa ve mahlûtun her birinden yetmiş beşer okka zahire ve ayrıca hayvanlardan da otlakiye olarak ikişer kuruş istiyorlardı. Bunun üzerine Meclis "reayanın dahi gadr ü hasardan vikayeleri matlûb-ı âlî„ olduğunu göz önünde tutarak her çift (yahut boyunduruk) başına[1] elli okka zahire tesbit etti. Bundan başka, Belgradcık nahiyesi dağlık olduğundan burada, bu nisbetin otuz beşer okka olmasına karar verildi. Böylece Hırizme, budarhk namıyla alınan zahire, angarya ekim tamamen kaldırılarak arazi kirası reaya lehine birleştirilmiş ve tesbit edilmiş oluyor; fakat otlakiye ücreti ile odun taşıma angaryası bırakılıyordu. Meclis, reayanın otlakiye olarak "sabıkı vechile„ on koyunda bir okka peynir verilmesini ve ormanı olan yerlerde de senede hane başına bir araba odun taşınmasını "hadd-i itidalde„ buluyordu [2]. Köy sahibi bazı ağaların dahil bulunduğunu bildiğimiz mahut meclis tarafından verilen ve 1257 (1841) senesi hasadından itibaren tatbik edilecek olan bu kararlar, İstanbul'da padişah tarafından da tasvip ve tasdik olunarak bir kanun kuvveti kazandı.

Merkezî hükümet için gaye, anlaşmazlığı, iki tarafı da kollıyarak şöylece yatıştırmaktan ibaretti. Meselenin aslı, yeni hal şeklinin mahiyeti ve neticeleri üzerinde hiç durulmamıştı. Bu sıralarda bütün Avrupa'yı kaplamış olan hürriyet fikirlerinin sathî bir telâkkisiyle İmparatorluğu islâha kalkan bu Devlet adamları şüphesiz Vidin'de angaryaya nihayet vermegi bir mecburiyet olarak hissetmektedirler [3].

[1] Yani iki öküz başına demektir. Bu, başka bir vesikada tasrihen «Boynıca (بوينجه) karyesinin ağası olan Yaşar ağa bir tek öküzü olanların mahsûlünden yirmi beşer ve iki öküzü olanların mahsûlünden ellişer ve dört öküzü olanlardan yüzer kıyye hınta ve arpa ve kokoroz» almaktadır, deniyor. (Arş. 26/4. İ. 127, 10 Ramazan 1266, Lâyıha).

[2] Bir araba odun yerine verilebilecek bedel de beş kuruş olarak tesbit olunmaktadır. (Arş. 26-4 İ. 132, 14 ramazan 1266, melf. Lâyıha).

[3] Zaten dışarıdan da bu yolda ihtarlar eksik olmuyordu. Bosna için, «mezkûr angarya hususu hakk-ı arazi demek ise de hakikat-i keyfiyet herkesin malûmu olmadığından gayrı zaten dahi pek barid söz olduğundan Avrupa halkının dikkat-i nazariyeleriyle gazeteler dolusu sözlerin neşru ilânını müstevcib...» (H. Inalcık, Bosna'da Tanzimat'ın tatbikına ait vesikalar, Tarih Vesikaları Mec. C. I, sayı V, S. 381)

Nihayet yapılan da bundan ibaret kaldı. Fakat öte taraftan toprağa *"ber vechi serbestiyet mâlik ve mutasarrıf"* olan "ashabı çiftlikâta„ da her hangi bir şekilde "gadrolmamasına„ pek ziyade dikkat edildi [1]. Netice itibariyle bam başka âmillerin tesiriyle meydana çıkan Vidin toprak meselesinde, şimdi liberal mülkiyet prensiplerine noktası noktasına sadakat göstererek ağaların köylü üzerindeki yükünü devam ettirmek, Tanzimat adamlarının içtimaî meselelerdeki anlayışsızlığını meydana koyacak ve cezrî bir islâhat lüzumu ancak tehlikeli bir isyan karşısında kabul edilecektir.

Hakikaten ağa köylerinde [2] yapılan değişiklikler, esasa ait hiç bir şeyi düzeltmiyordu. Toprağı angarya olarak ekmek mecburiyeti ilga olundu ise, odun taşımak mecburiyeti kalmıştı; Hırizme ve budarhk zahiresi kalktı ise, yerine "ücret-i arazi„ olarak mahsûlâttan yine muayyen bir miktarı ağaya verilmekte idi. Esasen bu küçük tâdilât dahi tamamiyle yerine getirilmedi. Meselâ mazbatada bağlardan kira alınmıyacağı söylendiği halde 1268 (1851-1852) senesinde Borilofca köyünün tapu senedinde bu bağ kirasına tekrar rastlamaktayiz [3]. Mamafih mesele fevkalâde çapraşıktı. Çünkü Devletin ilân ettiği liberal prensiplere dayanarak ağaların yüklediği mükellefiyetlere isyan eden reayaya karşı bu araziyi İmparatorluğun eski kanun ve nizamlarına dayanarak ellerinde tutan ağaların da hakkı vardı. Bu, eski ile yeniyi beraber götüren Tanzimat'ın içtimaî sahada karşılaştığı bir çıkmazdan başka bir şey değildir. Bugün ağalar, yarın onu idame eden hakimiyete karşı ayaklanacak büyük köylü kitlelerini tatmın etmek için İmparatorluğun bütün toprak sisteminde esaslı bir inkılâp isterdi. Gerçekten reayanın asıl maksadının da ağaları kaldırarak toprağı kendisine verecek bir inkılâp olduğu 1850 Vidin isyanında açık bir şekilde görülmektedir. Fakat her hangi taraf lehine katî bir vaziyet almak, derhal şiddetli aksülâmellere sebebiyet verebilirdi. Binaenaleyh "gerek eshab-ı çiftlikât ve gerek reaya-i mersûme memnunen ve mutayyeben mahallerine iade„ olunarak şimdilik meseleyi usulü ile kapatmak en uygun siyaset olacaktı. İşte bu sebeple, Vidin'e gönderilen irade-i seniyyede yalnız angaryaya benzer şeylerin kaldı-

[1] Mez. mazbata.

[2] Vesikada *ağa köyleri* tabiri aynen kullanılmıştır (Mez. mazbata).

[3] Arş. 40-1, İ. 265,3 zilhicce 1266, melf. Borilofca'ya ait senet sureti.

rılması ve reayanın her halde gadirden korunması emredilmekle iktifa olundu [1].

§- İşte Vidin havalisinde bu zahirî islâhat teşebbüsünden on sene sonra baş gösteren ayaklanma, doğrudan doğruya bu toprak meselesine bağlıdır. Esasen bu on sene zarfında da vaziyet iyileşeceğine reaya aleyhine daha ziyade kötüleşmiştir. Tanzimatcılar, fiilî neticelerini düşünmeden toprak siyasetinde tatbika çalıştıkları liberal prensiplerle, mirî arazi mutasarrıflarının haklarını, tam mülkiyete yaklaşacak şekilde genişletme yolunu tutmuşlardı. Meselâ 7 Cemaziyülûlâ 1263 (23 nisan 1847) tarihli bir resmî tebliğle mirî arazi üzerinde kız evlâtların da erkek evlât gibi veraset hakkı tanındı [2]. Daha sonra çıkarılan diğer kararnamelerle bu istikametteki cereyan inkişaf etmiş ve mirî toprak üzerindeki tasarruf hakkı mutlak mülk telakkisine gittikçe daha çok yaklaşmıştır [3]. Böylece vaktiyle toprağı işletmek üzere tasarrufu altına alan mirî arazi sahipleri ve tabiî bu arada Vidin ağaları yavaş yavaş bu köylerin hukuken de hakikî sahibî vaziyetine geçmeğe başlamışlardır. Neticede bu tedbirler, esasen gergin olan içtimaî münasebetlerin daha ziyade kötüleşmesine yardım etmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Vidin isyanını müteakip Meclis-i Vâlây-i Ahkâm-i Adliye'de teşkil olunan komisyonda, ağaların, bu üstün körü islâhatı fırsat buldukca çiğneyip "*reayayı bayağı kendi esirleri hükmüne koymuş*„ oldukları açıkça itiraf olunmaktadır [4]. İşte isyanı bilhassa bu vaziyet doğurmuştur.

Daha isyanın başlangıcında gönderilen nasihatcılar, reayaya, niçin bu şekilde hareket ettiklerini sordukları zaman onların cevabı şu olmuştu: "Bizim derdimiz mültezimlerden ve *köy ağalarından* ve subaşılardan vesairedendir, zira onların taaddiyatına tâb-âver olamayız [5]. „Asîlerin, sonradan hükümete verdikleri bir takrirde de başlıca bu ağalardan şikâyet edilmekte ve denilmektedir ki: "Köy ağaları elli kıyye şafr ve dahi darı elli kıyye bu

[1] Sonradan hükümetçe de bu islâhat için «bir nevi tahfif» ifadesi kullanılacaktır (Arş. 33-5,İ. 585, 13 şevval 1266, melf. Meclis-i Valâ dairesinde akdolunan komisyonda tanzim olunan mazbata. Bak. Vesika VIII.)

[2] Ö. Barkan, Tanzimat, I, 359.

[3] Mezkûr makale, 351-421.

[4] Mez. Mazbata.

[5] Arş. 26-4, İ. 132, 14 ramazan 1266, melf. Lâyıha.

şeyleri cebren ahzediyorlar. Hacı Hasan karındaşı Hacı Ömer efendi baş knezini istemeyiz[1]. Vladika İgnad Tsanko (اکناد سانقو), fukarayı dağlara düşüren bunlar. Köy ağalar (ı) *kılınç çekip bu toprak padişahın değil, bizimdir* diyorlar. Köy başına birer kuzu kezalik. Voyvoda[2] köy ağaların (herhalde voyvoda ve köy ağalarının olacak) hizmetkârları köyün fukarâsına sen şunu ettin, egri bastın diye beş kuruş, on kuruş, altı yüz kuruş, paşanın haberi olmadan köy subaşıları[3] köyden tuz ile koyun, kuzu, arpa şaîr ufak tefek alıp biz zannederiz ki Tanzimat vardır . . .[4]„. Köy-ağalarına karşı düşmanlık ve emniyetsizlik o derecededir ki başka bir arîzada, "malûmunuz olsun, karye ağalarını ferd-i vahit karyeleri tarafına gelmeğe ruhsat vermiyeceğiz ve *kura ağalarının hiyanetliğini istemeyiz* . . . Cümlelerimiz telef olmağa çabalarız ve

[1] Şu hale göre müslümanlardan da başknez tayin edildiğine hükmetmek lâzımgeliyor.

[2] Voyvoda, hükümetin ekseriya mahallî âyan içinden seçtiği kaza müdürleridir.

[3] Daha 1827 (H. 1243) tarihinde Vidin muhafızlığından alınan bir yazı üzerine hükümetin aldığı bazı kararlar, buradaki subaşılar hakkında bizi oldukça aydınlatmaktadır. Arz tezkiresinde deniyor ki: «Malûm-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri buyrulduğu üzere Rumeli'nin ekseri kurâlarında voyvoda ve kaza âyanları tarafından birer subaşı ikame ve ik'ad olunarak her karyenin ahalisi ol subaşının ve rakip olduğu hayvanın yem ve yiyeceğini bilmünavebe ita eylediklerinden gayrı vakt-i hizmette tuzluk namıyla zahire vermek dahi âdet hükmüne girip halbuki bu subaşılar bir işe yaramadıklarından ve fukaradan ise âdet denilerek ol miktar şey çıkmakta olduğundan böyle olmaktan ise bunlar bir taht-ı rabıtaya bend ile başı bağlı bir nevi asker idâdına idhal olunması ve meselâ ikisi üçü elli haneli kurâ ve bir karye itibar olunarak gerek böyle bir kaç karyenin içtimaıyle olsun ve gerek müstakilen bir karye olsun elli haneye bir subaşı intihap ve tayin birle mutad üzere subaşılık umûru ol kimsenin marifetile idare ettirilerek ve ahalisi dahi vergi-i mûtadelerini veregeldikleri veçhile vererek bu veçhile dahi bir nevi süvari asker husûle getirilmesi münasip» tir. Yine aynı vesikadan anladığımıza göre bu suretle Vidin, Niğbolu sancaklarında 600 subaşı kaydolunuyor ve ayrıca Vidin'e «Mârr-üz-zikr askeri güzelce zapt u rapt ile ahali fukarasına mutaddan ziyade şey mütalebesi ile taaddî ve renciş vukua gelmemesine aleddevam nezaret ve dikkat eylemesine dair tenbihat-ı lâzıma» gönderiliyor; (O. Nuri, Mecelle-i umur-i belediye, I, 904). Diğer taraftan yukarda gördüğümüz gibi, bu subaşılar ağa köylerinde ağanın kâhyası durumuna geçiyorlardı.

[4] Arş. 24-2, I. 66.9 ramazan 1266, melf. Bazı reayaların takrirleri. İfadedeki bozukluk tercümededir. Arşivde aynı evrak arasında bu arzıhallerin bulgarca asılları da saklıdır.

lâkin üzerimize zulüm ve taaddî istemeyiz ve *cümlemiz dahi Padişah reayası* olduğumuzu„ beyan ederiz demektedirler[1]. Bizzat ayaklanmış olan reayanın ağzından naklettiğimiz bu ifadeler, onların daha ziyade ağaların iktisadî-içtimaî istismar ve tahakkümlerine karşı isyan ettiklerini açık bir şekilde göstermektedir. Asîlerin, ilk hamlede ağalara ve onların adamları olan subaşılara hücum etmesi de bilhassa manidardır[2].

Rıza paşaya verilen "talimat-ı seniyye„ müsveddesinde ağalar meselesine sarih bir şekilde temas edilmektedir[3]. Fakat hükümet, esas davanın hakikaten ağalıklar, veya mahallî tabiriyle "gospodarlıklar„ meselesi olduğunu sonra anlıyacak ve o zaman bu hususta esaslı tahkikata ve islâhata girişecektir. Sonradan hâdiselerin cereyan tarzını da düşünürsek görürüz ki[4], isyan doğrudan doğruya Devlete karşı bir hareket olmaktan ziyade ağalar ve tevabii ile reaya arasında bir mücadele şeklini almış, asileri dağıtan ve isyanı bastıran kuvvet, bildiğimiz gibi, muntazam Devlet kuvveti değil, ağaların teşkil ettiği başıbozuk çeteleri olmuştur.

Hülâsa, Vidin'de reayanın kitle halinde ayaklanması hâdisesi aslında İmparatorluğun ziraî- içtimaî bünyesinde husule gelen derin tarihî değişikliğe bağlanabilir. Burada büyük köylü kitlelerini isyana sürükliyen âmillerin en kuvvetlisi şüphesiz toprak rejimindeki inhitat ve kargaşalık olmuştur, ve XIX. asırda hemen her 15-20 senede bir İmparatorluğu temelinden sarsan Balkan isyanlarında da bu noktanın umumiyetle en ehemmiyetli

[1] Mez. irade melf. Rakoviça ve Gramada (غرامادە) bölükbaşılarının arîzası.

[2] Bak. Yukarda S.47.

[3] «İhtimal-i agleptir ki asıl taraf-ı Devletten gelen tekâlif-i mutedile değil bazı küçük memurların veyahut *kendilerini çiftlik ve arazî sahibi addeden kimselerin* ve bazı mültezim güruhunun taaddiyat-ı vâkıaları şu uygunsuzluğun hudûsuna sebebiyet vermiş...»(Bak.VesikaV.). Sonradan bir arz tezkiresinde de şunları okuyoruz: «Bu kerre Vidin eyaleti reayasından mugayir-i meslek-i tâbiiyet harekette bulunanların vesile-i cemiyet ittihaz eyledikleri şeyler köy ağaları ve bazı mültezimlerin mezalim ve taaddiyat-ı mufritaları olarak..» (Arş. 32-4, İ. 127, 6 şevval 1266, Arz tezkiresi).

[4] Bak yukarda S. 53 ve müt.

bir yer tuttuğu haklı olarak iddia edilebilir[1]. Millî şuurun uyanması, millî edebiyatların doğması, Garp fikirlerinin gittikçe geniş nisbette nüfuzu ve nihayet umumî siyasî vaziyet bu ayaklanmalarda şüphesiz kuvvetle müessir sebeplerdendir; fakat köylü kitlelerinin büyük kıyam hareketlerinde, asıl sebebi, vakıaların gösterdiği gibi, daima toprak ve vergi meselelerinde aramak lâzımdır.

Hükümet, nihayet, "Bulgaristan'ın kilidi mesabesinde olan Vidin„ sancağında esaslı tedbirler almak zaruretini anladı. Daha isyan temamiyle yatıştırılmadığı bir sırada, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de bir komisyon teşkiline karar verildiğini yukarda görmüştük[2]. Bu meclisin başlıca işi, isyanın hakikî sebebi olduğu anlaşılan Gospodarlık rejimini kaldırmak olmuştur. Burada evvelâ meselenin esaslı bir şekilde tetkikine girişildi. Rıza paşanın isyan sebebleri hakkında gönderdiği tahkikat raporları, yine onun müsaadesiyle İstanbul'a gönderilen reaya mümessillerinin verdiği arzıhaller ve ifadeler, nihayet Vidin mıntıkasına dair eskiden alınmış kararlar üzerinde uzun incelemeler yapıldı ve buna dayanılarak esaslı bir ıslâhat projesi hazırlandı. Bu ıslâhat kararlarına nasıl varıldığını, ne gibi düşüncelerle hareket edildiğini incelerken Tanzimat ricalinin Tanzimatı anlayış tarzı, çalışma şekilleri ve bilhassa büyük içtimaî meseleler karşısındaki durumları hakkında dikkate değer bilgiler edinmekteyiz. Diger taraftan yalnız Vidin'e münhasır kalmıyan[3] bu hareket, soysuzlaşarak veya hayatî değerini gaybederek İmparatorluğun yaşaması için zararlı hale gelen eski müesseselerin tasfiyesi ve Devletin modernleşmesi cereyanının içtimaî sahada önemli bir tezahürü olarak da ayrıca dikkatimizi çekecek mahiyettedir.

Babı Alî'de dinlendikten sonra Meclis-i Valâ'daki komisyona gönderilen reaya mümessillerine, burada, "iktiza eden şeylerin tafsilâtını hiç çekinmiyerek„ söylemeleri tenbih olunmuştu. Hükû-

[1] J. Ancel umumî bir şekilde diyor ki: «1804, 1821, 1848, 1876 da Balkanların her tarafında görülen isyanlar, neticede, köylülerin toprağı zaptetmek için yaptıkları ziraî ihtilâllerdir.«(Peuples et Nations des Balkans, Paris 1930, S. 152). Bu isyanlar hakkında ayrı ayrı etraflı tedkikler yapılmadıkça böyle bir umumî hükme karşı daima şüpheli kalmak tabiî yerinde bir hareketi olur.

[2] Sahife 75.

[3] Daha bu tarihten önce (1849 dan itibaren) Bosna'da feodal rejimin tadili için teşebbüslere girişildiğini biliyoruz, (Bak. S. 13). 10 sene sonra da Bosna beyleri arazisinde bilhassa angaryanın ilgasını hedef tutan mühim bir kanun çıkarılmıştır. (Bak. Bosna çiftlikâtı hakkında nizamname, 14 safer 1276, Düstur, I, 77.)

met, *"halkı ta böyle hareket-i isyaniyeye kadar mecbur edecek âsâr-ı zulmiye her ne ise ta esasından def'etmek gerek oraca ve gerek bütün memleketce elzem ve ehem„* olduğuna kanaat getirmişti. Anlaşıldığına göre reaya, esas itibariyle gospodarhkların kaldırılmasını [1] ve arazinin, şimdilik doğrudan doğruya mülkiyetini iddiaya cesaret edememekle beraber, beylerden alınıp tapu ile kendilerine ihale edilmesini istemekte idiler. Vidin valisi bulunan Rıza paşa da devamlı bir sükûn kurulması için bunu zarurî bulmakta idi [2]. Komisyonda yapılan müzakereler sonunda, evvelâ gospodarhkların mutlaka kaldırılması kararlaştı, fakat bundan sonra yeni vaziyetin ne şekilde düzenleneceği hakkında kesin bir şey söylenemedi: Gospodarhkların (köy ağalıklarının) kaldırılmasıyla "éshâbmm şöylece bütün bütün me'yus ve mahrum„ bırakılması mahzurlu görülüyordu. Sonra burada yeniden tesis olunacak muntazam idare için bu mirî topraklar gelirinden istifade etmek lâzımdı. İşte bu noktalar göz önüne alınarak başlıca iki hal şekli bulunmuştu: Birincisine göre toprak, doğrudan doğruya hükümetin idare ettiği mirî arazi şeklinde reayaya bırakılacak ve onlar tarafından serbestce işlenebilecekti. Öte taraftan Gospodarhk rejiminde reayanın verdiği şeylerden gayrı meşrû sayılanları kaldırılmakta, kalan varidatın yarısı timarlar lâğvolunduğu zaman yapıldığı gibi, kaydı hayat şartıyle köy ağalarına verilmekte, diğer yarısı ağalar rejimi yerine kurulacak yeni idare masraflarına karşılık olarak Devlet hazinesine alınmakta idi [3]. İkinci şekle gelince,

[1] Komisyon mazbatasına göre reaya mümessilleri «*Hazine-i Celilenin müretteb atı olan vergi ve cizye emvali hadd-i itidalde* bulunmasıyla eltâf-ı seniyye-i hazret-i padişahiye teşekkürden ve acz ü dehşet sebebiyle vukubulmuş olan hatalarının rehîn-i aff-ı âlî buyrulması istidasından başka bir diyecekleri olmayıp fakat Belgradcık ve Lom ve Sahra nahiyelerinde ötedenberi *Kospitarlık* (قوسپيتارلق) *namıyla bulunan köy ağalarının mezalim ve taaddiyat-ı mufritaları* nezd-i merahimvefd-i âlîde dahi tecviz buyrulmıyacağından bu *ağalıkların külliyen kaldırılmasını*» istemişlerdir. (Bak. Vesika VIII).

[2] Mez. irade melf. Rıza paşanın tahrirâtı.

[3] Bu havaliyi ellerinde tutan ağalar ve adamları kaldırıldıktan sonra müntehap kaza müdürleri ve muntazam zaptiye neferleri (jandarmalar) tayin edilmesi düşünülüyordu. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi (S. 77) Tanzimat'ın tatbiki demek, burada Devlet otoritesinin yeniden tesisi, muntazam idare ile beraber merkeziyetciliğin kuvvetlenmesi demekti. Böylece II. Mahmut devrinde âyânlara karşı başlıyan mücadele, Vidin'e asrın ortalarına doğru gelmiş oluyor.

bu reayanın isteklerine daha uygundu: Arazinin, bedelleri alınarak tapu ile reayaya "deruhde„ olunması ve bu suretle husule gelen para ile ağaların muaccelelerinin ödenmesi düşünülmekte idi; yani reaya, tazminat vermek suretiyle ağaların yerine geçecekti [1]. Fakat hükümete (o zaman Sadrazam halâ Mustafa Reşit Paşa idi) *"şimdiye kadar carî olan teâmülün bütün bütün hilâfına olarak tapu ile reayaya arazi vermek şıkkı muvafık-ı maslahat görünmemekle„* [2] birinci şekle temayül edildi [3]. Bununla beraber sair işlerle beraber [4] bu meseleyi de yerinde daha esaslı bir şekilde incelemek üzere, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye azasından Nail beyin Vidin'e gönderilmesine karar verildi. Nail bey, Vidin'e varınca meselenin ne kadar nazik olduğunu gördü. Reaya, hükümete eski Gospodarhk varidatını aynen vermek şöyle dursun, bunların t e m a m i y l e kendisine b a ğ ı ş l a n a c a ğ ı n ı bile ummakta idi. Ortada "Gospodarhk bütün bütün lâğvolundu„ yahut, Padişah "bizlere imtiyaz vererek her şeyden yani vergi ve teklifât-ı saireden af buyurup alelhusus G o s p o d a r l ı k a r a z i s i n i i h s a n ile bekâm eyledi [5]. „ şeklinde şayialar dolaşmakta idi; Ağalıklar varidatından "mezalim„ telâkki edilen şeyler çıkarılsa bile, reayanın razı olmıyacağı, hatta bunun için şimdiden i s y a n a bile hazırlandığı Nail bey tarafından Babı Âli'ye bildirildi. Bu düşünce yersiz de değildi: O sıralarda (ilk kânun 1850) İzvor (ايزوور) manastırında toplanmış bir takım isyancılar "eğer bizim dediklerimize müsaade olunmazsa bundan bir mah sonraca et kesiminde ve yetiştirilemediği takdirde behemhal martta umumen ayaklanmak üzere sizlere haber göndereceğiz diye Bulgaristana havadis neşr„ etmekte idiler [6]. Görülüyor ki reaya toprak meselesini kendi lehine halletmek için hükümeti isyanla tehditten bile çekinmemektedir. Nail bey durumun vahametini anlatmak için yazısının sonun şu müthiş

[1] Arş. 33-5, İ. 585, 13 şevval 1266, melf. Rıza paşa tarafından Raşit efendinin kalemile gönderilen lâyihaya komisyonca yapılan ilâveler.

[2] Bak. Yukarda S. 90.

[3] Arş. 40-I, İ. 265, 3 zilhicce 1266.

[4] İdarî, malî islâhata ait bu işler hakkında yukarda S. 75 ve müt.

[5] Arş. 42-1,17 rebiyülevvel 1267, Nail bey ve Rıza Paşanın tahrirat-ı müşterekeleri ve Arş. 47-1, İ. 160,5 muharrem 1268, Rıza Paşanın Şekib efendiye verdiği müzekkire.

[6] Nail bey ve Rıza paşanın mez. tahriratları.

satırları ekliyor: "*Burasını şimdiden beyan ederim ki Bulgaristan elden gidecektir*[1]. „ Vali Rıza Paşa ile gönderdikleri müşterek bir yazıda da vahim hâdiselerin zuhurunu önlemek için esasen çok ağır olan Gospodarlık varidatından[2] hiç olmazsa yarısının bırakılması lâzımgeldiğini bildirmekte idi[3]. Fakat, diyordu, "*nevahi-i sülüse ahalisinin avuç içi kadar yerleri ve yurtları olmadığından*„ bu arazinin kendilerine tapu ile verilmesi onlarda "*muhabbet-i vataniye*„ doğuracak ve kendilerini toprağa bağlıyacaktır. Gerçekten o zamana kadar bu köylü biraz dara gelince, arkada korkacak bir şeyi kalmadığından, "hemen familyasını bir arabaya yükletip Sırbistan'a geçmeği âdet edinmiş„ idi.

Gospodarlık meselesi uzayıp gidiyor, bir türlü bir hal şekline bağlanamıyordu. Vidin'den gelen korkutucu haberler üzerine hükümet nihayet şu iki şekilden birini seçmek zorunda bulunuyordu: Evvelâ Gospodarlık hasılatından yarısının bağışlanarak diğer yarısının tahsili; evvelce düşünülen şekle bakarak bundaki değişiklik, sadece, Gospodarlık varidatının yarı yarıya indirilmiş olmasıdan ibaretti. İkinci şık, evvelce düşünüldüğü gibi, arazinin doğrudan doğruya tapu ile reayaya ihale edilmesi idi, ki bu suretle köylü toprağın gerçekten s a h i b i olmakta idi. Babı Âlî, nihayet ikinci şekli kabul etmek zaruretini anladı. Onu şimdiye kadar bilhassa tereddütte bulunduran nokta, bu bölge eskidenberi serhat sayıldığından, arazi tasarrufunun yalnız müslümanlara tahsis edilmiş olması idi. Halbuki bütün tebaa "sahib-i arazi oldukları halde yalnız nevahi-i mezkûre *reayasının müstecir makamında ve yabancı sıfatında bulundurulmalarına pek de icâb*„ görünmediği "malûmat-ı cedide-i mahalliye„ ile anlaşıldığıdan nihayet keşin olarak tapu usulüne müsaade edildi. Mamafih bu yeni kararda da bir takım şartlar vardı: Evvelâ reayaya satılarak bedeli ağalara (gospodarlara) verilen bu arazinin mülkiyeti mutlak bir şekilde terk

[1] Arş. 42-1,17 rebiyülevvel 1267, melf. Nail beyin tahriratı.

[2] Bak. Yukarda S. 94.

[3] Rıza paşa ve Nail bey, aynı zamanda, reayayı kışkırtan komitecilerin Anadolu'da münasip bir yere sürgün edilmesini de istemekte idiler (Mezkûr tahriratları).

edilmiyordu[1]; bütün mirî topraklar gibi arazi mahlûl olunca[2] tekrar Devlete dönmekte idi ve Devlet bunu yeniden satılığa çıkarabilirdi. Diğer taraftan arazinin, yabancıların veya fesadcıların eline geçmemesini sağlamak için ayrı bir madde konmuştu[3]. Buna karşılık arazi satılığa çıkarıldığı zaman arttırmada o köy reayası, dışardan gelen müşteriler kadar vermişse, bu yabancılar onlara tercih edilemiyecekti. Nihayet, Gospodarlık arazisinin reayaya satılması hakkında müsaadeyi ihtiva eden bu irada 1851 Sonkânununda (1267 Rebiülevvel) Vidin'de resmen ilân olundu[4].

Bununla beraber mesele yine uzun müddet sallantıda kaldı. Bulgar komitecilerinin tahrikleri yine şiddetlenmişti ve Bulgaristan'ın ayaklanacağı sözleri dolaşmakta idi[5]. Teftiş yapmak ve islâhatı hızlandırmak gayesiyle Vidin e Meclis-i Valâ âzasından Şekip efendi de gönderildiği halde[6] Gospodarlık arazisinin reayaya satılması ve sükûnun iadesi bir türlü mümkün olamıyordu. Tersine Bulgarlar tarafından, mültezimlerin köylerden koğulması, şeriye mahkemeleri tarafından verilen hüccetlerin yırtılması gibi hâdiseler havayı gittikce karartmakta idi[7]. Bilhassa "*Gospodarlık arazisi reayaya ihsan*

[1] Arş. 42-1,17 rebiyülevvel 1267. Bu hususta ayrıca fetva da alındı. Arz tezkiresinde deniyor ki: «Arazi-i mezkûrenin olvechile reâyâ-i Devlet-i Aliyyeye satılması Memâlik-i Saltanat-i Seniyyenin her tarafında merîyülicra olup usûle muvafık olması cihetiyle bunda mahzûr-i şerî olmadığı dahi taraf-ı fetvâpenâhîden ifade olunmağla..» (Mez. İrade, arz tezkiresi). -Burada sadrazamın, «kâffe-i Devlet-i Aliyenin sahib-i arazi» olduğu iddiası noktası noktasına kabul edilemez. Şüphesiz Vidin'de büsbütün hususî şartlar bulunmakla beraber, Rumelinin diğer sahalarında da toprak ekseriyetle, mirî arazi, evkaf veya büyük çiftlikler halinde yine doğrudan doğruya köylüye ait değildi. Esasen Vidin'de yapılan yeni islâhatla da toprak reayanın mülkiyetine geçmiyor, «gospodarlık arazisi ihsan olunmuyordu.»

[2] Bak. Yukarda S. 87, not 2.

[3] «Nevâhi-i merkumenin arazi-i mevcudesi nizamı mucibince mahlûlatı hazine-i celileye ait olmak ve vakten minelevkât ecnebî uhdesine geçmemek ve oradan def'i iş'ar olunan müfsit makûleleri gibi eşhasa verilmemek...» üzere «ba tapu nevahi-i merkume ahalisine satılması..» (Arş. 42-1,17 rebiyülevvel).

[4] Arş. 44-2, İ. 1531, 1 cemaziyülevvel 1267, Rıza paşa ve Nail beyin müşterek tahriratları.

[5] Arş. 44-2, İ, 1531,29 rebiyülahir. 1267.

[6] Nail bey talimat mucibince harekete muvaffak olamıyacağını anlıyarak istifa etmişti. (Lûtfi tarihi, IX, Tarih Kurumu yazmaları).

[7] Rakoviça manastırı keşişi, tahrikâtta devam ettiğinden Aynaroz'a sürüldü. (Arş. 43-1, İ. 690.9 rebiyülahir 1267).

edildi„ tarzında çıkarılan şayialar[1] Bulgarların esas istekleri ne olduğunu açıkca belli etmekte idi. Onlar para, tazminat gibi hiç bir şey vermeden toprağa doğrudan doğruya sahib olmak istiyorlardı[2]. Bu sıralarda Vidin valiliğine Rıza Paşa yerine, buradaki şartları bilmiyen, göz dağı vererek iş başaracağını sanan bir valinin, Zarif Mustafa Paşanın gelmesi vaziyeti büsbütün karıştırdı. Yeni vali, bizzat Şekip efendiye, Gospodarlık arazisinin reayaya satılması işini aklı almadığını söyledi. Onun başka sözleri ve hareketleri de ağaları tuttuğunu ve eski usule taraftar olduğunu göstermekte idi[3]. Bir taraftan reayanın, toprağa tazminat vermeden temamiyle sahip olmak istemesi, diğer taraftan ağaların entirikaları meseleyi çıkmaza sokmuştu. Davanın bu şekilde hiç bir neticeye varmadan uzayıp durması hoşnutsuzluğun gittikçe artmasını ve yeni isyan alâmetlerinin belirmesini mucip olmakta idi[4]. 1850 isyanındanberi iki

[1] Arş. 47-1, I. 160,8 muharrem 1268, melf. Vidin valisi Ali Rıza Paşanın kendi kâtibi hattıyla Şekib efendiye vermiş olduğu müzekkire.

[2] «Lom'un fukarası kendi taraflarından elli adam intihap ve Vidin'e irsal edip bunlar Vidin'e geldikte Meclis'te, biz padişahımızın toprağını satın almağa kadir değiliz, demişler..». Vali bulunan Zarif Paşa, tehdid ederek veya «görecek-siniz size çiçekli tapu vereceğiz» şeklinde çocukça vaitlerle bunları yola getirmeğe çalışıyordu. (E. Z. Karal, Zarif Paşaya ait vesikalar, Tarih Ves. Mec. Plevne'den yazılan mektup). Şekib efendinin şu kaydı da dikkate şayandır: «Gospodarlık arazisini reâyanın almamaları emrinde bazı taraftan tedabir-i hafiye-i hariciye icra olunmakta olduğu..» (Aynı yer, Şekib efendinin lâyıhası).

[3] Zarif paşa «Vidin vücuhundan kendisiyle görüşen adamlara buranın reayası pek yüz bulmuş olduğundan usûl-i memleket çığırından çıkmış ise de ben bunu yoluna koyacağım, sizler müsterih olun yollu sözler söylemekte ve bu tavr u lisanı beynerreaya şüyû bularak bütün eyalet reayasını bilâ icap havfa düşürüp düşündürmektedir.», (Şekib efendinin mezkûr lâyıhası). Pilevne'den gönderilen mezkûr mektupta da şunu okuyoruz: «Zarif paşanın Vidin'e vusûlünden sonra bu tarafın müslümanları Zarif Paşa Bulgarları müfsittir diye kesecek diyorlar».

[4] Muhtelif kaynaklardan gelen şikâyetler üzerine Babı Âli Şekib Efendinin lâyihasını nazarı itibara alarak Zarif Paşayı derhal azl ve yerine Belgrad muhafızı Vasıf Paşayı (Vidin isyanı başladığı zaman Niş Valisi idi.) Vidin Valiliğine tayin etmiştir; (6 Rebiyülahir 1268-29 son kânun 1852-Aynı yer, Arz tezkiresi).

yıl geçmişti. Bir müddet sonra da Kırım harbi başladı. Bu harp esnasında Vidin reayası Ruslardan yardım istiyerek yeniden büyük bir isyan teşebbüsünde bulundular. Bu hareket de bastırıldı. Fakat Bulgarista'nın bu köşesindeki isyan ocağı hiç bir zaman temamiyle söndürülemedi.

UMUMÎ NETİCE

Bulgaristan, Osmanlı hakimiyeti altında eski tarihî şahsiyetini en ziyade gaybetmiş sahalardan birini teşkil etmekte idi. Bir çoğu Osmanlılar tarafından kurulmuş olan şehirlerde hayat ve manzara tamamiyle türktü. Bulgarlar o zaman ancak köylere, dağ kasabalarına sığınmış bir halde, her türlü iktisadî, fikrî hayattan mahrum, dağınık uyuşuk bir halk olarak görünmekte idi. Fakat Balkanlardaki milletler yeniden canlanıp Osmanlı hakimiyetine baş kaldırmağa başladıktan sonra da, tâ 1875 tarihlerine kadar bu "köylülerin„ hiç bir ciddî hareket eseri göstermedikleri iddiası doğru değildir. Araştırmalarımız bize, XIX. uncu asrın ilk yarısında da Bulgarların bir millet olma yolunda büyük gayretler yapdığını, Bulgar milletinin çöküş devrinde Osmanlı tarihinin gidişi üzerinde kuvvetle müessir bir âmil olarak meydana çıktığını göstermektedir. Bilhassa asrın tam ortasında, yabancı tarihlerde olduğu kadar bizim tarihlerde de pek bahsi geçmiyen, fakat her bakımdan büyük önemi olan Vidin ayaklanması bunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

1848 ihtilâlleri ve onu takib eden yıllarda Avrupa, liberal, millî ve içtimaî mahiyette şiddetli hareketlere sahne olmuş ve bu hadiseler Devletlerin iç teşkilâtı, uluslararası münasebetler ve bütün kıtanın mukadderatı bakımından derin izler bırakmıştı. Bu arada, esasen bir zamandanberi liberal ve vahdetci mühim islâhat hareketlerine girişmiş bulunan Osmanlı İmparatorluğu da her yönden oldukca mühim sarsıntılar geçirmiştir. Avrupa daki ihtilâller kızıştığı ve Osmanlı hudutlarına yaklaştığı zaman İmparatorluğun başına derhal yine Koca Reşit Paşa çağrıldı. Bu sırada Bosna'da reaya ve beyler arasında eskidenberi devam eden içtimaî zıddiyet had bir noktaya varmıştı. Çok geçmeden Eflak'da bir isyan çıkdı, ve Rus orduları hemen Tuna yalılarına kadar indiler. Bütün Rumeli'de tehlikeli bir isyan havası esmekte idi. İşte bu genel şartlar içerisinde, 1850 de İmparatorluğun "en nazik bir yerinde„, Vidin'de büyük bir köylü kıyamı görüldü ve İmparator-

luk için her bakımdan büsbütün vahim bir durum yarattı. Asî Bulgarların, esasen İslâvhk duygularıyla Avrupa ihtilâllerine karışmış bulunan Sırplardan her zamanki gibi yardım alması kuvvetle muhtemeldi. Ruslar, hemen Vidin karşısına, Kalafat'a asker göndermişler ve teşvik edici hareketlerde bulunmağa başlamışlardı. Öteden İngiltre de mülâyim hareket olunması ve islâhatın tatbikinde dikkat edilmesi hususlarını ileri sürerek tazyikte bulunuyordu. İşte İmparatorluğu bu kadar çetin bir duruma sokan bu isyanın bilhassa tarihî menşeleri ve neticeleri bakımından büyük bir manası olmuştur. Evvelâ isyan büyük ve şiddetli bir hareketti; en az on bin kişi ayaklanmıştı ve yüzlerce ölü ve yaralı vardı. Bu hal, hakim milletle Bulgarlar arasındaki kini arttırdığı gibi yabancıların da bazı müdahalelerine sebebiyet verdi. Devlet, bu hareket karşısında içerde ve dışarda çok daha vahim hadiseler beklemeğe ve kaygılı anlar geçirmeğe başladı. Fakat bilindiği üzere isyan, sonunda tamamiyle yatıştırıldı. Bununla beraber bölgeyi tam mânasıyla sükûna kavuşturmak için yapılacak daha pek büyük işler vardı. Malî ve idarî islâhat yanında bilhassa, aynı tarihlerde Bosna'da olduğu şekilde, feodal mahiyet gösteren ağalar hakimiyetinin tasfiyesi meselesi bütün çıplaklığı ve çetinliği ile meydana çıkmıştı. Bu ağalar hakimiyeti veya vesikalardaki ifade ile "Gospodarlar idaresi„ bize bilhassa isyanın asıl karakterini, ziraî-içtimaî mahiyetini göstermekte ve bütün Rumeli hatta, bütün İmparatorluk isyanlarında ziraî-içtimaî vaziyetin yani, büyük köylü kitlelerinin toprak üzerindeki durumu meselesinin ne kadar esaslı bir rolü olabileceğini anlatmaktadır. O zaman bunu Vidin için açık bir şekilde gören Reşit Paşa hükümeti aldığı bazı esaslı kararlara rağmen hiç bir müsbet netice elde edemedi, ve bu bölgede başlıca bu sebeblerden ileri gelen hoşnudsuzluk hiç bir zaman eksilmedi. Burada bilhassa göze çarpan bir nokta da hükümetin bütün iyi niyetlerine ve fedakârlıklarına rağmen durumu düzeltmek imkânlarının kendi elinde olmamasıdır. Gerçekten reaya arasında her türlü hoşnudsuzluğun başlıca kaynağı olan toprağın tasarrufu meselesini kökünden hal etmek için hükümet cezrî bir karar vermekten çekinmedi. Fakat bu sefer zaten hoşnudsuzluklarını açıkça belli eden ağaların mukavemeti baş gösterdi. Hükümet, Bosna müslüman beylerinin isyanını unutamazdı. Kararların tatbikinde daha fazla israr ederse bu sefer başka bir isyanla uğraşmak zo-

runda kalabilirdi. Binaenaleyh idarei maslahat politikasını tutmak zarurî idi. İşte İmparatorluğun bünyesi icabı her sahada olduğu gibi içtimaî sahada da kendini gösteren bu idarei maslahatcılık, bize içerisinde, İmparatorluğun mukadder çöküşü sebeblerini taşıyan dikkate şayan bir durumu göstermektedir.

Vidin isyanı genel bakımdan, içtimaî olduğu kadar millidir de. Asilerin başları bütün Bulgaristanı ayaklandırmağa çalışmakta ve Sırbistan gibi muhtar bir Bulgar beyliğ kurmak gayesini gütmekte idiler, onlar durumları hakikaten çetin ve isyana elverişli olan Vidin köylüleri gibi bütün Bulgar köylü kitlelerini arkalarından sürükliyeceklerini umuyorlardı. Gerçekten isyan sırasında yayılan haberler bütün Bulgarlar arasında heyecan uyandırmakta idi.

İsyanın umumiyetle Tanzimat tarihi bakımından önemli neticelerindek biri de, hükümetin aynı tarihlerde, idarî sahada aldığı bir takım yeni islâhat kararlarıdır. Meselâ böylece bütün İmparatorluk dahilinde valilerin mahallî meclisler karşısında salâhiyetleri genişletilmiş, Bosna ve Vidin gibi bir toprak aristokrasisinin hakim olduğu yerler sıkı bir şekilde merkeze bağlanmış ve neticede bu tarih, Tanzimatın İmparatorluğu merkezîleştirme politikası bakımından da mühim bir tarih olmuştur.

Nihayet son olarak işaret edelim ki çıkarılan hattı hümayûnlar ve nizamnâmeler üzerinde yapılan incelemeler, bizi Tanzimat tarihinin içerisine ulaştırmaz; Tanzimatı hakikî olarak ancak onun, İmparatorluğun türlü bölgelerinde her türlü hususî şartlarla kaynaşarak meydana çıkan canlı vakıalarında görebiliriz.

VESİKALAR

I

Vidin Sancağı Bulgar reayası kullarının arzıhali tercümesidir[1]

"Şevketlû âmmeye merhametlû Padişahımız efendimiz hazretlerinin atabe-i (عتبه) aliyye-i mülâkânelerinin türâbına arzıhâl-i daraet- meal-i (ضراعت مآل) fakiranemiz budur ki, avatıf-ı (عواطف) aliyye-i âlemşümûl-i şahanelerinden Ruscuk ve Ziştovi ve sair Vidin Sancağı civar kazalarının fukarası karagümrük tazyikâtından tahlisine terahhum buyurdukları misillû zikrolunan Karagümrük sancağımızın ahalisi kullarını ziyade tazyik ve iz'ac etmekle cümmizin fakr u ducret-i (ضجرت) haline bâdî olup şöyle ki me'va (ماوا) ve mesken-i fakiranemizden bir saat mesafeden on kuruşluk şey ihraç ve naklinden ve gümrüksüz bir kıyye rûgan-ı sade ihracından veyâhut idhalinden memnû ve bu gümrük rüsumatı ancak senede on bin kuruşa bâliğ iken biz kulları mahsûlatımızı bir karyeden öbür karyeye ihraç ve idhal ile bey u şirâ (بيع و شرأ) edemediğimizden nice hasar ve ekdâre duçar olmaktayız. Binaenaleyh plşgâh-i taht-ı âlî baht-ı mülûkânelerinden tazarru (تضرع) ve istişfak-ı abîdânemizdir ki mezkûr Karagümrügün bâr-ı tahammülgüdazından bu kullarının dahi tahlisi ile ihya ve olveçhile istidâme-i avâm-ı ömr ve fer ü şevketleri ve her nevi âda-i (اعداء) Devlet-i Aliyyelerinin makhûriyeti duasına âminen ve sâlimen müdavemetimize müsaade-i âliyye-i padişahaneleri bidiriğ ve seza buyrulmak babında emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir deyu masturdur.„

[1] Arş. 40-1, I. 265, 3 Zilhicce 1266, melfuflarından.

II

Kont Nesselrode [1]) tarafından Rusya maslahatgüzarı Titof cânibine varid olan tahrirat-ı mahremane [2]

"Bulgarların fesadatına dair Umûr-ı Hariciye Nezaretiyle sefaret beyninde vukubulan ifadat ve izahatı havi varid olan tahriratınızı İmparator cenaplarına [3] arz ve takdim eyledim. Tahrirat-ı mezkûre mealiyle Sarım efendi [4] hazretleri tarafından size mahremane verilmiş olan müzekkire müfadı (مفاد) İmparator-ı müşarünileyh cenaplarının malûmu oldukta kendi niyyât-ı sahîhasını Devlet-i âliyyenin takdir buyurmakta olduğu ve Memalik-i Mahrûsa-i Mülûkânelerinin asayiş ve istirahat-i halini mucip olabilir kâffe-i hususta Rusya Devletinin muavenet-i halisanesine istinad olunduğunu ve etraftan vaki olan ilkaat-ı bedhâhaneye havale-i sem'-i itibar buyurulmadığını kemal-i mahzuziyetle müşahede eylemiştir. Bu hususta tarafınızdan müşarünileyh Sarım efendi hazretlerine itâ olunan ve kont Dronçof (درونچوف) caniplerinden tarafınıza vurûd eden ihbarat ile tasdik olunmuş olan teminat-ı kat'iyyeden sonra, egerçi Bulgarların eyalât-ı cenubiyemizle teatisine ibtidar eyledikleri münasebât-ı hafiyyeden dolayı Devlet-i Aliyyenin daha bazı mertebe vesvese ve endişesi olduğu halde kendisini tekrar temin zımnında bir miktar ilâve-i kelâma ibtidar olunur: Şöyle ki filhakika müşarünileyh Sarım efendi hazretlerinin salif-üz-zikr müzakerede İmparator cenaplarının ihlâl-i emn ü asayiş-i âlemi mucip olacak bilcümle ahval ve keyfiyyatın düşman-ı kavisi olduğunu ifade eylemelerinde hakları olup zira İmparator-ı müşarünileyh cenapları memalikinde bu misillû teşebbüsatın şedîden men ü tahzirine müsaraat olunacağı derkârdır, ve Basarabya zabitanı Devlet-i Aliyyenin bilvasıta vaki olan davet ve iltimas-ı âlîsine intizar etmiye-

[1] Rus hariciye nazırı.

[2] Arş. 4-1, İ. 3, 18 cemaziyülevvel 1258, melfuflarından.

[3] Çar I. Nikola (1825-1855).

[4] İbrahim Sarım (Paşa)(1801-1854), elçilik, Meclis-i Valâ azalığı gibi muhtelif memuriyetlerden sonra 1841 senesi sonlarında Hariciye Nezaretine getirilmiş, 1843 e kadar bu mevkide kalmıştır. Yukardaki vesika onun bu nazırlığına rastlamaktadır. Sarım (Paşa) muhtelif mühim memuriyetlerden sonra nihayet bir aralık (1848 Nisan-Agustos) sadrazamlık da yapmıştır .

rek ahz ü girft olunan Bulgarlarla münasebât-ı hafisi oldukları meşkûk olan kalîl-ül-adet eşhas haklârında tedabir-i ihtiyatiye-i dikkat ve basirete mübaşeret eylemiş olduklarından bu cihetle Devlet-i Aliyyenin dilhâh-ı âlisi tarafımıza iş'ar olunmazdan evvel icra olunmuş ve bundan böyle az çok meşkûk bulunan eşhas haklarında dahi bir usûl-i nezaret-i kâmile vaz' olunmuş isede İmparator-ı müşarünileyh cenapları Devlet-i Aliyye hakkında derkâr olan hayırhahlığı iktizasınca işbu tedabire kanaat etmeyip Ceneral Duhamel (دوحامل) in Memleketeyne azimetinde Bulgarlar tarafından oralarda ikama çalışılmakta olan ve cemiyet-i ifsadiyeler memurları taraflarından tahrik ve ikdam olunduğu azade-i şek ve iştibah bulunan fesâdata sarf-ı efkâr-ı dikkat eylemesi kenduya mahsusan tavsiye ve sipariş olunmuş olduğundan ceneral-i mumaileyhin vaki olacak tahkikatının müşahede-i semere-i hasenesi me'mûlumuz olup derûn-ı Memâlik-i Mahrûsa-i Mülûkânede îka-ı fesâdâta çalışmakta olan kesânın mesaî ve gayretlerini çürütmek üzere ne makûle esbab ve vesaile teşebbüs olunması lâzımgeldiği tahkikat-ı mezkûreden Devlet-i Aliyyenin malûm-ı âlîsi buyrulacağı derkâr ise de mamafih Bulgaristan'ın sulh ve asayiş-i hali, sekene ve ahalisinin himayet ve sıyaneti ve zabitan-ı memleket taraflarından haklarında zulüm ve taaddî vukua gelmemesi zımnında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bazı tedabir-i şedîde ve müessireye teşebbüs olunmadıkça hasıl olamıyacağını ketm etmiyeceğimiz derkâr olup, zira tarafımıza varid olan ihbarata nazaran Bulgaristan reayasıyla Bosna Eyaleti reayası haklarında gerek küçük memurlar ve gerek ehl-i İslâm ile Arnavutlar tarafından yeniden bir takım mezalim ve taaddiyat vukua gelmekte olarak gerçi Devlet-i Aliyyenin hüsn-i niyyet-i seniyyesine zerre kadar iştibahımız yoğise de alelitlâk Memâlik-i Mahrûsa-i Osmaniye'de bulunan hırıstiyan sekenesi beyninde asâr-ı nahoşnûdî ve muâdâtın refü izalesi zımnında kendi evamir-i seniyyesinin kâmilen icrası arzûkerde-i halisanemiz olmağla işbu ifadatı Vükelâ-i Saltanat-ı seniyeye tebliğ ile vükelâyı müşarünileyhim hazeratının ifadatı mezkûrede Rusya Devletinin Saltanat-ı Seniyyeye ibraz ve izhardan halî olmadığı hulûs ve muhadenetine bir delîl-i cedîd müşahede buyuracaklarını me'mul etmekte olduğumuzu ifade ederiz.„

III

Fransa Umur-ı hariciyesi tarafından 1849 senesi kânunu sanisinin alafranga on altısı tarihiyle varid olan tahriratın hülâsası tercümesi[1].

"Bahis Sırbistan ve Bulgaristan ve Bosna havalisine gelince meşhûd olduğuna göre Devlet-i Aliyyeyi belki ihafe etmiş olan muhatara şimdiki halde Avusturyalû memalikinden neş'et etmeyip belki bu üç eyaletlerin yine kendilerinden ve bir de oraların isyana istidadlarından istifadeye fırsatbîn olan Rusyalû tarafından olmak lazımgelir. Bu ahval üzerine Devlet-i Aliyye'nin dikkatini celbetmeğe cenabınızı memur eylediğim sırada havali-i mezkûre ahalisinden olan hırıstiyanların mevadd-ı şikâyetlerinin istimaı (استماع) ile bir mukaddeme-i hoşnudî irae olunarak ve mümkün mertebe muhataranın önü alınması hususuna Devlet-i Aliyyeyi sevk ve tahris eylemenizi tavsiye etmiştim. Bu nesâyihimiz dahi mücerret kendi menafii hakkında derkâr olan sa'y ü gayretimizin âsarı demek olup hatta devlet-i Aliyye'nin ilkâatı tesiratı ile Müsyo Fabri (فابری) ye iş'arınız olan mütaleat, Devlet-i Aliyyenin ez-her cihet (ازهرجهت) zeval ve inhilâline bütün bütün muhalif olan politikamızı mumaileyhe ihtar etmiştir.„

IV

6 şaban 1266 tarihiyle[2] Aleksandr bey tarafından varid olan tahrirat[3].

"Marûz-ı çakerleridir ki,

Sâyebahş-ı atıfet ve ikbal buyurdukları Vidin kazasının (راغوریه) tabir olunur kura reyası ile Belgradcık kazası reayası tarafından bazı mertebe serzede-i zuhur olan uygunsuzluklarından naşi çent nefer ehl-i İslâmı idama ibtidar ve fırka fırka olup bir fırka mezbûr Belgradcık kalesini muhasara ve bir fırkası dahi Vidin'e bir

[1] Arş. 14-1, İ. 46, 29 Rebiyülevvel 1265, melfuflarından.
[2] 17 Haziran 1850.
[3] Arş. 24/ 2, İ. 66, 9 Ramazan 1266, melfuflarından.

buçuk saat mesafede vaki (بوفوفچه) karyesi civarında ictima' ile Akçar derbendini kesmek niyet-i kâzibesinde bulunduklarından başka Sırplû tarafından kendilerine muavenet olunacağını bir takım türrehât-ı kelimâtın neşrine ictisar ettiklerinden bilmübahese hasb-el-cıvariye icra-i muhabere ile bu babda olan malûmat-ı bendegânem bu vechiledir, ve Sırbıya tarafından bazı kenduyu bilmez ve nik ü bedi farketmez makuleleri bunların içlerine gelmiş midir ve o makule eşhas firar ile ussat-ı merkumeye dehalet ve icra-i mefsedetlerine muavenet (de) bulunan var mıdır ve olduğu takdirce men' ü def' olunmaları hususuna takayyüdat-ı kâmile iyfa kılınmak üzere hudutta bulunan kazalar naçalnik (نچالنق)[1] larıyla memurîn-i saireye sûy-i âcizîden tenbihat-ı ekîdenin icrasıyla keyfiyyetin ber vech-i izah savb-ı sami-i hidîvanelerine iş'ar ve icra-i levazım-ı muhabereye sarf-ı vus'u iktidar olunması hususuna dair bu kere 5 şaban 66 tarihiyle resîde-i dest-i tazim olan tahrirat-ı dâveraneleri müfad-ı übbehet-itiyadı (مفاداتبهت اعتیاد) malûm-ı abîdanem olmuş ve rehîn-i ilm-i âlî-i âsafaneleri buyrulduğu ve akdemce savb-ı savab-nümay-i hidivanelerine (صوب صوابنمای خدیوانه) ba tahrirat-ı mahsusa ifade ve beyan kılındığı üzere ussat-ı merkume tarafından bulunan ve bu taraftan olan hiç bir kimesnenin geçememesi hususatına mezid itina ve dikkat kılınmak üzere hudutta vaki kazalar naçalnıklarıyla memurîn-i saireye taraf-ı ihtisaskârîden tenbihat-ı ekîde bil-icra sınır başlarında olan karakollara istihkâmat-ı lâzıma verilmiş ve keyfiyet bundan evvelce mahsusan ihrac olunan tatar vesatetile hakipây-i valây-i âsafanelerine beyan ve iş'ar kılındığı üzere bundan böyle dahi olvechile ikdâmat ve ihtimâmat-ı kâmilenin icrasında bir vechile kusur olunmıyacağı derkâr bulunmuştur. Sırbıya tarafından bazı kenduyu bilmez makulelerinden vak'a-i mezbûrenin hîn-i tahaddüsünden evvel ve sonra bir kimesnenin firar yollu veyahut paşoş[2] ile olhavaliye gidip gitmediği çaker-i istikamet-perverlerice mechûl olmak ve naçalnıklar taraflarından dahi buna dair bir gûna iş'arat vuku bulmamak cihetile bir malûmat kesb olunamamış ise de savb-ı sami-i müşirîlerine bir taraftan haber verilmiş veya görülmüş olduğu takdirce levazım-ı taharrînin iyfa-

[1] Kaza müdürleri.

[2] Sırpca pasaport demek.

sıyla ahz u girift olunarak sûy-ı âcizîden suale hacet bırakılmıyarak hakkında terettüp edecek muamelât-ı cezaiyenin icrası menût-ı rey-i âli-i dâverileri bulunmuş olduğunda mukteza-i şîme-i kerîme-i meham-âşinaî (مهام آشنائی) ve reviyyet-i müselleme-i mün'imaneleri üzere iktizasının icrası hususuna himmem-i âli-i dâverileri şayan buyrulmak babında.„

V

Ferikan-ı kiramdan bu def'a memuriyet-i mahsusa ile Vidin canibine izam buyrulacak Rıza Paşa hazretlerine talimat-ı seniyye müsveddesi[1]

"Ferik-i müşarünileyh hazretleri bu kerre Vidin eyaletinde bazı kurâ reayası taraflarından zuhura gelmiş olan harekât-ı isyaniyenin sür'at-i indifaı esbabının istihsal ve istikmaline memur olduğundan kendisine mukaddeme-i malûmat olmak üzere işbu vak'anın mahallinden iş'ar olunan hal ve keyfiyetile buraca ittihaz olunan tedabir beyan olunup bunun üzerine kendisi tarafından ittihaz olunacak tedabir ve usûlün esasına dair bazı ihtarat icrasıyla müteferriat-ı memuriyeti kendisinin dirayet ve reviyyet-i malûmesine havale olunur. Vidin valisi atûfetlû Paşa hazretleri tarafından en ibtida vukubulan iş'ara nazaran Vidin civarında kâin Sahra nahiyesinde bazı kariyeler reayası müsallehan tecemmü ve tahaşşüt ederek iki nefer ehl-i islâmı ve bir zabtiye neferini darp ve cerh edip sebeb-i hareketleri anlaşılmak ve telif ve teminlerile cemiyetlerinin dağıtılmasına çalışmak üzere bazı adamlar gönderilmiş ve Vidin'e on saat mesafede kâin Belgradcık kazasının bazı kurâsı reayası dahi bunlar gibi ilân-ı isyan ederek kaza-i mezkûr civarında tecemmü ile ahali-i memleket Belgradcık kasabası kalesine kapanıp bunların dahi ahvalini ve istediklerini anlamak üzere memurlar gönderilmiş olup sonradan gelen tahrirat meallerine göre gönderilmiş adamlar reaya-i merkumeyi müsellah olarak Balkanlar içinde müctemi ve mütehaşşid bulup kendilerine icra olunan nesâyih ve tebligatı isga etmeyip güya sebeb-i hareketleri mürettebat-ı mîrîyelerinin ağır olması keyfiyeti isede

[1] Arş. 20-2, İ. 17, 16 Şaban 1266, meflûflarından.

daha ziyade tecemmü ve tahaşşüd ederek onun üzerina beyan-ı hal edeceklerini ifade ederek daire-i isyan ve harekâtı tevsi için sair kurâ ahalisini cebren ve kerhan kendilerine ittiba ettirmekte ve bu hal ile bazı turuk ve meâbiri (طرق ومعابر) ve Dersaadet caddesi olan Akçar tarikini kat' ü sedd ile üzerlerine uğrayan ve ellerine düşen kimseleri soyduktan sonra habs ve tazyık eylemekte oldukları velhasıl maslahatın ibtidası birkaç kariye ahalisinin şöylece hareketi serkeşaneleri gibi görünüyorken sonradan madde ehemmiyet kesb edip daire-i isyanın bazı mertebe tevessüü ile bir başka renk aldığı anlaşılmaktadır; evvelki iş'arda maslahat hafifçe gösterilmiş ise de böyle şeylerde usul-i ihtiyatîyeye kemalile riayet olunmak icab-ı halden olduğuna binaen mahallince ittihaz kılınmış olan tedabirin etraflıca tutulması vesair taraflardan muavenet ve müzaharete müsaraat olunmasıyla beraber her yerde dahi mütebassırane ve müteyakkızane hareket kılınması için vesâya ve tenbihât-ı lâzime irsal ve tebliğ olunmuş, maslahatın sonraki ifadâttan müstebân olan ehemmiyetine nazaran tedabir-i meşrûhanın daha vüs'atli ve kuvvetli tutulmasına lüzum görünmüş velhasıl hadise-i merkûmenin sür'at-i indifaı için her türlü vesâil-i kaviyye ve serîaya tevessül olunmaklık icabetmiş olduğuna ve bu dahi ehl-i isyanı sındıracak ve korkutacak kuvve-i muntazamanın sevkiyle hasıl olduğuna binaen elân Vidin'de bulunan bir tabur asâkir-i nizamiye-i şahaneden maada Silistre'de bulunan piyade taburunun mümkün olursa Tuna tarikile, olmadığı halde berren seyr-i serî ile Vidin'e azimet eylemesi ve Ruscuk'ta bulunan süvari asâkir-i nizamiye-i cenâb-ı mülûkâne dahi acele yine Vidin canibine azimet edip Babadağ'ında bulunan süvari alayı dahi bunun yerini tutmak ve sonra ne emrolursa ona göre hareket eylemek üzere Ruscuk'a doğru gelmesi ve Bükreş'te bulunan asâkir-i nizamiye-i hazret-i şahaneden bir tabur piyade ile Yerköyü'de bulunan topçu bölüklerinden dahi bir bölüğü kezalik sür'at-i seyr ile Vidin pişgâhmda bulunan Kalafat kasabasına gidip Tuna'yı geçmek üzere berûden vaki olacak ifade ve işarete bakması ve buradan iki tabur piyade asâkir-i hazret-i şahane dahi Varna ve ondan Şumnu tarikile Vidin'e gönderilip ve Şumnu'da bulunan topçu bölüğünün dahi hemen hareket ve mümkün mertebe sür'at ederek Vidin'e yetişmesi verilen karar iktizasından olup bunların kumandanlarına icap eden vesâya ve talimat derhal gönderilmiştir. Ferik-i müşarünileyhin

memuriyeti iki dereceden ibaret olup evvelkisi hareket-i vakıanın mebde' ve menşeini tahkik ve istiknah ile zuhûru esbabının sür'-at-i indifama bakarak bununla ve sair tarikle icra-i temin ve te'lif edip hadise-i mezkûreyi kan dökülmeksizin ve vesâil-i şedideye muhtaç olmaksızın tedabir-i maneviye ve usûl-i hâkimane ile def' eylemeğe çalışmak ve ikincisi dahi bu tarik-i rıfk u mülâyemetle husul-i matlap mümkün olmaz ise nâire-i ihtilâlin sair yere sirayet etmeksizin derhal bastırılması mecburiyetine mebni muamele-i cebriyeye zaruret ilca eder ise cem ü tahaşşüt edecek kuvve-i nizamiyenin icabına göre sevk ve imaline bakmaktır. Bu cihetle müşarünileyh buradan hareketle Varna'ya çıkıp kemal-i süratle bir gün evvel Vidin'e yetişmeğe azimet ederek vusûlünde Vali Paşa hazretlerinden vesair erbab-ı vukuftan şu vak'anın sebeb ve menşei ne olduğu ve ne renk ve reviş-te bulunduğu bil-etraf tahkik olunduktan sonra ihtimal-i ağlebdir ki asıl taraf-ı Devletten gelen tekâlif-i mûtedileden değil, bazı küçük memurların veyahut kendilerini çiftlik ve arazi (sahibi) addeden kimselerin ve bazı mültezim gürûhunun taaddiyat ve mezalim-i vakıaları şu uygunsuzluğun hudûsuna sebebiyet vermiş olmasıyla bunlara cezm hasıl olur ve her ne kadar şu surette hareketleri cihetiyle müttehim oldukları derkâr ise de diğer taraftan dahi mağdur ve mazlum oldukları tebeyyün eder ise tuttukları yolun şerait-i raiyyet ve mutavaata ne derecelerde mübayin olduğu ve bu tarikle hiç bir şeye vasıl olamayıp bilâkis duçar-ı ukûbât ve mücazât olacakları kendilerine tefhîm ve daire-i itaat ve teslimiyete girerek bir gûna şikâyetleri var ise tarik-i meşruu ile arz ettikleri halde âleme mebzul olan ni'met ve şefkat ve ma'-delet-i hazret-i şehinşahîden temamiyle hisseyâb olacakları ve o makule mezalim nezd-i âlîde bir vechile iğmaz olunur şey olmadığından tahkikat-ı lâzimenin icrasıyla esbab-ı refah ve saadet-i hallerinin istihsaline bakılacağı gûş-ı hûşlarına lâyıkıyla telkin olunarak tatmin-i kalb ü efkârlarına sebeb olacak teminat ve nesâyih ve ihtarât tebliği akdem-i tedabirden olmasıyla bunun için derhal reaya-i merkûmenin cemiyetgâhına bir söz anlar adam gönderilip veyahut içlerinden bazı kabil-i hitap olanları getirtilip tahkik-i ahvalleriyle şikâyet-i vakıaları makrûn-ı hakikat ise icra-i ma'delete ve evvel emirde nasihata memur olduğunu ve söz dinlemezler ve tarik-i müstakim-i mutavaata girmezler ise maiyetine

verilmiş olan kuvve-i kâfiye-i askeriye ile kendilerini vurmağa ve tedib eylemeğe mecbur olacağını lisan-ı münasib ile tahriren veyahut şifahen tebliğ ve beyan ile hem gösterecek ve hem de korkutacak sözler ile teskin-i ezhanlarına himmet, velhasıl tayin olunan kuvve-i askeriyenin imaline hacet kalmaksızın yalnız karaltısı ile şu hareketin def'i esbabına her suretle sarf-ı makderet oluna. Me'mûl olduğu üzere bunlar icra olunacak nesayihin ve gösterilecek tehdidât-ı lisaniyenin teşiratı ile yola yattıkları ve terk-i silâh ederek arz-ı mutavaat eyledikleri halde şikâyet-i vakıaları sem'-i hakkaniyet ile dinlenilip ve her gûna tahkikat icra olunup bunların hakkında her ne yüzden olur ise olsun mahallince bir türlü zulüm ve taaddi vukuu anlaşılır ise hakikat-i halin bu tarafa bildirilmesine musaraat kılına. Hilâf-ı melhûz olarak reaya-i merkume icra olunacak nesayih ve ihtaratı kabul etmeyip ve cemiyetlerini dağıtmayıp merkez-i isyanda duracak olur ise olhalde bizzarure bazı mertebe irae-i kuvvete ihtiyaç görüneceğinden artık bunların miktarına göre asâkir-i memurenin cümlesi tecemmü ve tahaşşüt etmesine intizar olunmak mı lâzım gelir, yoksa mikdar-ı kâfîsiyle kuvve-i mahalliye birleştiği vakit üzerlerine gidilmek mi icab eder, hal ü maslahatın tayin edeceği tarikle hareket olunmak farîzedendir. Şu kadar ki ussâtın kalabalığı ziyade, sevk olunacak asker derece-i kâfiyyede olmadığı halde kendilerini hatar ve tehlikeye koymak demek olup bu ise hiç bir veçhile caiz olmıyacağı misillû işbu hal-i isyana meydan verilir ise daha kuvvet bulması ve allah etmesin etrafa dahi sirayet eylemesi mülâhazası dahi derpiş olunmak lâzımgeleceğinden bu iki dakikayı tevfik ederek ve icra olunacak tedabir ve harekât-ı askeriyeye pek ziyade dikkat edilerek maslâhatın semt-i sühûleti bulunması yani silah kullanmağa hacet getirmiyerek yalnız nümayiş-i askerî ile tahvif edilerek ve karaltı gösterilerek bununla cemiyetlerinin tefriki için ibraz-ı meâsir-i reviyyet ve fetanete fevk-el-gaye sarf-ı mesaî ve gayret oluna ve zaruret-i sahihe haline münhasır olarak irae ve imal-i kuvvete ihtiyac göründüğü halde yine usul-i rıfk u mülayemet elden bırakılmayıp ziyadesile merhametkârane olunmak ve bazı sebükmağzanın eser-i tesvilâtı altında hareket eylemiş olan aceze-i ahalinin hasar görmemesine ve lüzumsuz olarak ferdin burnu kanamamasına kemalile dikkat kılınmak ve birde hey'eti isyaniyede

bulunanlara icra olunacak nesayih tesir etmeyip de maslahat kuvve-i cebriye imaline dayandığı halde asâkir-i nizamiye-i Hazret-i Şahanenin kâffe-i harekâtı usul ve kavaid tahtında bulunarak yalnız harbce vezaif-i zimmetlerini icra ile yüzlerinden zararı müeddi bir keyfiyet zuhura gelmiyeceği müsellem isede faraza ahaliden bazıları bu harekât-ı harbiyeyi zuumlarınca zaman-ı fırsat ittihazıyla onlar dahi bir koldan reaya üzerine hücum etmek yağma ve istirkak gibi şeylere tesaddî eylemek vadilerinde bazı halât vukua gelecek olur ise bunun netayic-i vahime ve mazırrası hesaba gelmez olmasiyla bu sıraların dahi hüsn-i idaresine bakılmak farîzedendir. Balâda tahrir ve beyan kılındığı vechile şu hareket mahallince bazı taaddiyatın eser-i müellimi olası melhûz isede bazı tarafların iğfalatı tesiratıyla olması dahi mülâhazadan gayr-ı baîd olduğu misillû bu madde yalnız orada mütekevvin ve mahalline mahsus olup veyahat hûda nekerde (خدانکردہ) beru taraflar reayası dahi ittifakda olarak bir büyük silsile-i isyaniyenin ucu olması dahî teemmül ve tefekkür olunacak bir şey olmasıyla bu babda tahkikat-ı amîka icrasiyla şu hareketin sebeb ve menşei nedir ve berû taraflarla bir gûna eser-i iştirâk var mıdır, var ise ne taraflara doğru rahatsızlık emaresi görülüyor ve bunun önü kestirilmesi ne esbaba mevkuftur; şuralarına dahi ziyadesiyle sarf-ı efkâr olunarak ve meselâ bu hadise esbab-ı mahsuseden neş'et etmiş ve bu cihetle mahallihe münhasır göründüğü halde dahi şayed çarçabuk bastırılamıyacak yahut tedabir-i icabîye yolunda tutulamıyacak olur ise yine sirayet mahzurunu ve enva' uygunsuzlukları câlib olacağından burası dahi hatırdan çıkarılmıyarak istihsal olunacak malûmatın sür'at-i iysaline himmet buyrula. İşbu hareket-i isyaniyeye cür'et eden kariyeler Sırbıstan'ın civarında olduğundan Hükûmet-i Sırbiye mukteza-i farîza-i sadakati üzere Sırp eyaleti ahalisinin bu maddede ehl-i isyanla her gûna müşareket ve muavenetten berî olmasına çalışacağı me'mul olup hatta buna dair icra-i teminat eylemiş ise de mahalince maslâhata teşebbüs olunduğu ve hususen hareket-i askeriyeye başlanıldığı vakit bunun hilâfına olarak öte taraf ahalisinden ehl-i isyana ma'nen veya maddiyen muavenet ve müzaheret eseri gösterilecek olur ise olbabda Emaret-i Sırbiye tarafına ifâdât-ı lâzime icrasına Ferik-i müşarünileyh mezundur; ve hudud-ı eyalette bulunan ahalinin etvar ve mişvarı ne surettedir ve bir gûna eser-i

müşareket ve muavenetleri var mıdır; buralarını tahkik ile keyfiyetin bu tarafa iş'arına müsaraat edecektir. Ferik-i müşarünileyh gerek icra-i tahkikat ve gerek ittihaz olunacak tedabir iktizasından olarak taleb-i muavenet ve müzaheret için etrafta bulunan vülât ve memurin ile muhabereye mezun olup her bir taraftan tahkik edebileceği ahvalin serian ve peyderpey bu tarafa iş'arına ve buraca yapılacak ve lüzûmu halinde ittihaz olunacak tedabir-i külliyenin dahi ihtarına himmet eyliyeceği misillû Varna'dan tâ Vidin'e kadar geçeceği yollarda dahi bizzat ahval-i reayaya medd-i nazar-ı dikkat eyliyerek ve mümkün mertebe tahkikat icra ederek her ne malûmat istihsal eyler ise bu tarafa bildirmeğe müsaraat buyuracaktır. Celb ve cem' olunacak asakir-i nusretmeâsir-i hazret-i şahanenin saye-i meâlî-vâye-i cenâb-ı şehinşâhîde her gûna esbâb-ı istirahatlerinin husûlüne bakıp bir gûna zaruret ve sıkıntı çekmemeleri ve gerek esna-i rahda ve gerek tahaşşütgâhları olan mahallerde zad u zahirelerinin vaktü zamanı ile tedarik ve istihzarı zımnında her bir tarafın memurlarına vesaya ve tebliğat icrasıyla vesâil-i istirahat-i kâmilelerinin istihsal olunması hususuna himmeti bilhassa dirayet ve gayret-i malûme ve mücerrebesine muhavveldir.„

VII

Der-i Aliyyede mukim İngiltere elçisi Sir Stratford Canning cenapları tarafından 1850 senesi Ağustosunun on dördü tarihi ile sefaret baş tercümanı Müsyo Pizani'ye verilen bir kıt'a talimatın tercümesi[1].

"Muahharan Bulgaristan tarafında serzede-i zuhur olan vukuat-ı müteellime sahib-i insaniyet bulunan kaffe-i zul-ukûlün kalbini pür ıstırap ve melâl ederek hayırhahân-ı Saltanat-ı Seniyyenin kemal derece esef ve endûhunu müstelzim olmuştur. Bu bapta tarafınızdan Devletlû Âlî Paşa hazretlerine ifade ve tebliğ olunan ihtarat benim tarafımdan dahi bizzat hakipây-i ülyây-i hazret-i Sadaretpenahîye[2] arz u takdim kılınmış olmakla Tuna sevahilinde

[1] Arş. 33-5, İ. 585, 13 Şevval 1266, melfuflarından.

[2] Mustafa Reşit Paşa.

bulunan İngiltere konsoloslarının inha ve tahriratları üzerine muahharan Lord Palmerston cenapları canibinden tarafıma varid ve vasıl olan bir kıt'a talimnamede münderiç bulunduğu üzere husus-ı mezbura dair İngilere Devleti nezdinde hasıl olan efkâr ve mütaleat Vükelâ-i Saltanat-ı Seniyyeden müşarünileyhima iki zat-ı fehamet-simatın (فخامت سمات) malûmu buyrulmuştur. Kaldı ki zikrolunan talimnamenin yedime vusulü hengâmında taraf-ı ahardan ahz olunan habere göre evvel emirde zuhur etmiş olan şuriş ve ihtilâlden dolayı Sırbistan dağlariyle etraf ve civarına iltica eden Bulgar familyaları hakkında müceddeden bir takım sui-muamele vukua gelip işbu vak'a-i ahîrenin müteferriatından olmak üzere Vükelâ-i Hâzıra-i Saltanat-ı Seniyye hazaratının malûmları buyrulduğu veçhile Devlet-i Aliyyenin eshab-ı merâtib-i refîasından bulunan bazı memurin cânibinden aff-ı umumîye dair neşr ü ilân olunmuş olan mevâid-i aleniyenin külliyen hilâfı olarak bir takım harekât-ı menfûre ve muamele-i gayr-ı lâyıka irtikâb olunmuştur. Halbuki Devlet-i Aliyye'nin zîr-i destanı bulunan ahali beyninde kavaid-i itaat ve inkiyadı icra ve tenefîze ve isyan ve tuğyana dair olan meyi ü istidadın hemen alâimi zuhurunda ve hususiyle bu istidadın ecnebiyyeden bazı kesânın tahrikiyle mütekevvin olduğu hakkan meznun bulundukta bunları men' ve zecr etmeğe memurin ve müstahdemin-i Saltanat-ı Seniyyenin istihkak ve mecburiyetleri derkâr idiği tarafımdan hiç bir vechile inkâr olunmayıp Vükelâ-i Saltanat-ı Seniyye canibinden dahi bihakkın âmmenin menfûru bulunan vukuat-ı mezkûre takbih olunarak tekrar zuhurunu men' etmek üzere icap eden tedabiri ittihaz edecekleri vaad buyruldukca bu vaad ve takbihlerinin ihlâs ve samimiyet üzere olduğunu her vechile teslim etmekte olduğum umûr-ı vazıhadan bulunmuş ise de zat-ı şevket-simat-ı hazret-i mülûkânenin mahz-ı rahm ü şefkat-i bi-nihayesini mübîn olan mevâid-i celilelerinden ve vükelâ-i fiham hazaratının meşhud ve müsellem bulunan lûtfu merhametlerinden ve irade-i nısfat-âdei zat-i hazret-i şehriyarîye imtisalen usul-i idare-i saltanat-ı seniyyeye tatbik ve ilâve kılman islâhat-ı adîdeden sarf-ı nazar olunarak zulm ü renciş ve etvar u harekât-ı mutaassıbanenin kesret-i vukuundan naşi Devlet tarafından himayet ve sıyanet olunacakları hususunda ahalinin emniyet-i kâmilesi hasıl olmadığına binaen en ziyade nâfi' olacak islâhatın bazan bi-faide

ve bazan dahi muzır olabildiği derkârdır. Kaldı ki işbu azîm uygunsuzluğun çaresi taşra memurlarının intihabında evvelkinden ziyade dikkat olunarak memurin-i merkumenin nezd-i Saltanat-ı Seniyyede daha ziyade mes'ul tutulmasından ve bir nevi fesad zuhurunda bunun def ü izalesi zımnında mücerret asâkir-i nizamiyenin istihdam olunmasından ve İslâmdan olmıyan zabitan ve memurinin ehl-i ırz ve müstakim-ü-letvar bulunmasına im'an-ı nazar buyrulduktan sonra bunların sıfat-ı resmiyelerine reayet-i lâzımanın icra ve iyfa ettirilmesinden ve asi u esası müsbet bulunan iştikâ ve istirhâmâta havale-i sem'-i itibar olunarak ref'i çaresine bakılmaktan ibaret olacağı vazıhattan bulunduğu misillû Devlet-i Aliyyenin derkâr buyrulan lutf u merhamet ve adaletini şâibe-i şüpheden tahlis zımnında muahharan serzede-i zuhur olan vukuatın esbabı tecessüs ve taharrî olunup vukuat-ı mezkûrenin netayici olarak zuhura gelen şenââtm sebeb ve mürtekibi bulunan eşhasın mustahak oldukları vechile terbiye ve tekdir buyrulması iktiza-i halden bulunmuştur. Çünki Bulgar taifesinin zuhur eden kabahatleri ve duçar oldukları zulüm ve taaddiyata tahammül edememeleri ecnebî tarafından vaki olan tahrikâta imtisal eylemeleri sebebile adem-i itaat ve tuğyan manasında her ne gûna etvar izharına ictira etmişler ise de bu hatalarının mukabili olarak rahm ü şefkatten arî muamele-i şedîde ibraz olunmuş olduğu bi-iştibah bulunmakla artık merkumların giriftar oldukları mesâib-i adîdenin saye-i merhamet-vaye-i hazret-i mülûkânede tahfif ve teskinine bakılarak şimdiye kadar mücerret havf u haşyet nazarıyla teneffür etmekte oldukları hükümete fîmaba 'd (فيابعد) rabt-ı kalple itimad eylemelerini müstelzim bazı tedabirin cânib-i Devlet-i Aliyye'den ittihaz buyrulması icab ederek bu tedabirin ihtiyarıyla Saltanat-ı Seniyyenin hem istikrar-ı dahilîsine takviyet verileceği ve hem de ehibba-i hariciyesinin irtibat ve ihtisasları teşdid olunarak âdasının tahatti ve tecavüze ekva ve enfa' (اقوى و انفع) bulunan vesilesinin mehv u ifna kılınacağı derkâr bulunmuştur. Kaldı ki bu kerre Bulgaristan tarafından bazı meb'usanın Dersaadete vürudu Eyalet-i mezkûre ahalisi kalbinden âsar-ı buğz u kinin def ü izalesine ve sekenesinden nicelerinin duçar olmuş oldukları rîş-i tahammül-güdâzın iltiyâmına bir fırsat-ı hasene idiği azade-i kayd u iştibahtır. Binaenaleyh balâda bast u beyan olunan ihtarat ve ifadatı Vükelâ-i Saltanat-ı Seniyye hazaratının hüsn-i mütalaalarına arz etmeği vecibe-i

zimmetimden addetmiş ve Saltanat-ı Seniyyenin menafi-i azîmesinin tervici arzusuyla mevâd-ı mezkûreyi halisane ve hayırhahane tahattur eylemişimdir. İşte bu talimatın tarafınızdan hem Devletlû Âlî Paşa hazretlerine ve hem de zat-î ulyây-i hazret-i sadaretpenahîye arz ve kıraat olunması ve türkçeye tercüme olunup Meclis-i Has azası hazerâtına tebliğ olunmak üzere bir kıt'a suretinin müşarünileyh hazretlerine takdim ve ita kılınması matlûp ve mültemestir.„

VIII

Meclis-i Vâlâ dairesinde akd olunan komisyonda tanzim olunan mazbata[1].

"Vidin hadisesinin tekevvününe sebebiyyet veren ve reayayı öyle bir harekete mecbur eden mezalim ve taaddiyat-ı merviye her ne ise külliyen def'i çaresinin istihsali ile beraber bu maddenin zuhurunda ve evvelce vuku bulan tedabir-i mahalliyenin hatiyatında sebebiyyeti olanların derece-i kabahatleri tahkik ve tedkik olunmak ve ol havalinin islâh-i ahvali vesail-i lâzımesi düşünülmek üzere buna dair olan evrak ve reaya tarafından takdim kılınan mahzarlar emr ü ferman-ı hazret-i şehinşahî mukteza-i celîli üzere Meclis-i Vâlâ dairesinde teşkil olunmuş olan komisyona ita buyrulduğundan cümlesi kıraat olunup reaya tarafından ifade-i hal eylemek için geçende gelmiş olan kesân dahi celb ile söylettirilip işbu vukuatta kendilerini nazar-ı Saltanat-ı Seniyyede kabahatli gösteren yolsuz hareketleri ma'-el-ma'zeret (مع المذرت) taht-ı hicab ve nedamette bulundurduğu halde âsar-ı adâlet-i hikmet-gayet-i cihandarileri hayat-bahş-i mülk ü millet olan veli ni'met-i bîminnetimiz Padişahımız êfendimizin efkâr-ı merhamet-nisâr-ı cenab-ı şehinşahîleri icab-ı âlîsince Vidin hususatı hakkında bu kerre tutulan usul ve tedabir-i ma'deletkârî ve raiyyet-perverî pek büyük şefkat ve atıfet olmasıyla ve hazine-i celilenin mürettebatı olan vergi ve cizye emvali hadd-i itidalde bulunmasiyle eltaf-ı Seniyye-i hazret-i Padişahîye teşekkürden ve acz u vahşet sebebiyle vuku bulmuş olan hatalarının rehîn-i aff-ı alî buyrulması istidasından başka bir

[1] Arş. 33-5, İ. 585, 13 Şevval 1266 melfuflarından.

diyecekleri olmayıp fakat Belgradcık ve Lom ve Sahra nahiyelerinde ötedenberi kospitarlık (قوسپيتارلق) namıyla bulunan köy ağalarının mezalim ve taaddiyat-ı mufritaları nezd-i merâhim-vefd-i âlîde dahi tecviz buyrulmayacağından bu ağalıkların külliyyen kaldırılmasını ve hayvanat-ı mevcudeleri için orman ve dağ aralarından topladıkları ottan öşür alınmaması ve sair âşar mültezimleri dahi oranın başlıca mahsulü olan kokorozu yaş iken vezn-i kantar ettirip kuruduğu vakit yine o hesap ile ahz ve istihsal ile gadr ü taaddiye mütecasir olması haklarında bâr-ı giran olduğundan ot öşürünün affı ile sair âşarın altmış iki senesi bedelatiyle dört senelik olarak maktûan zikr olunan mahaller reayasına verilmesini merkumlar niyaz ve istirham eylediklerinden ve muahharan verdikleri arzıhalde dahi Vidin ahalisinden ber mucib-i pusla Ma'ruf kaptan ile Lomlu Arap ve Belgıradcık müdürü Ali efendi ve sair bazı eşhas-ı malûme yanlarında bulunan başıbozuk askeri ile beraber Belgıradcık'a giderek varoşta bulunan reayadan çend neferini kati ü idam ve iki yüz kırk bu kadar bin kuruşluk emlâk ve eşyalarını gasb u garet eylemiş olmalarıyla bu babda dahi ahkâm-ı şerîye ve kanuniyenin icrası istida olunduğundan buna dair bir kaç defa akdolunan meclisde icab-ı hal ledelmülâhaza cereyan eden müzakerâtın hülâsasında işbu köy-ağalıkları oranın usul-i sabıkasından kalmış bir uygunsuz şey olup bidayet-i Tanzimat-ı hayriyede bunların ötedenberi itiyad edindikleri mezalim ve taaddiyat ahzeyledikleri şeylerin tadil ve tayin-i mıkdarı ile bir nevi tahfif kılınmış ise de üzerinden yine bazı vakit müruru ile yani o makule ağalar fırsat buldukca bir tarafdan zulum ve taaddîlerini arttırıp reayayı bayağı kendi esirleri hükmüne koymuş ve her birinin ağası olduğu köylere gönderdikleri ikişer nefer adamların reaya tarafından yiyip içip senede biner kuruşa yakın akça aldıktan fazla Vidin'e gelip gittikce yol harçlığı olmak üzere dörder beşer yüz kuruş akça dahi almakta bulunmuş olduğundan ve âşar mültezimleri mevsiminde gelip gitmekte ise de bunlar daimî surette zikrolunan köylerde oturmakta bulunduklarından bu misillû taaddiyata tahammülleri kalmamış olup böyle uygunsuz şeyler ise memalik-i hazret-i şahanenin her yerinde icrası mültezim-i âli olan usul-i âdile ve nizamat-ı mülkiyenin ve âlemlere şamil olan ma'delet ve merhamet-i celîle-i cenab-ı mülkdarînin hılâfı olarak sayei m'delet-vâyei cenab-ı

cihandarîde işbu usul-i muzırramn sürat-i ilga ve imhası mülkce ve maslahatca merkez-i vücupta bulunduğu misillû zikrolunan köy ağalıklarının bazıları ecdadından tevarüsen kalmış ve bazıları dahi muaccele ile hazineden alınmış olmasıyla şimdi eshabının şöylece bütün bütün me'yus ve mahrum bırakılmaması esbabının istihsal ve icrası dahi veli nimet-i biminnetimiz Padişahımız efendimizin şan-ı âli-i Hümayûnlarına muvafık ve şayan olduğu cihetle artık şu hallere göre bu ağalıkların her ne suretle olursa olsun bekası bilvücuh caiz ve münasib olamayıp mahallince hemen alenen mahvu ilgasıyla köylerden o makule ağalar ve taraflarından memur adamları külliyen kaldırılıp bu taraftan yedlerine talimat-ı mahsusa verilerek ve münasip mıktar maaş tahsis olunarak müntahap müdürler tayin ve Vidin'de teşkili irade-i seniyye iktizasından olan meclis-i kebîr marifetile dahi oralara icabı mıkdar zaptiye neferatı tertib olunup köy-ağalarının dahi sayei mekârim-vâye-i hazret-i padişahîde mahrum bırakılmayarak hasılât-ı vakıaları hakkında icra olunacak tahkikat üzerine kendilerine münasip mıkdar şey tahsis kılınacağının lisan-ı münasibe ile mahallinde ilân ve işaret olunması ve bu ağalıklar hasılâtının istida olunduğu vechile bütün bütün afvı mahzurdan salim olamıyacağından ve o makule köy ağalarına timârât eshabı hakkında icra olunduğu misillû hasılâtlarının nısfı kayd-ı hayat şartıyla verilip nısf-ı diğeri masarifat-ı mahalliyeye karşılık olarak Hazine-i celîleye kalmak üzere bunların içinden tadil ve tenzile şayan olan şeylerin icabına bakıldığı halde hem ağalar mazhar-ı atıfet-i seniyye olmuş ve hem de reaya ötedenberi bunlardan gördükleri mezalim ve taaddiyattan kurtularak verdikleri şeyler dahi tadil olunmuş olunacağından ve bu rivayât esnasında usûl-i mezkûre oranın kaç aded kurâsında carîdir ve mutasarrıfları kimlerdir ve yedlerinde olan senedleri ne makule şeylerdir ve reayadan aldıkları şeyler bir senede neye baliğ olmaktadır buraları emirname-i sami-i cenab-ı vekâletpenahîleriyle mahallinden isti'lâm olunmuş olduğundan ve hazinece mâlûmat-ı kuyudiyesi dahi sorulmuş idüğünden gelen cevabname ile Hazinenin mevrûd pusulalarında mahal ve mikdarı ve kemiyet ve hasılâtı hakkında izahat-ı matlûbe olmadığı misillû kâffesinin keyfiyatına malûmat-ı tamme hasıl olmadığından bunların cümlesi ne mikdara baliğ olacaktır ve el'an kurâ-i malûme ahalisinden aldıkları şey ne kadardır ve kendûlara bunun mukabili ne mıkdar

şey verilse hüsn-i hoşnudî-i halleri hasıl olabilir ve bundan kalacak şeyden şimdi ahval-i âdileye tevfikan tayin olunacak müdürler ile zaptiye neferatma tahsisi lâzımgelecek maaşlar korudulabilirmi; şuralarının ve teferrüatı sairesinin Meclis-i mezkûr tarafından bil-etraf tahkik ve istiknahıyla vukû bulacak iş'ârat üzerine buraca iktizalarının mütalâaya icra kılınması ve ot öşrü yalnız oraya mahsus olmayıp varidat-ı meşrûadan olarak memalik-i hazret-i şahanenin her bir mahallinde mer'îy ül-icra bir keyfiyet olmasıyla bunun afvı sirayet mahzurmı müstelzim olacağından bu istidaya müsaade olunması münasip olamayacağı gibi öyle mültezimlerinin nizamının mugayiri orman arasında toplanılan ve kurâ mer'alarından hasıl olan ottan öşür almaları meşrû olmadığından mahsusen ekilmiş ve terk-i ziraatla tarlalarında yetişerek tırpan ile biçilmeğe salih olan çayır olduğu halde onlardan usûlü vechile onda bir öşür alınması ve bu babda bir gûna taaddi vukua getirilmemesi çaresine bakılması dahi farîzeden olmasıyla bu husus hakkında mahallince takayyüdât ve tedabir-i kâmilenin icra olunması ve âşar-ı sairenin ahali-i memlekete ihalesi zihinlere mülâyim gelip şu kadar ki bu âşâr maktûiyetinde gerek Vidin'ce ve gerek sair mahallerce düşünülecek şeyler tebaa-i Saltanat-ı Seniyyenin mültezimlerin taaddiyatından kurtarılarak hoşnutlukları esbabının istihsaliyle beraber emval-i Hazinenin vakt ü zamanıyla tahsil kılınması ve bir de mâmuriyet-i memalik hasıl oldukca varidat-ı seniyyede görünecek menafi-i Hazinenin ketm ü hafâda (خفا) kalmaması vesail-i kaviyyesinden ibaret olarak reaya-i merkûme dahi işbu aşarın kendûlerine verilmesine müsaade buyrulduğu halde mahallerince bulunan kacabaşılar vesair lâzımgelenler ile söyleşilmeğe ve taahhüdat-ı kaviyyenin icrasına mütevakkıf olduğunu ifade etmeğin bu madde hakkında dahi icab eden tahkikat ve tedkikatın meclis-i mezkûra havalesiyle, çünkü âşar-ı merkume altmış altı ve altmış yedi senelerine mahsûben mukaddema ihale olunmuş olduğundan bu hale göre mültezimleri tarafından bundan böyle hiç bir yüzden taaddi vukua gelmemek üzere mahâl-i merkûme âşarının reayaya maktuan verilmesi hususunun müddet-i mezkûre hitamına talik ve tehir olunması sureti mi münasib olur, yoksa zikrolunan ihalenin feshiyle şimdiden verilmesi mi mahallince daha hayırlı görünür, burası dahi anlaşılarak tahkikat ve mütaleat-ı mahalliyesinin bil-etraf bu tarafa

iş'ariyla ona göre iktizalarının tesviye ve icra olunması ve alelhusus vukuu beyan olunan katl-i nüfûs ve gasb-ı emval maddesi geçende dahi rivayet ve istihbar kılındığından o makule fezahata cesaret edenlerin habs ü tevkif olunması hakkında vesâya ve tenbihat-ı muktaziyeyi şamil mahsusen ve serian emirname-i sami-i hazret-i vekâletpenahîleri irsal buyrulup gelen cevapta muahharan vukuu rivayet olunan keyfiyâtın bî asi ü esas olduğu tahkik ve iş'ar olunmuş ise de hadise-i sabıkanın def'i esbabının istihsali arasında böyle hayli fenalıklar olmuş ve işte bunun için meclis-i eyalet fesh kılınmak üzere bulunmuş olduğundan meclis-i mezkûr âzâsından ve naip ve müfti efendiler ile erkân-ı eyaletten hadise-i mezkûrede uygunsuzlukları vükubulanların ve reaya tarafından dahi kabahatli olanların muhakemelerinin mahallinde olmasında pek de matlûp hasıl olamıyacağından ve buraya celb ile ind-el-muhakeme tebeyyün edecek cünhalarına göre tedibât-ı lâzimelerinin icrasında hal ve tesir başka olacağından o makûlelerin derece-i hata ve kabahatlerinin meclis-i mezkûr marifetiyle tahkik ve iş'arile beraber kendilerinin li- ecl-il-muhakeme bu canibe izam ve artık ifade-i hal ve isti'taf için bu tarafa gelenlerin şu mütalaaya göre Dersaadet'de durmalarına lüzum kalmıyacağından onların dahi Vidin'e iade ve isra kılınması ve hususat-ı muharrerenin tahkikatı Vidin eyaletinin umûr-ı mülkiye ve ahval-i hâzırasının efkâr-ı ma'delet-âsâr-ı cenab-ı şehnişâhîye tevfikan islâhatı zikrolunan meclis-i kebîrin cümle-i memûriyetinden olmasıyla verilecek talimat ve icra olunacak tenbihât ve tefhimât ahkâmını matlûb vechile icra eylemek üzere meclis-i mezkûr riyasetine tayin buyrulacak zatın dirayet ve fetanet-i kâmile eshabmdan olması lâzımgeleceğine ve Batum kaymakamı sabık Galib efendi bendeleri sıfat-ı matlûbe ile muttasıf olarak bu memuriyet için hatıra gelen bendegânın cümlesine müraccah göründüğünden henüz Batum'dan gelmediği cihetle Trabzon Valisi Devletlû Paşa hazretlerine bil-iş'ar ve mumaileyh bendelerinin hemen bu tarafa celbiyle açıktan verileceğine nazaran şimdilik yedi bin beşyüz kuruş maaş ile Meclis-i mezkûr riyasetine tayin olunması ve bu Meclisin vaz'ında Vidin'ce olacak tedkikat ve muhakemâtın icrasında bulunmak ve avdetinde karadan gelerek Rumeli'nin sair taraflarında usûl-i Tanzimat'ın icraat-ı fiiliyesi ne merkezde olduğunu ve ahali ve reayanın ahval-i ha-

zırasını ve âşar maktuiyeti hakkında bilinmesi lâzimgelen mevad ve keyfiyeti mahramane ve reviyetmendane tahkik eylemek üzere Meclis-i Valâ'dan iktizası vechiyle talimat verilerek bir memur-ı mahsus dahi gönderilmesi icab-ı maslahattan olmasıyla Meclis-i Valâ âzasından Saadetlû Nail bey efendi bendelerinin liyakat-i zatiye ve bu misillû muhakematta mümarese-i vakıası cihetiyle memuriyeti tensip olunmağın mumaileyh bu suretle gidecek ve avdetinde dahi karadan gelecek olduğundan kendûya altmış bin kuruş harcırah ve mahallinde bunun için bir az müddet tevakkuf ederek masarifât-ı vakıasını saye-i ma'delet-vayei- hazreti mülûkânede kendûsu rü'yet eyliyeceğine ve mîr-i mumaileyh zaten dahi müstahak bendegândan olarak âzalık maaşı dahi burada hanesi masarifine terk olunacağına binaen memuriyeti tarihinden itibaren işbu memuriyet-i muvakkatası zımnında on bin kuruş maaş itası ve ûmur-ı tahririyede bulunmak için maiyetine bir kâtip terfiki dahi icabından olmasıyla mazbata odası hulefasından Burhan efendi kullarının maiyet-i mumaileyhe terfikiyle ona da beş bin kuruş harcırah ve iki bin kuruş maaş iyfa ve tahsis ettirilmesi ve Meclis-i mezkûre ulemadan birinin tayini dahi emsali icabından ve Vidin niyabetine rabıtalı bir zatın gönderilmesi iktiza-i irade-i seniyyeden bulunduğuna ve Yenişehir naibi sabık müderrîsinden Nazif efendi dâîleri taraf-ı eşref-i fetva-penâhiden intihap buyrulduğu ihbar olunduğuna mebni cânib-i cenab-ı müşarünileyhden tensip kılındığı vechile âzalık için efendi-i mumaileyhe şimdilik bin kuruş maaş itası vesair âzanın dahi mahallince ehl ü erbab olanlardan ve usûl-i atîkaya mail olmıyanlardan intihab ve tayin olunması suretinin dahi mahalline iş'arı ve tavsiyesiyle gidecek memurun dahi talimatına derc ve ilâvesi meyane-i âcizanemizde tezekkür ve tasvib kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlî-i vekâletpenahîleri buyruldukta emr ü ferman hazret-i men-leh-ül- emrindir.

28 L. Sene 66. (7 Eylül 1850)

Mehmed Muhtar	Mümtaz	Esseyid İbrahim Edhem
Mehmed Fuad	Mehmed Arif	Esseyid Mehmed Emin Alî
	Mehmed Rifat	

"Vidin vukuatına dair Meclis-i Valâ dairesinde bazı zevat-ı fihamdan mürekkeb olmak üzere akd olunan komisyonda cereyan eden müzakeratı şâmil tanzim ve temhir olunmuş olan mazbata-i mufassala meclis-i Valâ'da kıraat ve hükm ü ifadesine im'an-ı nazer-ı dikkat olundukta müzakerat-ı vakıa pek yolunda olduğu anlaşılmış ve saye-i teshilât-vâye-i hazret-i cihandârîde suver-i icraiyesi oraların islâhât-ı mülkiye-i matlûbesini müstelzim olacağı bedîhiyattan bulunmuş olduğu tezekkür kılınmış ise de ol babta ne vechile emr ü irade-i isabet-âde-i vekâletpenâhîleri müteallik ve şerefsudur buyrulur ise ona göre icra-i muktezası babında emr ü ferman hazret-i men leh ül-emrindir.

Selh-i L. Sene 66. (9 Eylül 1850)

Esseyid İbrahim Edhem — Esseyid Hüseyin Muhsin

Mehmed Salih — Mehmed Arif — Mehmed Said — Şekip Efendi (Bugün bulunamadı)

Esseyid Hasan Tahsin — Mehmed Şerif — Mehmed İzzet„

TUNA R.
Silistre
Tutrakan
Küçükkaynarca
Aleksandriz
Curcu (Yerköy)
Ruscuk
Zimnicz
Nikbolu
Zistovi
Hacioğlu Pazarcik
Balçik
Yenipazar
Kozluca
Sumnu
Şeitkumz
Provadiz
Varna
Plevne
Tirnova
Osmanpazar
Selvi
Elena
Gabrova
Kotel (Kazan)
Tetoven
Tarjan
Orhaniye
Etropol
Sliven (Islimiye)
Nydes
Imine burnu
KARA DENİZ
Misiviriz
Burgaz
Sizebolu
Zlatica
Pirdop
Kizanlik
Yeni Zağra
Yambolu
Eski Zağra
Panacuriste (Oclukoy)
Avracalan
Sofya
Pirot (Şehirköy)
Leskovaç (Leskofça)
Piristina
Uzunyva (Üsküp)
Köstendil
Samakov
Ihtiman
Obanya
Filibe
Çirpan
Papazlı
Akkebulu
Meriç R.
Batak
Stanimok
Haskoy
Kirkkilise
Edirne
Ardan.
Lüleburgaz
Ereğne R.
Demetoka
Nevrekop
Mustrumca
Melnik
Serrura
Vardar R.
Kruşevo
Pirilip
Ohrida
Manastir
Drama
Kavala
Gümülcüne
Selânik
EGE DENİZİ
MARMARA DENİZİ
Aydıncık
Vidin
Kula
Rahovic
Belgradcik
Akçar
Tom R.
Ziyecar
Timok R.
Aleksinaç
Morava R.
Niş
Berkoviça
Vrapça
İşker R.
Iovç (Iofça)
Kipprorec

LE TANZİMAT ET LA QUESTİON BULGARE

§— Nous connaissons peu de chose, dans la première période du Tanzimat, c'est-à-dire entre 1839 et 1853, sur les activités du peuple bulgare, qui prendra, dès ce moment, grâce à sa population et à sa situation géographique, une importance prepondérante dans les destinées de l'Empire ottoman. En étudiant ici la situation des Bulgares durant ces années et en recherchant surtout le ceractére et les phases du soulevement des paysans de Vidin en 1850-qui sera l'objet principal de notre étude-,nous aurons en même tems l'occasion de saisir de façon palpable la situation sociale et administrative et l'activité du gouvernement du Tanzimat dans ce pays. Il est certain que cela nous fournira sur le problème du Tanzimat des données beaucoup plus solides que les études de caractère général. Les écrits des auteurs bulgares concernant cette épeque de leur histoire tirent surtout leur documentation de quelques mémoires laissés par certains moines et patriotes ainsi que de quelques livres de voyage. Ces sources, sans doute importantes pour suivre les étapes du réveil du peuple bulgare, sont tout à fait insuffisantes pour une étude de la situation sociale et administrative et conduisent le plus souvent ces auteurs à des résultats erronés. C'est ce que nous constatons grâce aux recherches faites dans nos archives nationales. Citons un exemple: d'après les historiens bulgares, les causes de l'insurrection de Vidin en 1850, sont, comme pour toutes les autres insurrections, "l'oppression, le pillage, la repacité des agents turcs, l'accoissement des impôts etc...„ [1]. En verité elle est née surtout d'une évolution sociale qui remonte à pluseurs siècles. Dans les lignes qui suivent, nous retracerons brièvement cette évolution, et nous étudierons les causes qui ont engendré dans cette contrée une classe de grando propriétaires dite des Gospodars ou agas.

[1] N. Staneff, Blgarija pod igo, 1393 - 1878, Sofya 1935, s. 331.

§— La proclamation du Tanzimat marque, dans son sens général un pas décisif dans la voie de l'entrée de l'Empire ottoman dans le cercle de la civilisation européenne. Pour les hommes d'Etat du Tanzimat, ce mouvement paraissait le seul moyen de préserver l'Empire contre les facteurs désagrégeants, intérieurs et extérieurs. D'abord, on espérait réussir au dehors, en faisant entrer l'Empire dans le concert européen et en prouvant qu'il le méritait. Mais ces hommes d'Etat pensaient surtout et naturellement a unifier et à fortifier l'Empire au dedans. Dans ce but, un principe mis en oeuvre par les Etats qui, de leur côte, désiraient la conservation de l'Empire ottoman, fut pris comme base dans toute la réorganisation de l'Etat: On annonçait l'égalité pure et simple pour tous les sujets de l'Empire. Désormais, tous les ottomans (Osmanh) devaient être égaux en droits et en devoirs. Voilà l'idée ingénieuse que les hommes d'Etat du Tanzimat ont trouvée pour régénérer l'Empire. D'ailleurs une telle politique s'accordait parfaitement avec les idées libérales et egalitaires de l'Occident. Cependant les événements ont montré qu'elle ne pouvait arranger tout à elle seule. Malgré toutes les réformes entreprises dans ce sens pour l'organisation de l'Empire —elles ont échoué d'ailleurs pour la plupart—,il restait toujours une question qui intéressait tout l'édifice social, et cette question, étant donné sa nature et son ampleur, eut pour conséquence la faillite de toutes les ésperences: En Roumelie, la plupart des terres appartenaient, non aux paysans qui les cultivaient, mais à l'Etat, aux vakıfs, et aux agas ou beys; et c'étaient surtout ces derniers qui paraissaient le plus insupportables pour le paysan. En outre, dans quelques contrées comme la Bosnie et Vidin, malgré certaines initiatives de gouvernement impérial les relations entre l'aga et le paysan chrétien conservaient un caractère tout féodal. Cette situation y avait crée, pour le reaya, des conditions si lourdes que même le gouvernement ottoman ne les aurait jamais approuvées. Ce sont surtout de telles conditions qui étaient susceptibles de provoquer dans la peninsule les soulèvements des masses paysannes et qui avaient fait des contrées de Bosnie et de Vidin le domaine d'insurrections perpétuelles. Si le Tanzimat favorisait dans sa politique agraire la petite propriété, et, s'efforçait particulièrement de supprimer toutes les cor-

vées' il ne pouvait faire aucune modification essentielle dans la législation foncière qui déterminait dans l'Empire les conditions de vie des masses, un pas dans ce sens pouvant bouleverser tout l'édifice. La résistance des grands propriétaires n'était pas un péril moins grave que le mécontentement des reaya. Le gouvernement ne voulait donc rien faire qui pût causer une crise inévitable tant qu'il ne s'y sentit pas contraint.

§— Mais ce furent les Bulgares qui, après avoir échoué dans l'insurrection de Nich en 1841 et dans les tentatives de Kalas et d'İbrail en 1841-1842, provoquèrent eux-mêmes une telle crise dans les années 1849-1850. Le moment paraîssait favorable à leur dessein: L'Europe était plongée dans un désordre général provoqué par les secousses des révolutions de 1848. Surtout, les armées russes, en envahissant la Hongrie et la Roumanie, avaient créé pour l'Empire Ottoman une situation extrêmement critique. En Serbie, l'activité agitatrice des révolutionnaires serbes qui rêvaient la fondation d'un grand Etat des Slaves de Sud, allait croissant. En Bosnie, la situation devenait de plus en plus menaçante par suite des troubles nés d'un essai de réforme agraire commencée en 1848. L'agitation et le mécontentement dans les autres parties de la Roumelie n'étaient pas moins inquiétants. Bref, l'Empire courait de toutes parts de grands dangers, et Abdülmecid comprit la nécessité d'appeler au pouvoir le grand homme d'Etat du Tanzimat, Moustafa Rechit pacha.

Les Bulgares de la contrée de Vidin se soulevèrent d'abord en avril 1849. Le centre d'insurrection était le village de Boynitsa (بوجنا): Ce premier soulèvement, provoqué par les agitateurs bulgares venus de Serbie, fut apaisé par les efforts des autorités locales. Mais au printemps de l'année suivante (13 mai 1850), les paysans bulgares des kaza de Vidin, Sahra, Belgraddjik et Lom se soulevèrent plus violemment encore. Les insurgés, au nombre de 10.000 au moins dans les différentes localités, massacraient et dépouillaient les musulmans qui'ils rencontraient dans la campagne. Tout d'abord, ils cernèrent les principales forteresses de la contrée; ils coupèrent la grande route d'İstanbul-Vidin. Ils s'efforçaient d'étendre l'insurrection à toute la Bulgarie en lançant de toutes parts des bandes d' agitateurs. A İstanbul, ce fut une inquiétude de plus en plus croissante, quand les nou-

velles fâcheuses se succédèrent. Cependant le gouvernement impérial décida tout de suite d'envoyer à Vidin un commissaire extraordinaire. L'on désirait surtout une pacification sans violence, d'autant plus que la situation générale était grave. Cependant les événements marchèrent vite à Vidin; avant que le commissaire Ali Rıza pacha y arrivât. Les agas de Vidin organisèrent des bandes de bachıbozouks et fondirent sur les assiégeants. Les Bulgares se dispersèrent sans aucune résistance sérieuse devant ces bachıbozouks beaucoup mieux armés qu'eux. Si Quelques uns des insurgés retournèrent à leurs foyers, d'autres se réfugièrent à la frontière serbe. Ceux-ci ne rentrèrent dans leurs villages qu'un mois aprés ces événements, quand Rıza pacha parvint finalement à Vidin. L'arrivée des forces régulières- asakir-i nizamié- apaisa les paysans bulgares terrifiés par les assauts violents des bachıbozouks. Aux derniers jours de Juillet, on annonçait au Sultan que les insurgés s'étaient complètement soumis.

§ - Cette insurrection est l'oeuvre des "comités„ bulgares, travaillant surtout en Serbie et qui fondaient toutes leurs espérances sur l'appui des Serbes. Même quelques uns de ces "comités„ y avaient des poudrières. Mais le soulèvement des paysans bulgares de Vidin n'est sans doute pas exclusivement le résultat d'une activité révolutionnaire. Il existe d'autres raisons essentielles et plus profondes pour que ces masses paysannes aient suivi ces conspirateurs. Nous ne voulons pas répéter ici les facteurs généraux comme le réveil national ou le développement des rapports internationaux, qui eurent certainement une part considérable dans les mouvements insurrectionels parmi les Bulgares. En outre Il ne faut pas oublier aussi la situation géographique particulière de cette contrée qui est voisine de la Serbie et de la Valachie, affranchies et protégées par la Russie. Mais avant tout, il faut insister sur la question agraire, source de tous les mécontentements dans ces régions. Presque toutes les terres a Vidin, Sahra, Belgraddjik et Lom appartenaient exclusivement à un petit groupe d'agas et toute la vie économique et administrative y était en leur pouvoir. Ce rassemblement des terres domaniales aux mains des agas s'est produit surtout par suite de certaines modifications antérieures dans le régime agraire de l'Empire: la plus grande partie des terres en Roumelie était devenue comme on le sait, dès le début de la

conquête, la propriété de l' Etat. Quand le système de timar s'est dissous, ces terres domaniales qui lui avaient servi de base, sont passées de nouveau dans la possession immédiate de l'Etat. Mais ces terres ne tardèrent pas à lui échapper à cause de l'anarchie générale qui régnait dans l'administration. On recourait généralement, pour les éxploiter, à l'affermage contre une somme fixée aux enchères. Mais, faute d'un contrôle régulier, ceux qui les achetaient, devenaient en fait les vrais propriétaires. C'est par cette voie que ces terres domaniales affermées par fermes (çiftlik) ou par villages, ont contribué dans l'Empire à la formation d'une classe de grands propriétaires. Les événements comme l'apparition, au XVIIIe siècle d'une aristocratie locale avec les beys, les agas et les ayans sont au fond la conséquence de cette transformation profonde. Quant à Vidin, l'apparition de la classe des agas, possesseurs des terres avec "tapu„ (با طاپو متصرف) s'y rattache aussi. Mais, à Vidin, il y avait encore d'autres conditions particulières qui aggravaient tout à fait la situation pour les reayas. Enumerons les principales: 1 - Les terres domaniales n'y sont données qu'aux musulmans: parce qu'elles se trouvent dans les marches; 2 - Le paysan n'a jamais pu échapper, dans cette contrée, aux usages féodaux, hérités de l'ancienne Bulgarie. Il est soumis à la corvée pour cultiver les terres de l'aga; 3 - En outre, il est tenu de lui donner une partie de ses productions, d'apporter du bois, de lui payer une redevance pour le pâturage; 4 - Les villages sont sous l'administration des hommes des agas, appelés parfois "su-bachı„.

Tel est donc le régime sous lequel se trouvaient presque tous les villages dans les kazas de Vidin. Avec la proclamation du Tanzimat (1839) ces reaya protestent contre la corvée et on l'abolit définitivement grâce à l'intervention de la Sublime-Porte. L'on fixe collectivement entre les agas et les reaya, la part que les premiers prendraient de la production, et le taux des diverses redevances. Mais ces demi-mesures, prises d'ailleurs par un conseil provincial dominé par les agas, ne satisfirent point les paysans bulgares. Par contre, nous y voyons encore la vente des terres domaniales. Le paysan paie à son aga ou gospodar une somme équivalente au total des impôts dus à l'Etat. De plus, il supporte les frais des su - bachis, subit des amendes arbitraires, paie des

subsides pour son clergé et ses knèzes. Tant de charges écrasent ce paysan et le révoltent, car il travaille sur les terres d'autrui et donne tout le produit de son travail.

§ - Le gouvernement ottoman avait fini par comprendre la nécessité d'une réforme radicale dans cette contrée, et il renvoya la question au grand conseil des réformes (مجلس والای احکام عدلیه). On décida de constituer pour cette affaire, une commission particulière, composée des plus grands personnages du Tanzimat. Après une enquête minutieuse, cette commission prit certaines décisions administratives et fisacales: Tout d'abord, on supprima le conseil provincial de Vidin et l'on y constitua un grand conseil (مجلس کبیر) qui devait se trouver plus immédiatement sous la dépendance du gouvernement central. Les impôts seraient perçus regulièrement et d'après des principes équitables. Mais l'on s'aperçut vite que c'était le régime des gospodars (Gospodarlar idaresi) qui constituait le fond de la question. Les plaintes incessantes des paysans bulgares et les rapports précis des agents ottomans finirent par faire comprendre au gouvernement la nécessité absolue de le supprimer définitivement. En janvier 1851, on émet une ordonnance supprimant les agaliks (ou gospordarlik) et accordant la possession des terres aux reaya contre une fermage (muaccele). Mais devant la résistance sourde des agas et la prétention des reaya qui voulaient posséder ces terres en propriété pure, les nouvelles décisions restaient toujours inappliquées. C'est pourquoi, au début de la guerre de Crimée, en 1853, éclate un insurrection plus violente dans cette contrée non satisfaite.

§-Nous avons signalé plus haut les décisions de réformes prises par le gouvernement pour la contrée insurgée. Mais les répercussions de l'insurrection de Vidin n'en sont pas resté là. A la même date, la province de Bosnie finit par être mise également sous l'administration directe du gouvernement grâce aux efforts d'Ömer Pacha. On y constitua tout comme à Vidin, un grand conseil (مجلس کبیر). Les attributions des gouverneurs devant les assemblées provinciales furent élargies dans tout l'Empire. En somme, on assiste alors à une grande activité visant à la centralisation de l'Empire, activité sur laquelle les

événements de Vidin ont eu sans doute une grande influence. Enfin, c'est une vérité, confirmée aussi par les documents que les troupes russes venues à Kalafat devànt Vidin jouérent un certaine rôle dans l'insurrection de Vidin. Et cette situation aména une intervention officielle du gouvernement anglais qui, tout en désapprouvant la conduite des bachıbozouks, exigeait l'application exacte des réformes promulguées.

Pour terminer nous dirons encore que l'histoire de la formation des Etats balkaniques au XIXe siècle est intimement liée à celle du Tanzimat et, qu'une étude exacte sur ce sujet est subordonnée aux recherches à éffectuer dans nos archives nationales.

BULGAR TARİHİ ÜZERİNDE KISA BİR BİBLİYOGRAFYA

Bibliyografik eserler :

G. Bengesco : Essai d'une notice bibliographique sur la Question d'Orient, Orient européen 1821-1897; Bruxelles ve Paris 1897.

V. M. Yovanovitch : An English bibliograpy on the Near Eastern Question, 1481-1906 ; Belgrad 1909.

N. V. Michoff : Bibliographie sur l'Histoire de la Turquie et de la Bulgarie, IV eilt, Sofya 1914-1934.

N. V. Michoff : La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et XIX e S., recherches bibliographico-statistiques ; Sofya 1915.

L. Savadjian : Bibliographie balkanique, Paris 1920-1937.

Umumî eserler ve mecmualar:

J. Chr. Engel : Geschichte der Bulgaren in moesien, Halle 1797.

A. F. Hilferding : Geschichte der serben und Bulgaren (Rusçadan Almancaya çeviren, J. E. Schmaler, 2 eilt Bautzen 1856-64).

C. Jireçeck : Geschichte der Bulgaren, Leipzig ve Parag, 1876.

G. Bousquet : Histoire du peuple Bulgare, Paris 1909.

G. Songeon : Histoire de la Bulgarie, Paris 1913.

N. Staneff : Histoire chronologique de la Bulgarie, Bibliothéque slave No: 10, Sofya 1938.

J. Samuelson : Bulgaria, past and present, London 1888.

L. Lamouche : La Bulgarie dans le passé et le présent, Paris 1892.

L. de Launay : La Bulgarie d'hier et de demain, Paris 1907.

V. Antonoff : Bulgarien vom Beginn staatlichen Bestehens bis auf unsere Tage, 679-1917, Berlin 1917.

Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté Historico-philologique.
Revue de l'Académie Bulgare des Sciences.
Archiv für slavische philologie.
Revue historique du Sud-Est europeen.
Revue internationale des Etudes balkaniques.
Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte.

Orta çağlarda Bulgaristan:

V. Zlatarski : Geschichte der Bulgaren, Bulgarische Bibliothek, Bd. VII, Leipzig, 1918.

V. Zlatarski : İstorija na prvoto blgarska çarstvo (İlk Bulgar çarlığının tarihi), Sofya, 1918-1927 (Bulgarca).

V. Zlatarski : Blgarija pod vizantinjsko vladincestvo, 1018-1187 (Bizans hakimiyeti altında Bulgaristan) Sofya 1934 (Bulg).

P. Nikov : İkinci Bulgar Kırallığı, Sofya, 1937 (Bulg.).

P. Nikov : Orta Çağlarda Tatar-Bulgar münasebetleri, Sofya 1921 (Bulg).

P. Nikov : Vidin Beyliği tarihi, Sofya, 1922 (Bulg.).

Geza Feher : Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises, Archaeologia Hungarica, 1931, VII.

Geza Feher : A Bolgar=Törökök szerepe és müveltsége (Bulgar Türklerinin rolü ve medeniyetleri), Budapest, 1940, (Macarca)- Bulgar Türklerine ait değerli araştırmalariyle tanınan bu Macar âliminin aynı mevzu üzerinde iki cilt halinde hazırladığı eser Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçeye çevirtilmektedir.

Osmanlı idaresinde Bulgaristan:

N. Staneff : Blgarija pod igo, vazrazdane i osvobozdenie, (Boyunduruk altında Bulgaristan, uyanış ve Kurtuluş), Sofya 1935, (Bulg.).

N. Staneff : Geschichte der Bulgaren, Bulgarische Bibliothek, Bd. VI. Leipzig, 1917.

A. Refik : Türk idaresinde Bulgaristan (vesikalar), Edebiyat Fakültesi mecmuası, cilt VIII. sayı 6-7.

A. Refik : Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar kilisesi, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, No. 8, Mart 1341.

A. Refik : 1284 Bulgar ihtilâli, T. T. E. M., No. 9, Mayıs 1341.

A. Hajek : Bulgarien unter der Turkenherrschaft, Berlin, 1925.

B. Penev : La renaissance Bulgare, Sofya, 1933.

Dozon : Chansons populaires bulgares, Paris 1875.

K.-S. Chandon : La Presse bulgare, dès son origine à nos jours, Paris, 1933.

Bulgarie devant l'Europe, Bükreş,1866.

D. Michev ve B. Petkov : La féderation balkanique, origine, développement et perspectives actuelles, Sofya, 1930.

Dr. T. Kokariç : Sırpların, Hırvatların, Slvonlerin ve Bulgarların millî birligi, Prag, 1937, (Çekce).

A. Boué : Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, Paris 1854.

Kanitz : Donau-Bulgarien und der Balkan, Leipzig, 1875-1879, 3 cilt; 1860-1875 senelerine ait tarihî, coğrafî ve etnografik seyahat tetkikleri. (Fransızca tercümesi; Bulgarie danubienne, Paris 1881, 3 cilt).

L. Leger : Serbes, Croates et Bulgares, Paris, 1913.

L. Leger : La Bulgarie, Paris, 1885.

S. S. Bobtcheff : Le shisme bulgare au point de vue historique, canonique et politique, Sofya 1936.

G. Troubetzkoi : La politique russe en Orient, le shisme bulgare, Paris 1907.

M. Celâlettin Paşa : Mir'at-ı Hakikat, İstanbul 1326-1327.

Stoîanoff : Mémoires sur les insurrections Bulgares.

D. de Lonlay : En Bulgarie, Paris 1883, (müellif 93 harbinde Rus ordusunda gönüllü olarak hizmet etmekte idi).

— Attentions aux Balkans, Bükreş, 1876.

— "Filibe taraflarında zuhur eden ihtilâlin tahkikatı hakkında Filibe'de bulunan Komisyon-ı fevkalâde azasından bir zatın tanzim ile Babıâliye takdim eylediği lâyiha-i mühimmenin sureti„ , Matbu', 195 S.

A. Caleb : La Bulgarie et le Traité de Berlin, Cenevre, 1909.

C. Jireçeck : Das Fürstenthum Bulgarien, Prag, 1891.

İNDEKS

A

Abadan, Yavuz — 5.
Abdullah bey (miralay) — 47.
Abdülaziz — 3.
Abdülmecid — 6, 43, 81.
Abdürrahman Paşa, Priştineli — 31.
Ağa (Gaspodar) — 91, 94, 95; —köyleri: 97, 99; — sınıfı: 89; ağalar: 10, 48. 53, 55, 63, 69, 71, 79, 81, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 103, 104, 106, 110, — Hakimiyeti: 95, 110; — rejimi: 90, 102 : — tahakkümü : 77 : — zümresi: 83, 87.
Ağalık (gaspodarlık) — 100; ağalıklar : 103 : — Ilgası : 79.
Ahmet bey — 53.
Ahmet Refik — 17, 25.26, 29, 31.
Ahmet Paşa, Torhoncu — 90.
Ahmet Vefik — 90.
Akçar Palankası — 48, 54.
Akdeniz — 73; — Hakimiyeti. 35.
Akkerman — 84.
Aksüt, Ali Kemali — 86, 88.
Aleksandr bey (Sırp beyi) — Bak. Kara-Yorgeyiç
Ali ağa (kapıcı başı) — 47, 48, 49, 50, 53, 54.
Âlî Paşa — 75.
Ali Paşa (süvari mirlivası) — 45.
Ali Hıfzı (Üsküp nazırı) — 31.
Ali Rıza Paşa (Vidin Valisi) — 9, 49, 50, 52, 55, 57, 62, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 76, 80, 81, 90, 94, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106.
Anadolu — 1, 6, 11, 25, 30, 67, 104; — tımarlûları : 87.
Ancel, J. — 11, 14, 15, 18, 26, 90, 101.
Angarya — 3, 13, 36, 83, 84, 92, 93, 97, 101 : — ekim : 96; — İlgası : 76, 95; — müessesesi : 92.
Aprilov, V. — 22.
Arap memleketleri — 1.
Arazi kirası — 96; — meselesi : 9; — rejimi : 86; — tasarrufu : 104.
Arif Hikmet (Rumeli müfettişi) — 28, 29, 30.
Arnavutluk — 4, 13, 30, 31; — askeri : 30.
Arnavutluk — 52, 84; — islâhatı : 14.
Arpalık — 86.
Asâkir-i muvazzafa — 55; — nizamiye : 47, 51.
Âsîler — 29, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 72, 100, 111.
Asım tarihi — 87.
Âşar — 7, 80; — mültezimleri ; 81; — tahsildarı : 36; — tahsili: 80; — vergisi: 80.
Aşiretler — 1, 2.
Atos dağı — 20.
Aupick (Fransız maslahatgüzarı)— 37, 43.
Avram kâhya (Abraham Petroniyeviç: Sırp hariciye nazırı) — 45, 46, 47, 59, 60, 62, 64.
Avrupa — 69, 96; — halkı : 96; — ihtilâlleri (1848) : 11, 14, 16, 69, 110.
Avusturya — 7, 11, 32, 60, 91; — ida-

resi: 12; — İmparatorluğu; 11, 12, 14, 61; — orduları: 24; — Sırplûları: 66; Avusturyalılar: 25.
Âyân — 89; âyânlar: 102; kaza ayanları: 99.
Âyânlık — 89.
Aynaroz — 105.
Ayni Ali (Defteri hakanî nazırı) — 84, 86.

B

Babadağı — 51.
Babinger, F. — 84.
Bab-ı Âlî — 4, 12, 13, 15, 16, 23, 27, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 51, 52, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 81, 101, 103, 104, 106.
Balkan — 8, 24, 55, 56; — harpleri: 38; — isyanları: 100; — kavimleri: 25; — İslâvları: 42; — milletleri: 27; — müellifleri: 84; — reayası: 4, 44; — yarım adası: 24, 84. 85; Balkanlar: 1, 4, 11, 13, 16, 17, 18, 24, 26, 38, 39, 41, 43, 73, 101, 109.
Balta Limanı anlaşması (1849) — 15.
Barkan, Prof. Ö. L. — 5, 9, 10, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 93, 94, 98.
Başıbozuk — 53, 54, 64. — çeteleri. 55, 100; — harekâtı; 56; Başıbozuklar 63, 72, 76.
Başknez — 79, 99.
Batowski, H. — 17, 41, 42.
Bayazıt — 84.
Bedel-i askeriyye — 8.
Bedirhan bey tahkikatı — 52.
Bell-Lancaster sistemi — 22.
Belgrat — 47, 51, 60, 66, 70; — Seferi: 93.
Belgratcık — 37, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 70, 90, 91, 96; — muhafızı: 62, 64; — nahiyesi: 91, 92, 102.
Belkoviça ahalisi — 60.
Berkofca (Berkovaç) — 25, 46, 49, 70.
Berlin muahedesi (1878) — 17.
Beron, Dr. P. — 23
Besarabya — 22, 27, 33, 34, 35, 38.
Bey, Beyler — 10, 48, 102, 109; — bey-ağa sınıfı: 89.
Beylik — 56, 59; — hükûmeti: 12.
Beytülmal — 84.
Bihke — 14.
Bilsel, Cemil — 4.
Bizans imparatorluğu — 18.
Blanqui, M. — 28, 29, 32, 59.
Blerada köyü — 91.
Bobçev, S. S. — 78, 79.
Bogomil mezhebi — 93.
Boğazlar mukavelenamesi (1841) — 2.
Bogorov, Dr. İ. — 23.
Bohemya dağları — 40.
Borilofca köyü — 97.
Bosna — 7, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 56 69, 92, 94, 95, 96, 101, 109, 110, 111; — aristokrasisi: 14, — beyleri: 101; — çiftlikâtı: 101; — islâhatı: 14; — kadısı: 95; — müslüman beylerinin isyanı: 110; — reayası: 4, 13.
Bosna ve Hersek — 13.
Bousquet, G. — 22.
Boyar — 85; boyarlar: 84, 92.
Boynica (Boynitza) kariyesi — 45, 96.
Bölük başı — 100.
Bregova (köy) — 44.
Budapeşte — 23.
Budarlık — 92, 94, 96, 97.
Buğdan — 12, 15, 37, 40; — beyi: 25.

Bulgar — 17, 20, 34, 35, 36, 42, 46, 54, 70, 71; — âsiler: 46, 61, 62; — beyi: 39; — beyliği. 111; — burjuvazisi. 20, 78; — çeteleri. 26, 33; — çorbacıları. 21; — davası. 23; — dili. 23; eksarhlığı. 20; — eksarhyası. 17: — halkı. 40; — halkının, çarların ve azizlerin tarihi. 20; — ihtilâlcileri. 42, 47, 70 — istiklâl hareketi: 22;— isyanları. 43, 60; — kolonileri. 22; — komitecileri. 38, 42, 58, 60, 62, 65, köylüsü. 85; — köylüleri. 22; — köylü kitleleri 111; — maarifi. 20, 23; — maarif ve edebiyatı. 21; — mektepleri. 23; — meselesi; 44; — milleti 10, 9, — milliyetseverleri. 21; — muhacirleri. 33 35; — reayası. 28, 81, — tacirleri; 21, 22, 23; — taifesi. 39; — uyanışı. 21; Bulgarlar — 1, 9, 14, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 38, 39, 42, 43, 44, 53, 55, 58, 60, 62 63, 64, 67, 69, 71, 75 78, 93, 105, 106, 109, 110, 111.

Bulgaristan — 7, 10, 13, 15, 16, 19, 21 22, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 44, 45, 49, 50, 52, 53, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 81, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 111; — muhtariyeti. 66; — reayası. 4, 42; — sekenesi. 12; — ticareti. 18.

Bulgarski Orel (ilk bulgar gazetesi) — 23.

Bükreş — 15, 22, 34, 40, 51, 52, 61, 70, 71.

Büyük devletler — 17, 69, 75.

C

Canning, Sir Stradford (İstanbulda İngiliz elçisi) — 72, 73.

Cebelû — 86.

Cenup İslâvları — 29, 56; — devleti: 41, 42, 44; — birliği: 43.

Cevdet Paşa — 2, 26, 88.

Cizye — 7, 8, 27, 30, 40; — emyali — 102; — tahsili: 78. — Vergisi. 36.

Cizyedar — 7.

Colo — Bak. Tsolo

Ç

Çar — 32, 35, 38, 39, 51. 69; — hükümeti: 15, 35. 38.

Çarlık — 38, 42.

Çarigradski Vesnik — 23.

Çartoriski, Adam (Leh ihtilâl komitesi reisi) — 41.

Çorbacılar— 53, 66, 78.

Çorbacı Nizamnâmesi— 79.

D

Daskal — 46.

Debidour, A. — 39.

Defterdar — 53, 76, 77.

Defterhâne — 88.

Deny, J. — 83, 88.

Departman Meclisi — 6.

Dersaadet — 7, 16.

Despot — 53.

Devlet eshamı — 88.

Devlet hazinesi — 102, 12.

Devlet-i âliyye — 4, 12, 15, 35, 42, 72, 91, 105.

Devlet-i Osmaniyye — 39.

Dilâver Paşa (Rumeli Valisi) — 31.

Dimitri (Rahip) — 50.

Dirlik — 86.

Diyarbekir — 6.

Dobruca — 25.

Doğancı — 85.

D'Ohssan, M. — 85, 86.

Driault, E. — 34, 35,
Dukaçin (Sırp ihtilalcilerinden)—42.
Dürziler — 32.

E

Edirne — 26, 28, 43, 48, 51, 81; — müsalâhası (1829) : 27; — Valisi : 52.
Eflâk — 12, 19, 37, 39, 40, 41, 51, 52, 61, 69, 70, 71, 72, 109; — beyi : 24, 25, 34;—beyliği : 33;— ihtilâli : 14;— memleketi : 91 ; — ta Rus işgali : 71.
Eflâk-Buğdan — 1, 14, 16, 18, 27, 33, 38, 39, 69 ; — beyleri : 33.
Eğe denizi— 17.
Eğridere — 25.
Ekim angaryası — 93.
Eksarhhk fermanı — 17.
Elenizm — 26.
Engel (kolonel) — 33.
Engelhardt — 3, 4, 6, 9, 13, 37, 77.
Enis Efendi — 66.
Erdel beyi — 25.
Ermeniler — 6.
Erzurum — 6.
Esad Efendi — 28,
Eshab-ı çiftlikât — 96, 97.
Eski-Zağra — 28, 43.
Eşkiya — 27, 47, 85.
Eyalet Meclisi — 77.
Eyalet teşkilâtı — 76.

F

Fazıl Mustafa Paşa (Köprülü zade — 25.
Fener — 18; — Rum Patriki: 19.
Feodolizm — 11.
Feodal rejim— 10, 101.
Fesatçılar — 47, 105.
Filibe — 21, 49, 51, 70; — Kaymakamlığı : 52.
Fotinov, K. — 23.
Fransa — 15, 16, 32, 34, 39; — hükümeti : 43; — ihtilâli : 44.
Fransızlar — 35, 73; — memurları : 36; — tahrikâtçıları: 34.
Fransalû offiçyaller — 8, 37.
Fuad Efendi (meşhur Fuad Paşa)— 15, 75.

G

Gabrova — 21, 22, 28, 39, 40, 43.
Garbî Bulgaristan — 38, 40, 42.
Garbî Trakya — 84.
Garaşanin, E. (Sırp devlet adamı) — 41, 42.
Garp devletleri — 16.
Garp zihniyeti — 77.
Garplılaşma — 2, 3.
Girid — 34. 39; — Cemiyeti : 35;—meselesi : 35.
Golmanova — 46.
Gospodar — Bak: Ağa.
Gospodarlık — 63, 77, 81, 90, 100, 102, 103; — arazisi : 103, 105, 106; — hasılatı : 104; — idaresi : 110; — meselesi : 67, 76, 104; — rejimi : 70 90, 93, 101, 102; — varidatı: 80, 104.
Gospodarlıklar — 102.
Gramada — 100.
Gritzi (köyü)— 47.
Gülhane Hattı — 3, 5, 6, 7.

H

Hacı Abbas — 54.
Hacı Hasan — 99.
Hacı Sabri ağa — 53.
Halil Hâmit Paşa — 87.

Halil Kâmilî Paşa(Halep Valisi)—52.
Halim Paşa, Ferik (Bükreşte Osmanlı komiseri) — 61, 62, 70.
Hammer — 84.
Harac — 7.
Hasan (Tatar) — 48.
Haslar — 88.
Hassa Müşiri — 51.
Hassa ordusu — 26.
Hattı Hümayun (1839) — 3, 8, 43, 44.
Hattı şerif (1839) — 28.
Hayduk — 26.
Haydutlar — 26.
Hıristiyan ahali — 36; — aza: —77;Knezler:. 78—Köylüler : 93; — reaya: 1, 16, 90.
Hirizma — 92, 96, 97; — zahiresi : 94
Heidlbron — 43.
Hilaryon — 19.
Hiliandar manastırı — 19, 20.
Hırvatlar — 12, 46.
Hırvatistan — 7.
Hocabey — 24.
Hurşit Paşa (Rumeli mutasarrıfı)— 49.
Hünkâr iskelesi muahedesi (1833)— 35.
Hüseyin (Vranya zaptiye memuru) — 31.
Hüseyin Paşa, ağa, (Vidin valisi)— 10, 15, 29, 30, 31, 32, 46, 50.

İ

İbrahim efendi (Vidin defterdarı)— 45.
İbrail — 22, 33, 34, 39, 40; — bulgarları : 33; — hadisesi : 35 ; —meselesi : 35.
İcare-i muaccele — 88, 89, 93.
İçtimai meseleler — 101.
İdare-i maslahatcılık — 111
İllirya- Bulgaristan- Sırbistan devleti — 42.
İltizam usulü — 7, 87, 88.
İlyo (Çorbacı) — 44, 59.
İmparatorluk — 6, 9, 11, 32, 44, 71, 85, 88, 89, 92, 96. 97, 100, 101, 109 110, 111, — arazi rejimi : 83; — tebaası : 6.
İmparatorluğu merkezileştirme politikası — 111.
İncil — 19.
İngiltere — 15, 36, 39, 69, 72, 73, 110; — devleti : 72.
İngiliz — 35; — diplomasisi : 72;— elçiliği ; 72;—elçisi : 39;— konsolosları : 37.
İorga, N. — 11, 15, 33, 34, 35, 39, 41.
İrtica devresi — 60.
İslâhat (Bosna'da) — 10.
İslâhat fermanı (1856) — 3, 8.
İslâhat hareketleri — 73; — projesi: 101; — tatbiki : 110; —teşebbüsü: 98.
İslâv — 1. 12; — alemi : 38, 40; — birliği : 41, 58; — devleti : 12; İslâvlar : 12, 42.
İslâvlık duyguları — 38, 110; — hareketi : 40; — ideolojisi: 40.
İslimye — 27.
İsmail Paşa (Sofya muhassılı) — 49, 56, 60.
İsmail Adil efendi (Tırnova kaymakamı) — 39, 40.
İstanbul — 21, 23, 26, 28, 29, 31, 32, 42, 47, 48, 51, 53,. 54, 56, 60, 61, 75, 80, 95, 96, 101; — hükûmeti: 60
İsyan komiteleri — 38.
İzinbol — 25.

İzmir — 21, 23; — mollası: 89.
İzvor manastırı — 104.
Irak — 1.

J

Jireçeck, c. — 19, 22, 64.

K

Kadı — 76.
Kâhya — 99.
Kalafat — 52, 71, 110.
Kalas — 33, 34.
Kamaniça — 30.
Kanica (knez) — 92.
Kanunu esasî — 3.
Kapodistirya — 17.
Karadağ — 39; Karadağlılar: 42.
Karal, E. Z. — 2, 106.

K

Karagümrükleri — 43, 81.
Karatasso (Yunan ihtilâlcisi) — 34.
Kara-Yorgeviç, Aleksandr (Sırp prensi) — 12, 41, 46, 59 vd.
Kara-Yorgi (Kara George, Sırp sergerdesi) — 29. 41.
Karnobat — 27.
Karye ağaları — Bak. köy ağaları.
Kâtip Çelebi — 85.
Kaza müdürleri — 76, 99, 102.
Kazak askeri — 71; — taburları: 71.
Kerim bey — 30.
Kilise mücadelesi — 20.
Kişnef — 24.
Kıga, Aleksandr (Eflâk beyi) — 33.
Kırım harbi (1853-1856) — 14, 16, 39, 40, 50, 66, 67, 73, 107.
Kızanlık — 28, 43
Knez — 29, 78, 79, 80, 96.
Kocabaşı — 7, 53, 78.
Koca sekban başı — 87. 91
Koçi bey — 7, 86; 88.
Komiteciler — 65 vd. 6, 75, 104; — faaliyeti: 65.
Komiteler — 22.
Konsoloslar — 72.
Korniç (Rus komiseri) — 32.
Kosova — 30.
Kospodar — bak: gospodar.
Kospodarlık, Kospitarlık — bak. gospodarlık.
Kosto, Marko oğlu (komiteci) — 67, 69.
Kotel — 27.
Kotine boğazı — 29, 30.
Köprülü, Prof. Dr. M. F. — 85.
Köy ağaları — 47, 50, 54, 75, 95, 98, 99, 100; — ağalıkları: 102. — Kâhyaları 95; — kocabaşıları. 78: — reayası: 105; — subaşıları: 95, 99.
Köylü isyanı — 16; — kıyamı: 109.
Kronştadt. — 23.
Kurâ ağaları — Bak. köy ağaları.
Kurat, Prof. Dr. A. N. — 38, 41.
Küçük İslâv devletleri — 39.
Kürt — 1.
Küstendil — 24, 25.

L

Lâikleşme — 3.
Lamartine, A. — 24.
Laviç — 48.
Lavisse. E. — 69.
Leger, L. — 17, 18, 20, 21, 24.
Leh ihtilâlcileri — 41; — ihtilâl komitesi: 41; Lehliler: 42.

Lenvir (Lehli Osmanlı ajanı) — 60.
Leskofca — 29, 31.
Lhéritier, M. — 34, 35.
Liubitsa (Sırp Prensesi) — 29, 31.
Liuboslavya(Bulgar mecmuası)— 23.
Lom — 47, 48, 49, 54, 56, 70, 90, 95, 106; — nahiyesi : 91, 102; — reayası : 48.
Lüders (Rus genereli) — 71.
Lûtfi — 5, 6, 8, 13, 14. 15, 28, 29, 30, 31, 32, 76, 105.

M

Maarif meselesi (Bulgarlarda)— 24.
Macar — 66; — beyi : 14; Macarlar : 11, 12, 14, 46. 61.
Mahallî âyân — 99.
Mahallî meclisler — 111.
Mahmut II — 27, 28, 43, 102.
Malet, A. — 69.
Makedonya — 84; — Komitesi : 35
Mamarçef — 27.
Manastır — 26, 84, 94.
Mandıra parası — 94.
Marûniler — 32.
Mastilitza — 47,
Meclis-i Ahkâm-ı adliye — 5, 6, 9, 10, 43, 48, 64, 73, 75, 77, 79, 80, 81, 90, 95, 98, 101, 103.
Meclis-i has — 31, 35, 61, 76;
Meclis-i kebir — 14, 77.
Meclis-i meşveret — 51.
Meclis-i Valâ — Bak : Meclis-i Ahkâm-ı Adliye.
Meclis-i Vidin — 91, 94, 99.
Mehmet Paşa, Muhsin zade (Sadrazam — 89.
Mehmet Ali Paşa, Kavalalı — 2.
Mehmet, Köprülü — 25.
Mehmet Nail efendi — 90.
Mehmet Tahir Paşa (Bosna Valisi) — 13.
Mehmet Rüştü — 54, 55.
Mehmet Süreyya — 52.
Memleket çorbacıları — 78.
Memleketeyn — Bak : Eflak-Bugdan.
Merkeziyetçilik — 102.
Meşrutiyet (1876) — 4.
Metropolitler — 19, 50.
Michoff, N. — 1.
Mithat Paşa — 24, 40, 78.
Mihal bey (Mişel, Sırp Prensi) — 29, 31, 42, 59, 60, 64.
Milliyetlerin uyanışı — 44.
Millû aşireti — 1.
Milyo (kocabaşı) — 28, 29, 30.
Mirî topraklar (arazi) — 84, 87, 88, 90, 98, 102, 105; — arazî mutasarrıfları : 98: — arazi rejimi: 89, 85; — arazi sahipleri : 89, 98; — köyler : 90, 91, 94; — mukataat: 89;
Mito (komiteci) — 67.
Mısır — 28, 39; — buhranı : 34; — Kahire : 89; — Paşası : 34.
Molla Feyzi — 54.
Mora — 84.
Moskova — 22.
Moskof — 39, 40.
Muaccele — 91, 103.
Muacceleli mukataalar sistemi —92.
Muhassıl — 89; — ı Emval: 7
Mukataa — 86, 87, 88; — ihalesi : 89; — sistemi : 92; Mukataalar. 7, 87, 88, 89, 90; mukataatı mirî : 86.
Mustafa III. — 89.
Mustafa ağa — 53.
Mustafa Nuri Peşa — 79, 86.

Mustafa Reşit — Bak. Reşit Paşa.
Müfti — 6, 53, 76, 77.
Mültezim — 7, 77, 80, 88, 98, 105; — güruhu : 50, 100; — suiistimalleri : 91.
Mürûr tezkeresi — 62.
Müslüman ağalar — 54, 78, 90, 93; — zümresi : 83.
Müslüman âyân — 77.
Müslüman beyler — 90.
Müstecir — 104.
Mütafca — 30.

N

Nail bey — 94, 103, 104, 105.
Nail Paşa — 80.
Naima — 24.
Namık Kemal — 5.
Napolyon I. — 41.
Nazır mahallesi köyü — 54.
Nemçe memleketi — Bak : Avusturya.
Neofit — 22.
Nesselrode, Kont (Rus hariciye nazırı) — 4, 34, 69.
Niğbolu — 49, 71, 84; — sancağı : 60, 99.
Nikola I — 17.
Nikolayef — 24.
Niş — 11, 26, 28, 29, 31, 32, 46, 50, 51, 60, 66, 70; — hadisatı : 34; — isyanı : 31, 32, 33, 34, 35, 40, 58; — isyanı(1841) : 30, 59, 65, 67; — komitesi : 66; — meselesi : 33; — metropolidi : 65; — mutasarrıfı : 49, 52, 61; — sancağı : 49, 52; — Valisi : 52. — vücûhu : 30.
Niş - Vidin hattı — 1.
Nizamiye askeri — 80.

O

Obrenoviç, Miloş (Sırp Prensi) — 28, 29, 41, 42, 45, 59, 60, 64; — tahrikâtı : 50; Obernoviçler. 60.
Odesa — 22; — Bulgarları : 21.
Odun taşıma angaryası — 96.
Ohrida başkeskoposluğu — 19.
Ondalık agnamı sayıcıları — 48.
Ortodoks — 26; — tebaa : 18; Ortodokslar. 6.
Ortodosluk siyaseti — 38.
Osman bey — 54.
Osman efendi (Rahva kariyesi müdürü) — 56.
Osman Nuri — 89, 99.
Osmanlılık — 4, 11; — siyaseti : 3
Osmanlı Devleti (İmparatorluğu)— 1, 2, 4, 9, 11, 12, 14, 16, 18, 32, 35, 36, 38, 44, 59, 83, 85, 89, 90, 93, 94, 95, 109 — eyaletleri 35; — hakimiyeti : 38, 109; — hükümeti : 16, 23, 27, 32, 33, 34, 53, 60; — idaresi : 24, 76, 78, 85, — idarecileri. 30; — müesseseleri, 92; — nizamı : 8, 92: — ricali : 12; — toprak rejimi : 83, 90; Osmanlılar. 12, 15, 84, 103.
Otlakiye — 94; — ücreti : 96.
Ot öşrü — 80.

Ö

Ömer efendi, Hacı — 99.
Ömer (Halife) — 84.
Ömer Lütfi Paşa (Rumeli ordusu müşiri) — 11, 14, 42, 50. 56, 58 60, 63, 64, 65, 66, 67, 70.
Öşür — 80, 93, 95.

P

Padişah — 5; — dirliği : 86; — reayası . 100.

Palmerston (İngiliz hariciye nazırı) — 72.
Paisii (Bulgar keşişi) — 20, 21.
Panslavizm — 38.
Paris — 41, 42.
Paşmaklık — 86.
Patrik — 18.
Patriklik — 18, 19.
Pazvantoğlu — 21.
Pavloviç, Hristaki — 20.
Peskopos — 19.
Pirot — 24, 28.
Pizani (İngiliz sefareti baş tercümanı) — 73.
Plakovo manastırı — 27.
Plevne — 106.
Polomye nahiyesi — 63, 91.
Preznik — 25.
Priştine — 66.
Prokuple — 30.
Puyo — 45, 46, 47.

R

Rahva (Orehovo) — 56.
Rakoviça (Rakovitza) — 44, 48, 53, 56, 59, 65, 100; — Manastır : 58; 105.
Rambaud, A. — 69.
Ranke, L. Von, — 31, 59.
Raşit efendi — 81.
Raşit — 89.
Reaya — 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 25, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 62, 63, 65, 67, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110: — çorbacıları : 46; fesadı : 60; — isyânları : 3, 10, 24; — kitlesi : 83; — kocabaşısı : 7, 78; — meselesi; 4, — mümessilleri : 28, 80, 101, 102.
Redif alayları — 35; — sınıfı. 13.
Reni — 34.
Resm-i çift — 85, 91.
Resm-i harman — 93,
Resm-i otlak — 36.
Reşit Paşa, Koca (Sadrazam) — 3, 12, 23, 103, 109; — hükümeti; 110.
Rifat Paşa (Meclis-i Valâ reisi)—75.
Rila Manastırı — 19, 22.
Roma — 18.
Romanoflar — 41.
Romanya — 22, 35, 38.
Rumlar — 17, 18, 20, 34 — fetreti: 2; — kilisesi ; 20; — Patriki; 6, 18; — Patrikhanesi; 18, — ruhbanı; 21.
Rumlaştırma — 18, 19.
Rumeli — 1, 5, 6, 10, 11, 13, 25, 27, 30, 35. 37, 41, 44, 48, 49, 51, 81, 84, 105, 109, 110; — cebelûleri: 84; — eyaleti; 84, 93; — hudutları, 84; — isyanları; 90; — ordusu;14, 26; — ordusu müşiri; 50; — reayası; 35; — valisi; 37, 38, 52.
Rumen, Rumenler — 14, 15, 33, 71. — köylüsü; 14.
Ruscuk — 24, 28, 43, 51, 55, 70, 81.
Rus — 15, 26, 35, 70; — askeri; 71; — ajanları. 69; — casusları; 4; — Çarı 70; — elçiliği; 42; — generali. 71; — hükümeti. 13, 34, 59, 70, 71, 72: — idaresi. 34; — işgali. 15; — meclisi. 39; — nüfuzu. 16, 43; — ordusu. 27, 69, 38, 109; — tahrikleri. 39, 70; — yardımı. 38; Ruslar. 15, 21, 26, 40, 68, 70, 71, 72, 107, 110; — müdahaleleri; 16.
Rusya — 12, 16, 21, 32, 35, 38, 39,

42, 44, 69, 86; — bozkırı; 40; — hamiliği; 59; — hükümeti; 4; Rusyalu; 15; 16, 24, 60, 61.
Rüstem Paşa (Sadrazam) — 7, 88.
Rüsum-i ihtisabiye — 43.

S

Sabri Paşa (Niş valisi) — 30, 31.
Sahra (Kula) — 29, 48, 63, 70, 95. — nahiyesi. 47, 90. 91, 102; — nahiyesi müdürü. 45, 58, 61.
Sait Paşa (Silistre valisi) — 34.
Salih bey (miralay, Tuna başbuğu) — 15.
Salih yazıcı (Osmanlı casusu) — 34.
Samakov — 23.
Saray bosna — 14.
Schafarick — 17.
Sekban — 79.
Selânik — 21, 23, 34.
St. Petresburg — 21, 22, 39, 71.
Serasker Paşa — 11.
Serf — 85.
Sergi (Rahip) — 27
Serhad bölgesi — 90 — Kaleleri 90.
Silistre — 28, 43, 51; — e aleti. 84; valisi. 34, 48, 52.
Simiç, Aleksi (Sırp adliye nazırı) — 62, 63.
Sinan Paşa (Sadrazam) — 24.
Sipahî — 69, 85, 88, 93; — Kethüdaları: 84, 92, 93, 94.
Siverek — 1.
Sırındak (komiteci) — 46.
Sırbistan — 1, 12, 13, 16, 17, 29, 30, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 104, 111; — ahalisi 60, 61: — hududu. 61, 63; — da Obşenoviçler partisi. 60; — toprakları. 59.
Sırbiya gospodarı — 63.
Sırp - Bulgar birliği — 42,
Sırplar (Sırplûlar) — 11, 12, 20, 29, 31, 41, 42, 43, 46, 53, 58, 59. 60, 61, 63, 64, 67, 110; — ahvali. 62. Sırp arazisi —61 — askeri. 62; — beyi. 31 61, 63, 64, 79; — beyliği. 39, 45, 46, 64; — biladi. 12; — hariciyesi. 46, 59; — hududu. 55, 57. 58; — hükümeti. 13, 59, 61, 62, 63, 64; — ihtilâlcileri. 12, 43, 58, 60, 66, 70, — kapıkethüdası. 61; — memleketi. 91; — nüfuzu. 63, — vatanperverleri. 42; — yardımı. 58.
Skupçina — 63.
Slavon — 42.
Slavonca — 18.
Sobernheim, M. — 87.
Sofroni, (Stoiko Vladislavof; Vraça peskoposu) — 19, 20, 21, 38; — hatıratı : 19, 21.
Sofya — 25, 26, 49, 51, 70, 84, 93; — kaymakamlığı : 52; — vilâyeti reayası : 93.
Stanko (komite reislerinden) — 66, 67.
Staneff, N. — 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 38, 40, 42, 50, 60 65, 79, 84, 90.
Stavrovitza köyü — 48.
Sturca, mihal (Eflâk beyi) — 15, 24.
Stveta-troitsa manastırı — 65.
Subaşı — 48, 95, 99; — sınıfı : 95; Subaşılar. 47, 50, 80, 93, 98, 99, 100.
Subaşılık — 99.
Sungu, İhsan — 5,
Suno (komiteci) — 66.
Suriye — 1.
Süleyman, Kanunî — 7, 88, 93.
Süleyman Sudî — 43.

Ş

Şam hadiseleri — 32.
Şark meselesi — 11.
Şarkî Bulgaristan — 24.
Şehirköy — 25, 29, 40, 49, 70.
Şekip efendi (Meclis-i valâ azası)— 65, 76, 78, 103, 105, 106.
Şer'iye mahkemeleri — 105.
Şimalî Afrika memleketleri — 1.
Şimalî Bulgaristan — 27.
Şumnu — 26, 28, 43, 51, 56.
Şura-i devlet — 3,

T

Tacan, Necati — 26.
Tahrikçiler — 46, 49.
Taillandier, Saint-Renè — 29, 59, 60.
Tanzimat — 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 28, 29, 30, 36, 37, 73, 76, 77 78, 79, 81, 91, 97, 99, 102, 111 ; — adamları : 97 ; — anlayışı : 101; — büyükleri : 75 ; — devri : 92, 93, 94 — esasları : 6 ; — Hattı (1839) : 95 — ilânı . 44, 93 : — islâhatı : 39, 52, 69 ; — Meclisi : ; — prensipleri ; — 23 ; —ricali : 101; —siyaseti : 9, 72; — Tarihi . 111; Tanzimatcılar — 10, 98.
Topolof — 58.
Tapu — 103, 104, 106; — resmi : 85, 88; — senedi : 97; — temessükleri ; 88 ; — usulü : 104.
Taşra meclisi — 6 ; — : 71
Temlikname — 87.
Tesalya — 34. 84. — Cemiyeti : 35.
Testa, Baron İ. de. — 32.
Teştani, Stoyan (Sırp meclisi azasından) — 50, 62.
Tezkire usulü — 36.
Ticaret muahedesi (1838) — 36.
Timar — 85, 88, 89, — arazisi. 88: — rejimi. 84: — sahibi: 91; — sistemi: 83, 84, 85, 86, 91, 92; Timarlar; 86, 37, 93, 102.
Timarh sipahi — 86, 93, 95.
Timok — 28.
Titof (Rusya maslahatgüzarı) — 4. 34, 69.
Tırnova - 21, 27, 28, 40, 43, 49, 51, 70, 78, 84; — hadisesi (1835): 34, — isyanı: 34; —katedrali: 19;—kaymakamı: 39, 78, — kazası: 78, — köylüleri: 78.
Tohar (komiteci) — 67.
Topçu neferi — 48.
Topolovitza — 49.
Toprak aristokrasisi — 111.
Toprak ve iskân siyaseti — 11.
Toprak işleri — 75.
Toprak kölesi (serf) — 84.
Toprak meselesi — 9, 83, 90, 97, 98, 101, 103.
Toprak rejimi — 83, 100
Taprak siyaseti — 10, 98.
Topraklı sipahiler — 85.
Transilvanya rumenleri — 14.
Tsanko, Ignad (Vladika) — 99.
Tsolo (Belgratcık başknezi) — 58, 65, 79.
Tuna — 1, 17, 33, 69; — kıyıları: 71; — ordusu: 26; — ötesi islâvları. 41; — sağ ve sol sahilleri Islâv kavimlerinin kurtuluşu cemiyeti. 34; — şehirleri. 71, 72; — Vilâyeti 24; — yalıları. 109;
Turiç — 33.
Tüfenkci — 79.
Türk — 109; — arşiv vesikaları. 33; — feodalitesi. 90; — hakimiyeti. 25; — siyaseti. 60; — Türkler. 7. 17, 19, 59, 60, 71.
Türkiye — 29, 37, 77.
Türkmen — 1.

U

Ubicini — 1, 6, 48.
Ulûfeli asker — 86.
Uzunçarşıh, Prof. İ. Hakkı — 87.

Ü

Ürgüp — 31.
Üsküp — 24; — eyaleti 84; — metrepolidi : 65.

V

Vadisi (papaz) — 45.
Varna — 18, 28.
Varoş Çorbacıları — 46, 50.
Vasıf Paşa (Belgrad muhafızı) — 45, 47, 56, 106.
Velço — 27, 34, 45.
Velentzas — 34.
Veliko - Tırnova isyanı — 24.
Venedik — 18.
Venelin, Jorj İvanoviç — 21, 22.
Vergi — 7, 8, 36, 62; — emvali . 102; — meselesi . 36; — mültezimleri ; 95; — senedi . 40; — tahsildarları , 47; — tevzii ve tahsili : 78.
Vidin — 9, 10, 14, 16, 21, 24, 28, 29, 31, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51 52, 53, 54, 55, 56, 62, 65, 66, 71, 72 75, 76, 77, 78, 79, 84, 88, 89, 90, 92 93, 95, 97, 100, 103, 104, 105, 106, 109, 110; — ağaları . 98 ; — ağalar rejimi . 92, — ayaklanması . 109; — âyan. 76; — bölgesi ; 83, 65; — dağları ; 45 ; — despotu . 46 ; — eyaleti . 10: — eyaleti reayası. 100, Gospodarlık rejimi. 83, 92; — hadisesi . 61, 69, 71, 72; — havalisi . 55, 58, 98; — isyanı . 7, 8, 9, 10, 11 14, 15, 18, 28, 35, 40, 43, 44, 45, 50 58, 60, 61, 65, 67, 78, 79, 90, 97, 98 111; — kalesi. 53; — köyleri. 95, — köylüleri. 111; — meclisi. 46, 50, 51 53, 76, 77, 95; — meselesi. 75, 77, 101; — metrepolidi. 65; — mıntakası 67, 77, 101; — muhafızlığı . 99; — reayası. 79, 81, 91, 94, 95, 107; — Sancağı. 58, 81, 99, 101; — Valiliği. 50, 52, 106, — Valisi. 48, 49, 51, 52, 54, 55.—Vücûhu (âyan) 50, 53, 106; — yolları . 59, Vidinliler . 37, 50. 53 81.
Vidin-Niş mıntakası — 75.
Vilâyet idaresi — 76, 77; — işleri: 76 — teşkilâtı . 6, 23, 77.
Viyana — 22.
Volkof, Vasil — 33.
Voynuk — 84.
Voyvoda — 8, 89, 91, 99; Voyvodalar. 89, 93.
Voyvodalık — 11, 66.
Vranya — 31.
Vuçiç (Sırp knezlerinden) — 59 60.
Vükelâ meclisi — 75.

Y

Yahudiler — 6.
Yakup Paşa (Edirne valisi) — 31,
Yanbolu — 27.
Yaşar ağa (Boynica karyesi ağası) — 53, 96.
Yegovitsa — 30.
Yeniçeriler — 25.
Yenipazar — 56.
Yeni-Zağra — 27.
Yerköyü — 15' 51.
Yugo-slavya — 12, 41; — birliği : 41, 59; — Krallığı : 42.
Yunanlılar — 20, 27.
Yunan — 34, 38. — hükümeti. 34; — klasikleri 19; — meselesi. 34. — ruhbanı. 19. — siyaseti. 35.

Z

Zağra — 37.
Zaptiye — 47; — neferi. 48, 102; — sergerdesi. 46; Zaptiye-ler. 48, 79, 80.
Zarif efendi (Paşa) — 1, 2, 106.
Zayçar naçalniki (kaza müdürü) — 46, 47, 61.
Zeamet — 85, 88, 89.
Zištovi — 21, 22, 43, 71, 81.
Ziya Paşa (Tırhala mutasarrıfı) — 50, 52, 76, 79.

HAL TERCÜMEM

1916 da İstanbul'da doğdum. İlk tahsilimi Ankara, Orta tahsilimi Balıkesir'de tamamladıktan sonra 1935 de yeni kurulan Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin açtığı harçlıklı talebe müsabaka sınavını kazananlar arasında bu Fakülteye girdim. Esas disiplin olarak tarihten Yeni ve Yakın Zamanlar şubesini seçerek Prof. Muzaffer Göker, Prof. Enver Ziya Karal, Doç. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Doç. Dr. Şinasi Altundağ ve Doç Dr. Cemal Tukin'den 8 sömestr bu şubenin derslerini ve 6 sömestr de Prof. Dr. Fuat Köprülü'den Ortazaman tarihi, Prof. Dr. Herbert Louis'den Coğrafya derslerini takip ettim. 1940 da Fakülteyi bitirerek Fakülte Tarih Enstitüsünde ilmî yardımcı olarak kaldım ve doktora yapmak üzere çalışmağa başladım. Tanzimat devrinde Bulgar meselesine dair bilhassa Başvekâlet Arşiv dairesindeki Osmanlı vesikaları üzerinde yaptığım araştırmalar sonunda bu tez meydana geldi. Tez, 29.VI.1942 de Prof. Enver Ziya Karal, Dr. Akdes Nimet Kurat, Dr. Bekir Sıtkı Baykal ve Dr. Şinasi Altundağ'dan mürekkep bir komisyon önünde müdafaa ve Doktora tezi olarak kabul edildi. Şimdi yayın alanına çıkarken onu, en çok kendilerine borçlu olduğum hocalârıma ithaf edebilmekle eşsiz bir sevinç duyuyorum.

Halil İnalcık